

Jog

történeti szemle

2008
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A Csemegi-kódex hatása
a vallási viszonyok
alakulására

Nemzetek Szövetségének
Tanácsa: előzmények,
szervezet, szavazás

Nehézségek a magyar jogi
műnyelv megalkotása körül
a 19. század első felében

A magyarországi
postaszabályozás fejlődése
a kezdetektől
a rendszerváltozásig

Vázlat a császárkori Kína
jogrendszeréről

Adalékok a mezőcsáti járás
zsidóságának gettósításához

Az alkotmányjog tudománya
és oktatása Magyarországon

Qin Shi Huangdi

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- HERGER Csabáné: A Csemegi-kódex hatása a vallási viszonyok alakulására – Ítélezési gyakorlat Baranyában 1880–1900 között 1
- SULYOK Gábor: A Nemzetek Szövetségének Tanácsa: előzmények, szervezet, szavazás 8

MŰHELY

- JUTAI Péter: Nehézségek a magyar jogi műnyelv megalkotása körül a 19. század első felében 22
- KERTÉSZ Gábor: A magyarországi postaszabályozás fejlődése a kezdetektől a rendszerváltozásig 31
- KORMÁNY Attila: Vázlat a császárkori Kína jogrendszeréről 41
- LEHOTAY Veronika: Adalékok a mezőcsáti járás zsidóságának gettósításához 52

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

- JAKAB András: Az alkotmányjog tudománya és oktatása Magyarországon (1990-ig) 60

FORRÁS

- KAUTILYA: Arthasástra (részlet) – RIGÓ Kinga 68

KÖNYVEKRŐL

- A középkori és újkori jogtudományról – a jogelmélet szemüvegén keresztül – BATÓ Szilvia 70
- Az önálló magyar katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma, 1707–2007 – VÖLGYESI Levente 71
- Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájának tanulmánykötetei – KISS Bernadett 73

SZEMLE

- Egy kevésbé ismert világ... – Csendőrség-történeti konferencia – BEKE-MARTOS Judit 76
- Beszámoló a Fialat Jogtörténészek XIV. Európai Fórumáról – KOMÁROMI László 77
- Dr. Komáromi László PhD-disszertációjának vitája – ERDŐDY János 81

HÍREK

- E számunk szerzői 82

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Qin Shi Huangdi

(hagyományos magyar átírásban: Csin Si Huang-ti)

(Kr. e. 260–210)

Ying Zheng (Jing Cseng) néven Qin (Csin) állam királya (Kr. e. 247–221), Kína első császára (Kr. e. 221–210), a Kínai Császárság megalapítója és egységes birodalomra szervezője, törvénykönyvének kiadója

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

1. A felekezetek büntetőjogi védelme

Az egyházügyi modernizáció ügyét és a felekezeti jog-egyenlőséget eszméiben magáénak vallotta a szabad-
elvű kormány, de az 1890-es évekig annak tényleges
megvalósítását nem tűzte napirendre, és az első modern
magyar büntető törvénykönyv előkészítése során sem
tett e tekintetben semmi jelentős előrelépést. Nem is
tehetett, hiszen a büntetőjogi kodifikációt a fennálló
alkotmányos jogrendnek megfelelően kellett meg-
valósítani az állam és a felekezetek közötti viszony te-
kintetében is. Magáért beszél azonban az a tény, hogy a
Csemegi-kódex (1878:5. tc.) – a nagy európai ter-
mészetjogi kodifikációkhoz hasonlóan – a vallási
viszonyokat több szempontból is érintette: IX. fejezete
„A vallás és ennek gyakorlata elleni bűncselekmények
és vétségek” körét rögzítette, és két más bűncselek-
mény esetében is külön szabályozta a „hitfelekezetek”
sérelmére elkövetett magatartást.

A törvényjavaslat képviselőházi és főrendiházi vitá-
ja során jelentős nézetkülönbségek mutatkoztak a te-
kintetben, hogy az államhatalom mely felekezeteket
részesítse jogvédelemben. A felvilágosult, polgári
értékrendnek megfelelően a kódex különös indokolása³
hangsúlyozta, hogy a „vallás, a hit, az ember benső
lényének tárgya, s el van vonva a világi hatalom
bíráskodásától”, azonban az állam egyrészt az „elis-
mert vallások védnöke”, másrészt a törvény különös
részi tényállásaiban nevesített elkövetői magatartások
alkalmasak arra, hogy „a megsértett felekezetbelieket
lázás ingerültségbe hozva, a közrend veszélyeztetésének
okaivá váljanak”. A büntetőjogi védelem szük-
ségessége vitathatatlan volt, nézetkülönbség csak a te-
kintetben mutatkozott, hogy mely vallásfelekezeteket
részesítse az állam a büntető törvény oltalmában.

A miniszteri törvényjavaslattal szemben az
Igazságügyi Bizottság „a lelkiismereti szabadság
elvénél fogva minden vallást, melynek gyakorlatát a
törvény nem tiltja, [...] védelmezendőnek találta”.⁴ A
miniszteri javaslatban szereplő „állam által elismert”
kifejezést a Képviselőház is elvetette, és az Igazságügyi
Bizottság szóhasználatát („törvényesen nem tiltott”)
némileg módosítva, a „törvény által nem tiltott” kife-
jezést javasolta.⁵ A védelemben részesített felekezetek
köre ebben az esetben kitágult volna addig a határig,
amelyet egy esetleges kifejezetten tiltó törvény szabott
volna. Tény és való, a magyar tradíció nem ez volt. A
két megfogalmazás közötti különbség 1878-ban
ténylegesen az izraelita, valamint a Magyarországon ez
időben megjelenő baptista és nazarénus felekezeteket
takarta.

A főrendiházi elutasítást követően az Igazságügyi
Bizottság második javaslatában az osztrák büntető
törvénykönyv 122. §-ára hivatkozva az „államban
fennálló vallás” kifejezés mellett érvelt, lényegében
tehát eredeti álláspontjánál maradván, más szóhasználat-
tal kívánta ugyanazt a kört védelemben részesíteni.
Csemegi Károly a Főrendiházban – Cziráky János gróf-
fal éles szóváltásba kerülve – védelmébe vette a

TANULMÁNYOK

Herger Csabáné

A Csemegi-kódex hatása a vallási viszonyok alakulására – Ítélezési gyakorlat Baranyában 1880–1900 között¹

*„Hogy a nemzetiség és polgári alkotmány
marasztaít minden nyelvű, vallású és szár-
mazásúakra egyenlően terjessze, hogy ne legyen
azok közül és egy helyzetbeli is a többi felett és
mások kárára kényeztetett becéje, és mostohaként
eggyel se bánják.”*

(Wesselényi Miklós)²

bizottsági javaslatot, a „fennálló” kifejezést „nem
jogellenesen működőként” értelmezve. Cziráky ellen-
vetését a protestáns kisegyházak térnyerésére alapította,
az izraeliták kérdése – ekkor – fel sem merült a vita
során. A Főrendiház ragaszkodott a magyar közjogban
megszokott „elismert vallás” kifejezéshez, annak
érdekében, hogy a büntető törvény szóhasználatára
nehogy közjogi változtatásra adjon okot, vagy ilyen
értelmezést nyerjen. Más művelt nemzetek büntető-
törvénykönyveinek példájára hivatkozva ezért a
javaslat eredeti szövegének visszaállítását javasolta.

Ezt követően a Képviselőházban Perczel Béla
igazságügyi miniszter „az állam által elismert” kife-
jezés tág értelmezésével próbálta a képviselőket az ere-
deti javaslat elfogadására bírni: az elismert szó „nem
érthető csak azon vallásokra, melyeket az állam
törvényesen bevett és így nyíltan elismert, hanem
azokra is, melyeknek nyilvános gyakorlatát megengedi,
következésképp jogszerű fennállását hallgatólagul elis-
meri”. Példaként egyrészt az izraelita felekezetet hozta
fel, másrészt hangsúlyozta, hogy a lázadás és az izgatás
törvényi tényállása a „hallgatólagul elismert” feleke-
zetekre is vonatkozik. Csemegi az izraelita felekezetet
állam által elismertnek tartotta, és hangsúlyozta, hogy
a miniszteri értelmezés szerinte a „törvénynek hivata-
los és elválaszthatatlan commentárát képezi”.⁶

Az országgyűlési vita az eredeti javaslat szövegének
elfogadásával zárult, azaz az állami védelem az „állam
által elismert” felekezeteket illette meg.⁷ Perczel (és
Csemegi) értelmezését azonban a gyakorlatban – ahogy
ezt a későbbiekben látni fogjuk – valóban hivatalos
magyarázatnak tekintették, és az izraelita vallást az
„elismert vallások” közé sorolta a jogirodalom is.⁸

Míg a különös védelem az állam által elismert felekezetekre vonatkozott, a lázadás (153. §) és az izgatás (171. és 172. §) törvényi tényállása ennél tágabb sértetti kört takart: a „*valamely hitfelekezet*” kifejezést Perczel Béla a védelemben részesített felekezetekről folytatott képviselőházi vita során, 1878. április 8-án úgy értelmezte, hogy az „a hallgatólagos elismert vallásokat” is jelenti.⁹ A felsőbíróságok elvi határozatai között a 19. század utolsó két évtizedében egyetlen egy értelmezte csak e vonatkozásban a Csemegi-kódexet: „...a magyar állam törvényhozása a legsarkalatosabb intézményekben biztosította a haza valamennyi polgára számára a jogegyenlőséget, h. a tv. a jog tekintetében nem tesz különbséget sem vallás, sem nemzetiség, sem osztály között”.¹⁰

2. „A vallás és ennek gyakorlata elleni büntettek és vétségek” törvényi szabályozása és a törvényszéki gyakorlat

A Csemegi-kódexben a jogalkotó „a vallás és ennek gyakorlata elleni büntettek és vétségek” körét önálló fejezetben (IX. fejezet) szabályozta. A cím kifejezte, hogy *nem csak a vallás szabad gyakorlását, hanem magát a vallást is a védelmezni kívánták*. Schnierer Aladár kommentárjában azonban hangsúlyozta, hogy a vallást és a vallásos tisztelet tárgyát sértő tettek „a büntetőjog körébe csak annyiban tartoznak, amennyiben a morál köréből kilépve a polgárok jogait s az államban elismert hitfelekezeteknek a törvény által oltalmazandó érdekét csorbítják. [...] *Maga az Isten, mint legtökéletesebb lény, nem lehet tárgya oly büntetnek, mely az állam büntetőhatalma által megtorlandó lenne*. A legfőbb Istenre nézve csak annyiban követhető el a világi törvény szerint fenyítendő tett, amennyiben [...] a hitfelekezetek [...] vallásos érzülete sérelmet szenvedne. [...] ugyanezen szempont igazolja egyszerűen azt is, hogy miért nem intézkedik a felvilágosodott korszak befolyása alatt álló büntető legisláció az eretnekségről s a hitszakadásról, miért rekeszti ki azokat a büntetést érdemlő cselekmények köréből.”¹¹ Valóban a „Zeitgeist” okolható nagyrészt azért, hogy a nyilvános és kárhóztatott eretnekség (329. §), amelyet Pauler *Büntetőjogtan* című művében még a hűtlenség esetei közt tárgyalt, a Csemegi-kódexből már kimaradt. A bűbajosságot (*crimen magiae*), mint vélt büntettet már Pauler is csak a csalás egyik válfajaként említette. Hogy a Csemegi-kódex milyen elkövetői magatartásokat rendelt büntetni, a *tradicionális magyar büntetőjog és a „haladó” európai példák* együttes hatására formálódott.

A Baranya Megyei Levéltár jogszolgáltatási anyagában a Csemegi-kódex hatályba lépését (1880. szeptember 1.) követő 20 évben a pécsi királyi törvényszék előtt folyamatba tett büntető ügyek

anyagát tekintetem át. A magyar statisztikai évkönyvek mutatói csak arról informálnak, hogy az adott évben hány személyt ítéltek el bíróságaink vallás és ennek gyakorlata elleni büntetett, illetve vétség miatt. A levéltári dokumentumok azonban rávilágítanak az értelmezési nehézségekre, és megmutatják, hogy a bírói jogalkalmazás mennyire igazodott a jogalkotó eredeti szándékához. Legfőbb értékük talán az, hogy láthatóvá teszik, egyensúly van-e a jogalkotó által fontosabbnak tartott és súlyosabb szankcióval fenyegetett elkövetői magatartások és azok tényleges gyakorisága, társadalmi jelentősége között.

2.1. Istenkároklás (*crimen blasphemiae*)

A parlamenti vita során és a jogirodalomban¹² is istenkároklásnak nevezték a 190. §-ban elsőként szabályozott magatartást: aki az izgatás tényállásánál meghatározott módon, azaz nyilvánosan, szóban vagy nyomtatvány útján *Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okozott* vagy arra kísérletet tett, vétséget követett el, és egy évig terjedő fogházzal, valamint ezer forintig terjedő pénzbüntetéssel volt büntethető. *Csemegi javaslatában az istenkároklás nem szerepelt*, Haynald Lajos kalocsai érsek indítványára került csak bele. Pauler hangsúlyozta, hogy bár *crimen blasphemiae*t Isten és a keresztény vallási tisztelet tárgyainak sértő szándékkal történő lealacsonyításával, azaz közvetlen vagy közvetett módon is követhet el valaki, hazánk törvényei csak az utóbbi, közvetett formát ismerték. Tőlünk nyugatra, a német térségben Isten és a szentségek elleni károklást egyaránt súlyosan büntették a partikuláris jogok, azaz a bismarcki birodalom kodifikált büntetőjoga e tekintetben csak a tradicionális megoldást követte, de *Haynald javaslata a hazai jogtól idegen volt*.

Csemegi válaszában jelezte, hogy „törvényhozói szempontból ezen intézkedés elhagyását hibának nem tekinti.”¹³ Mivel Haynald és Samassa József egri érsek fellépésének hatására a főrendek ragaszkodtak álláspontjukhoz, a módosító javaslatot a Képviselőház is tárgyalta. Irányi Dániel egyetértett azzal, hogy „az istenkároklás, ha nyilvánosan követik el és közbotrányt okoz, [...] büntetésre méltó”, de szerinte csak kihágásként lett volna büntethető. Simonyi Ernő – csatlakozva Irányihoz – a nyilvános elkövetést tartotta csak szankcionálhatónak: „T. ház! Én saját tapasztalásomból is elismerem, hogy alig van Európában nemzet, mely versenyezhetne a káromkodásban a magyarral. [...] Azt mondta Irányi t. barátom is, hogyha valaki nyilvánosan követi el az istenkároklást. Mert hogyha magán helyen követi el, én ugyan nem tartom soha dicseretes dolognak, de nem tartom olyannak, melyről az állam, vagy végrehajtó közegei tudomást kell, hogy vegyenek.”¹⁴

Miután az istenkároklás így módon bekerült a Csemegi-kódexbe, a kommentárok hangsúlyozták, hogy e vétség tárgya csakis a polgárok azon vallásos meggyőződése lehet, amely az isteni lényt határtalan tisztelet és kegyelet tárgyának tekinti; valamint alanya

bármely felekezethez tartozó személy, mert hitvallása nem befolyásolja a tényállást. Mielőtt attól tartanánk, hogy a kódex hatályba lépését követően minden, Isten nevét hiába a szájára vevő, nyilvánosan káromkodó és kijelentésével a jelenlevőkben megbotránkozást okozó személy fogházba jutott, említést kell tenni arról, hogy a kommentárok szerint a büntethetőségnek feltételét képezte a sértő szándék is, azaz „*ha csak felhevülésben, a harag s bosszúság kifejezése gyanánt vagy rossz szokásból (lubricum linguae) történt a nyilatkozat,*” nem képezett vétséget.¹⁵ A Curia megállapítása szerint „Isten vagy Jézus neve, mint a keresztény hitvallású felekezetek imádásának legmagasb eszménye” nem tartozik a vallásos tisztelet külső tárgyai közé, és a „*bár nyilvános káromkodás nem büntethető*”.¹⁶ A jogalkotó tehát főpapi sürgetésre inkorporálta az istenkáromlást, de a bírói joggyakorlat a törvényi szabályozást – a tradicionális magyar büntetőjogi felfogásnak megfelelően – lazította, és a káromkodást rossz szokásként értelmezve lényegében kivonta a büntetendő magatartások köréből.

Bár a Curia fent idézett elvi határozata csak a Csemegi-kódex hatályba lépését követő negyedik évben született, a pécsi királyi törvényszék előtt sem az 1880–1884 közötti, sem a későbbi, a századfordulóig terjedő években folyamatba tett büntető perek között nem találtam egyetlen olyan ügyet sem, amelyben a vádlottat istenkáromlás vétségében találták volna bűnösnek. A bírói jogalkalmazásban állandósult az a gyakorlat, hogy a káromkodást a sértő szándék hiányára hivatkozva nem istenkáromlásként, hanem becsületsértésként értékelték.

S. Dániel 42 éves, római katolikus vallású nap-számost a kir. törvényszék hatóság elleni erőszak (165. §) és becsületsértés (261. §) vétségében találta bűnösnek, amiért 3 hónap fogházzal és 20 Ft pénzbüntetéssel sújtotta. A tényállás a következő volt: A szomszéd kertjében a szalmakazal lángra kapott. A tűz oltására a községi bíró is megjelent, aki a vádlottat segítségre felhívta. Vádlott ezt a „*bíró betyár ...-t*” szavakkal megtagadta, mellbe lökte, mire az elesett, majd torkon ragadta és újra Istent szidta.¹⁷ A védő és az ügyész fellebbezését követően az ítéletábra az elsőfokú ítéletet helyben hagyta.¹⁸

2.2. Vallásháborítás (*turbatio sacrorum*)

A *turbatio sacrorum* a tradicionális magyar büntetőjogban magában foglalta az *egyházsértést* (*violatio ecclesiae*), azaz egyház erőszakos megtámadását vagy feldúlását és a kisebb sértéseket. Az 1843. évi magyar büntető javaslat a szűk értelemben vett vallásháborítást, azaz az „*isteni szolgálatnak*” tetteles erőszakkal vagy közbotrány okozásával történő meggátolását vagy megzavarását külön nevesítette, majd – generális klauzulát alkotva – a vallás szabad gyakorlatának biztosítására fennálló törvények szándékos megsértését rendelte büntetni akkor, ha azáltal valakit vallása szabad gyakorlásában ténylegesen háborítottak. Az 1848. évi áprilisi törvények körében a liberális

sajtószabadság természetes korlátjaként rendelkeztek a sajtó útján elkövetett bűncselekményekről: a törvény büntetéssel fenyegette azt, aki „*a nyilvános köz és vallásos erkölcsiségből, s a tisztességes erkölcsökből sajtó útján csúfot űz*”. A Csemegi-kódex, a védelem tárgya szerint különbséget téve, négy esetet (a szertartás, a helyiség, a tárgy és a lelkesz védelme) eltérő súllyal értékelt.

2.2.1. A szertartás védelme

Az állam által elismert vallás szertartásának erőszakos megakadályozása vagy megzavarása, a szorosabb értelemben vett vallásháborítás (190. § b), a *crimen blasphemiae*vel (190. § a) egy szakaszban, azonos büntetéssel fenyegetve nyert szabályozást. Ezek kísérlete is büntetendő volt, eltérően a vallásháborítás további eseteitől. A vétség tárgya bármely szertartási cselekmény lehetett, tekintet nélkül arra, hogy hol történik. Schnierer kommentárja szerint azonban a „*magánjátatosság*” nem tartozott e körbe.¹⁹ A cselekmény helyszíne a vétség tényállása szempontjából nem releváns, ha azonban saját házában akadályozza meg valaki a szertartást, a Curia döntése szerint ezzel a 190. § szerinti vallás elleni vétséget nem követi el. Az adott ügyben egyébként a ház lelkeszi felszentelését akadályozta meg a tulajdonos.²⁰

A Curia 1889-ben²¹ értelmezte az erőszakos elkövetést, mint a büntethetőség feltételét. Megállapította, hogy egyrészt mulasztással nem lehet erőszakot elkövetni, másrészt „*szellemi erők küzdelmében az erőszak fennforgása lehetetlen lévén, a cselekvés csak abban az esetben tekinthető erőszakosnak, ha fizikai erő használatát más, hasonló erő ellenében*”. Erőszakos elkövetést állapított meg a bíróság az alábbi esetben is, amikor közvetlen tettelegességre nem került sor.

A mohácsi születésű, 49 éves, írni-olvasni tudó, rovatlan előéletű kovácsmester, B. István „*a nála ellátásban részesült s házában elhalt nagybátyjának temetést rendelt, ennek kifejezett akaratához képest búcsúztatás nélkül*”. V. Józsefné, a vádlott testvére annak tudta nélkül búcsúztatót is rendelt. Vádlott „*félelmében kérte a temetés megtartásával megbízott tanítót, hogy ne tartsa meg azt*”, de közbeszólása ellenére a tanító folytatta a szertartást. Vádlott a segédekkel a halottat kivitette a halottasházból, majd önállóan eltemették.²²

Schnierer szerint a szertartási cselekményt félbeszakító botrányos magaviselet is elégséges volt a tényállás megállapításához. Ezt a törvényszéki gyakorlat a szertartás megzavarásaként értékelte, annak ellenére, hogy a törvényszövegben a „*közbotrány okozás*”, mint elkövetési mód *nem szerepel*, hanem csak az 1843. évi tervezetben volt megtalálható.

2.2.2. A helyiség védelme

Jelentősen kisebb, mintegy hat hónapig terjedő fogházzal és kétszáz forintig terjedő pénzbüntetéssel

fenyegette a jogalkotó azt, aki az állam által elismert vallás szertartásainak gyakorlására rendelt helyiségben nyilvános botrányt okozott (191. § a). Ilyen helyiségnek tekintették az állam által elismert felekezetek templomait, kápolnáit, az imolákat, a kálvária-stációkat és a körmeneti utcai oltárokat²³ is. Míg Schnierer kommentárja²⁴ szerint a temetők nem sorolhatók e körbe, a Curia kimondta, hogy „a temető (sírnál végzett isteni tisztelet) is vallási szertartásra rendelt hely.”²⁵

A Curia értelmezte a „rendelt” kifejezést, amikor utasította az elsőfokú bíróságot, hogy „a rabbi-teendőkre államilag képesített két szakférfiút” hallgasson ki, hogy „vajjon arra nézve, h. valamely helyiség a héber vallás szertartásainak gyakorlására ne csupán alkalmilag használva, hanem rendelve legyen [...], kell-e valamely különös kelléknek fennforognia”.²⁶ Tehát a helyiség védelmének feltételét képezte, hogy a felekezet hitelvei szerint vallásgyakorlás céljára rendszeresített épületről vagy teremről volt szó. A vétség elkövetéséhez nem volt szükség arra, hogy szertartás alatt történjen a jogellenes cselekmény. A nyilvános elkövetés akkor történt, ha több egyén észlelte az illetlen, sértő tettet. A botrány okozása feltétele volt annak, hogy a cselekmény vétséget valósítson meg. A bíróság ennek megállapítása során nem vehette figyelembe azt, hogy a tanúk a cselekményen megbotránkoztak-e vagy sem,²⁷ hanem ezt a körülmények alapján maga állapította meg, ami korántsem bizonyult egyszerű feladatnak, mint ahogy ezt az alábbi eset is jelzi.

A vallás és annak szabad gyakorlata elleni vétséggel vádolt K. József 40 éves nagyharsányi földművest nem találta bűnösnek a királyi törvényszék. A felmentő ítélet indokolásában összefoglaltak szerint a helyi református templomban D. Károly lelkész egyházi közigazgatási ügyeket terjesztett elő az istentiszteletet követően. Ennek következtében „a nép közt zúgás és morgás keletkezett, mely zavarban kelt fel vádlott és kérőleg fordult a lelkészhez, hogy ellene a kedélyeket fel ne ingerelje, és minthogy ezen felszólítás a btk. 191. és 192. szakaszai szerint büntetendő cselekményt nem képez, és ezáltal botrány elő nem idéztetett, vádlott fölmentendő volt”.²⁸ A másodbíróság azonban megállapította a vádlott bűnösségét, mert „vádlott az egész gyülekezet előtt, tehát nyilvánosan botrányos viseletet tanúsított [...] a templomban”.²⁹ A Curia az elsőfokú bírói határozatot hagyta helyben, mert „a gyűlést az istentisztelet után tartották, vádlott a lelkész sértő szavaira reagált, és mint felekezeti tag, jogosult volt arra, hogy felszólaljon, azaz nem okozott botrányt”.³⁰

A botrány okozására alkalmas magatartások köre – az alábbi ügyek tanúsága szerint – rendkívül tág volt.

A vókányi plébános, G. Károly feljelentése alapján indult eljárás R. Ádám, 23 éves, nőtlen, vagyontalan vókányi lakos ellen. A terhelt az isteni tisztelet alatt a harangházban tartózkodott, ahonnan a templomatyá felhívására sem volt hajlandó távozni. „A dulakodás következtében

botrány keletkezett”, ami miatt R. Ádámot a bíróság 3 hónap fogházzal és 20 Ft pénzbüntetéssel sújtotta.³¹ Az ügyész fellebbezését követően a kir. ítélőtábla a büntetést 1 hónap fogházra és 10 Ft pénzbüntetésre változtatta, mivel a „templombani elkövetés nem súlyosító, hanem minősítő körülmény” volt.³² A Curia a másodfokú ítéletet helybenhagyta, de a büntetés mértékét az elsőfokú ítéletnek megfelelően állapította meg.³³

1893. március 26-án, Bakoczán, a délelőtti mise alatt Zs. György III. rendű vádlott V. János II. rendű vádlott nyakát több ízben megütötte, aki abban a hiszemben, hogy „a templomba nem illő tréfa” a mögötte álló V. László I. rendű vádlottól származik, őt arcul ütötte. Az ezt követő pofonváltást a felek beismerték, valamint tanúk igazolták. A törvényszék megállapította, hogy a vádlottak viselkedése botrányt okozott, mert az ott levők „összenéztek”, és I-II. rendű vádlottakat 1 hónap, III. rendű vádlottat 14 nap fogházbüntetéssel sújtotta.³⁴ A királyi ítélőtábla I. rendű vádlott büntetését, tekintettel arra, hogy a botrányt nem ő kezdeményezte, 8 napra szállította le,³⁵ a Curia pedig ezt az ítéletet helybenhagyta.³⁶

A József 57 éves, római katolikus vallású, pellérdi lakos 1894. október 28-án a szentbeszéd alatt, midőn a pap a kocsmázás ellen beszélt, „az jár kocsmba, akinek pénze van” bekiabálással botrányt okozott, ami a templomlátogató hívek erkölcsi érzületét megsértette. A bíróság súlyosító körülményként vette figyelembe, hogy „a botrány okozás nagyobb volt azáltal, hogy a közbekiabálás a beszéd tárgya ellen volt irányozva”, ezért büntetését 8 nap fogház és 10 Ft mellékbüntetésben állapította meg.³⁷

Kisebb dulakodás a harangházban, egy már-már viccbe hajló pofonváltás a szertartás unatkozó résztvevői között, vagy egy „elmés” közbekiabálás – olyan kis jelentőségű cselekményekről van szó, melyek nem a felekezetet, vagy annak vallását sértették, hanem az egyházi helyiségben illendő viselkedési szabályokat hágták át. A Baranya Megyei Levéltárban őrzött jogszolgáltatási anyagban egy olyan esetet sem találtam az 1880-tól 1900-ig terjedő húsz évben folyamatba tett perek között, ahol más vallású személy okozott volna nyilvános botrányt a szertartásra rendelt helyiségben, azaz kifejezetten belső, egyházfegyelmi kérdésekről volt szó.

Míg a vókányi R. Ádám a harangházi dulakodásért 3 hónap fogházat és 20 Ft pénzbüntetést kapott 1885-ben, a bakoczi pofonváltó II. rendű vádlottat, aki a botrányt kezdeményezte, tíz évvel később 1 hónap fogházra ítélték, s ugyanebben az évben 8 nap fogházat és 10 Ft mellékbüntetést kapott a pap beszédét durva beszólással megzavaró pellérdi férfi. A kiszabott büntetések mértéke csökkent, de ez nem az enyhítő körülmények figyelembe vétele miatt történt így, sőt, a pellérdi A. József ügyében a bíróság kifejezetten hangsúlyozta, hogy a botrány súlyát fokozta a bekiabálás irányultsága. Úgy tűnik, hogy sokkal inkább a bírói megítélés enyhült jelentős mértékben a századfordulóhoz közeledve.

2.2.3. A tárgy védelme

A vallásos tisztelet tárgyának vagy a szertartás végzésére rendelt tárgynak a szertartás során tettel vagy botrányos szavakkal történő meggyalázását a Csemegi-kódex hat hónapig terjedő fogházzal és kétszáz forintig terjedő pénzbüntetéssel fenyegette (191. § b). A kommentáriródalom ilyen tárgyként említette szűz Máriát, a szenteket, a szentségeket, az oltárt, a szentségtartót, a kelyheket és végül a „frigyes ládát”, hangsúlyozva, hogy az adott felekezet vallás- és szertartástana irányadó arra nézve, hogy milyen tárgyak tartoznak a vallásos tisztelethez és szertartáshoz.³⁸ Ahogy a „helyiség védelme” esetében a zsinagóga, e helyütt a frigyláda, jobban mondva az *izraelita vallás* is részesült az állami büntetőjogi oltalomban. Húsz év pécsi joggyakorlatában nem találtam olyan ügyet, amelyben a vádat a 191. § b pontra alapították volna. Úgy tűnik, e törvényhelynek vajmi kevés gyakorlati jelentősége volt.

2.2.4. A lelkész védelme

Az állam által elismert vallás lelkészének vallási szertartás teljesítése közben szóval, tettel vagy fenyegetéssel történő nyilvános megtámadása esetén vétség miatt egy évig terjedő fogház és ötszáz forintig terjedő pénzbüntetés volt kiszabható (192. § a). Büntetett miatt két évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegette a Csemegi-kódex azt, aki a lelkészt a szertartás közben testileg bántalmazta (192. § b). A kommentár szerint valakit „tettel megtámadni” általán véve annyit tesz, mint a sértő szándékot külső tettek által nyilvánítani, ide tartoznak tehát a symbolicus becstelenítések, de másrészt a személy ellen közvetlenül intézett erőszak is, a mennyiben az hatásában nem mint testi bántalmazás jelentkezik”. Ezzel szemben a bántalmazás „oly fizikai behatást tesz fel, mely által a megtámadott személy testépsége – habár csekély mértékben is – megrongáltatott vagy neki legalább jelentékenyebb fájdalom okoztatott”.³⁹ Ha a bántalmazás súlyosabb beszámítás alá esett, a bíróságok a súlyos testi sértésre vonatkozó általános rendelkezéseket alkalmazták.

A lelkész személyének különös védelme feltételezte, hogy az ellene intézett cselekmény úgy a vétségi, mint a büntetési alakzat esetében a vallási szertartás teljesítése közben éri a lelkészt. Ez akkor is megállapítható volt, ha a lelkész papi ruhában a szentséget az utcán vitte abból a célból, hogy az utolsó kenetet feladja,⁴⁰ azaz a vallási szertartás fogalmát 1890-ben a Curia kiterjesztette az ahhoz közvetlenül kapcsolódó előkészületi cselekményre is.

Két évvel korábban a pécsi királyi törvényszék,⁴¹ majd a táblabíróság⁴² ítéletében ezzel szemben kifejezetten a szertartási cselekmény végzéséhez kötötte a büntethetőséget. W. Antal 50 éves, római katolikus, laskafalusi vagyonos földműves H. János plébánost „a temetési szertartás meg nem kezdetése miatt” bányának nevezte, amit ez neki visszamondott. Az ügyben felmentő ítélet született, mert „a tárgyi tényál-

ladék meg nem állapítható” volt, és „szóbeli sértés miatt panasz nem emeltetik”.

Fellebbezéssel egyik fél sem élt, pedig a Curia minden bizonnyal marasztaló ítéletet hozott volna, hiszen egy hónappal korábban egy más ügyben megállapította, hogy aki a szertartást végző lelkész ellen nyilvánosan becsületsértő kifejezéseket használ, a 192. § szerinti vétséget követi el.⁴³ A 192. §-ban meghatározott vétség vádjával ritkán, de indítottak eljárást a pécsi királyi törvényszék előtt 1880 és 1900 között, a büntetési alakzat azonban egyáltalán nem fordult elő, sőt olyan súlyos testi sértés sem, amelynek sértettje szertartást végző lelkész lett volna.

A vallás és ennek gyakorlata elleni büntettek és vétségek miatt elítéltek száma Magyarországon⁴⁴

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Büntett	5	2	-	-	4	2	-	2	-	9
Vétség	60	68	79	95	96	103	124	149	114	79
	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Büntett	-	1	6	-	2	3	-	-	-	-
Vétség	121	126	156	120	173	196	134	161	175	264

3. Vallási vonatkozású büntető ügyek

Az „állam által elismert” felekezetek büntetőjogi védelmének kérdésén túllépve e helyütt azt vizsgáljuk, történtek-e olyan jogsértések, amelyek mögött vallási motiváció húzódott meg. Vallási-felekezeti szempontból toleráns volt-e a dualizmus-kori magyar társadalom? Megfért-e a szomszéd szomszédjával annak ellenére, hogy más valláshoz és ezzel együtt gyakran más etnikumhoz tartoztak? Ha a sértett nem „állam által elismert” felekezet tagja volt, figyelembe vette-e a bíróság, hogy a jogsérelem adott esetben vallási okra vezethető vissza? A konfliktusoknak egy része fejeződik csak be úgy, hogy bűncselekmény elkövetésére kerül sor, még kevesebb esetben indul eljárás az elkövető ellen. Így volt ez a 19. században, s ma sincs másként. A fennmaradt jogszolgáltatási iratok mégis rávilágítanak arra, milyen bűncselekmények esetében fordulhatott elő vallási vonatkozás, vallási konfliktus, és – közvetett módon – arra is, hogy a felekezeti jogegyenlőség szempontjából hol volt nagyobb hiányosság.

3.1. A szekularizált házassági jog hiánya

Özvegy L. Dávidné, született L. Johanna, egy-nyolcvanöt éves, izraelita vallású napszámos nő ellen a királyi ügyész szándékos emberölés büntette miatt emelt vádat. A pécsi kir. törvényszék ítéletében⁴⁵ a vádlottat bűnösnek találta és 1,5 év börtönbüntetésre, valamint „büntetésének kiállításátul számítva” 3 évi hivatalvesztésre ítélte. A bíróság megállapította, hogy L. Johanna életképes leánygyermeket szült, azonban köldökzsinórját nem kötötte el, és a gyermek így elvérzett. Mulasztását szándékosnak találták,

mivel egygyermekes anya lévén „jól tudta, hogy el kell kötni”, „mégsem mentette meg gyermekét”. A bíróság enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy „izraelita lévén gyermekét katolikus atya eltartani nem akarta.” L. Johanna V. István tagadásával szemben nem tudta bizonyítani, hogy a gyermeket nemző férfi „bízta őtet arra, hogy tegye el azt láb alul, nehogy szégyent hozzon rá és önmagára”.⁴⁶

A jogerős ítélet az izraelita L. Johanna ügyében 1882-ben született meg, egy évvel azután, hogy 1881. március 22-én a szabadelvű kormány a Képviselőház elé terjesztette „a keresztények és izraeliták közötti, illetve külföldön kötött polgári házasságról” szóló javaslatot, amelyet a jogtudomány idegenkedéssel fogadott. Sztéhló Kornél szavait idézve: „A polgári házasság legnemesebb feladata a keresztények és a zsidók közötti antagonizmus megszüntetése”⁴⁷ lett volna. Az 1894:31. tc. hatályba lépéséig (1895. október 1.) Magyarországon nem volt egységes, szekularizált házassági köteléki jog. A posztklasszikus római jog hagyatékaként a *felekezeti jogokban általános volt a keresztények és izraeliták közötti házasságkötés tilalma*, ami 1894-ig megmaradt hazánkban is.

Míg a protestánsok, az izraeliták és a görögkeleti válásúak felekezeti házassági jogrendje lehetővé tette a házasság felbontását, a katolikus kánonjog elzárkózott a köteléket bontó válástól; a véglegesen megromlott kapcsolatok az 1894:31. tc. hatályba lépése előtt katolikus házaspár esetében ágytól és asztaltól történő elválással vagy egyszerű különéléssel végződhetek. Új párkapcsolatra mindkét esetben csak illegitim módon kerülhetett sor. Ennek egyik gyakori formája az *ágyasság* volt, ami önmagában is nagyobb számban vezetett a nem kívánt magzat vagy megszületett gyermek megöléséhez, mint házasságból fogant utód esetén.

A 23 éves, római katolikus vallású, férjétől különvált B. Zsifkóné L. Annát házasságon kívül született gyermeke sérelmére elkövetett *szándékos emberölés* miatt fél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulását követően ágyassági kapcsolatot létesített V. Antallal. Teherbe esett, majd elvetélt. A pécsi királyi törvényszék a *magzatelhajtás* vádjá alól felmentette, bár a felmentő ítélet indokolása kétségeket ébreszt a B. Zsifkóné szándéka tekintetében: a vetélés nem erőszakos behatolásnak, hanem „inkább folyamatos erős munkának” az eredménye volt, „mellyel a vádlott tanúk elmondása szerint daczára erős vérzésének és így már beteges állapotának egész az elvetélés napjáig el volt foglalva”.⁴⁸

Az új párkapcsolat másik „formája” a *bigámia* volt, bár, szemben az ágyassággal, ritkábban került sor arra, hogy a fennálló kötelék ellenére új házasságot kössön valaki. Mivel kettős házasság büntette esetén a Csemegi-kódex súlyos szankció kiszabására adott lehetőséget, ez igen kockázatos vállalkozás volt.

H. Oswald, római katolikus vallású, 40 éves pécsi lakos 1869-ben vette feleségül G. Annát, majd 1882-ben R. Katalint. A vádlott második feleségét és a plébánost is tévedésbe ejtette csalá-

di állapota tekintetében. A törvényszék bűnösnek találta *kettős házasság büntetése* (251. §) és 2,5 év börtönbüntetéssel sújtotta. A büntetés kiszabásánál a bíróság figyelembe vette, hogy a második feleség áldott állapotban van, „és a leendő gyermeknek állása életében nem olyan lesz, mint egy törvényes házasságból származó gyermeké”.⁴⁹

Az ítéletek nem világosítanak fel minket arról, hogy H. Oswaldot mi indította a jogsértő magatartásra. Mivel a bigámia a keresztény felekezeti jogokban hagyományosan házassági akadály volt, és a kora középkor óta büntették is, biztosra vehető, hogy tisztában volt magatartása jogsértő voltaival.

3.2. Az új vallási mozgalmak

Magyarországon a 19. század második felében terjedt el a baptista és a nazarénus mozgalom. 1883–1907 között Európában hazánkban növekedett legdinamikusabban a baptista felekezet, de a nazarénusok is jelentős számú követőre találtak.

1893. február 7-én Magyarbólyban megjelent P. Ferencz baptista prédikátor, aki itt több ízben „isteni tiszteleteket tartott, melyeket főleg a falubeli nők nagy számmal látogattak, s melyeken a faluban elterjedt hír szerint a lakosok evangélikus vallását gúnyolta.” Mivel a prédikátor „elvonta az asszonyokat a munkától”, több ízben kérték, „ne zavarja nyugalmaikat”. Február 11-én P. Ferencz H. István házában tartózkodott, mikor 14 falubeli férfi oda behatolt, lármázva a prédikátor távozását követelte, majd az ajtót erőszakkal benyomva többen a lakásba is bementek és a „prédikátort tiltakozása és ellenszegülése daczára” erővel kivezeték az udvarra, majd a falu határáig. Tettüket több tanú igazolta. Négy vádlott *magánosok elleni erőszak vétségéért* (275. §) 5 nap fogházbüntetést, 10 vádlott *magánlakásértés vétségéért* (332. §) 10-10 Ft pénzbüntetést kapott.

A törvényszék enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy a vádlottak „*vallásos érzületükben sértve érezték magukat*, hogy feleségeik a P. Ferencz által tartott isteni tiszteletekkel házi teendőiktől elvonatván, ezek felett érezt bosszúságukban és ingerült állapotukban követték el a vádbeli cselekményt”.⁵⁰

3.3. Antiszemita szidalmak

A levéltári kutatás során többször találkoztam olyan jogesettel, amelyben a sértettet zsidó származását felemlítve illették gyalázkodó szavakkal. Nem gondolom, hogy ez a jelenség minden esetben magyarázható a konfliktusok esetén egyébként is szokásos durva szóhasználattal. Sch. Sámuel, szegedi születésű, 52 éves, izraelita vallású, háromgyermekes, „kellő műveltségű”, vagyontalan, dárdai bírósági végrehajtó 1892-től kezdődően gyakran szerepelt sértettként a pécsi királyi törvényszék előtt folytatott büntető perekben. Mivel hatóság elleni erőszak vádjával rendszeresen indult eljárás, és a bírósági végrehajtói hivatás „veszélyes üzem”, mondhatnánk, hogy Sch. Sámuel hivatása áldozata volt. A vele szemben használt, származását,

vallását, Istenét gyalázó szavak azonban ezt a képet árnyalják. A Curia 1891. február 13-i elvi határozata szerint „a hatósági közeg elleni becsületsértés nem állapít meg a tetteges bántalmazással elkövetett hatóság elleni erőszakkal bűnhalmazatot”.⁵¹ A C. Illés elleni perben azonban tettlegességre nem került sor, és a bíróság összbüntetést szabott ki. Az indokolásban nem történt említés a gyalázkodó szavak jellegéről.

C. Illés 32 éves, református vallású földműves, kopácsi lakos 1892. augusztus 6-án vasvillával támadta meg Sch. Sámuel bírósági végrehajtót a „kifelé büdös zsidó, mindjárt agyonverlek” fenyegetés közepette. Tanúk igazolták a „büdös zsidó, leszúrlak”, „mit csinálsz itt, a zsidó l...-det, kifelé” és a „zsidó l...-t, kimenj az udvaromból, mert megöllek” szavak elhangzását. Az ítélet indokolása szerint a fenyegetés alkalmas volt arra, hogy a végrehajtóban a veszély közvetlen bekövetkezése iránt alapos félelmet gerjesszen. C. Illést összbüntetésként 2 év börtönbüntetéssel és ennek eltelte után 3 év hivatalvesztéssel sújtották.⁵² Az ítéletábra ezt az ítéletet helybenhagyta,⁵³ a Curia azonban az ügyész ismételt fellebbezése után a börtönbüntetést 1 év 7 hónapra mérsékelte.⁵⁴

3.4. Egyház sérelmére elkövetett bűncselekmények

Az 1880–1900 közötti évek baranyai büntetőítélkezését tanulmányozva számos olyan esettel talál-

koztam, amelyben egyház sérelmére elkövetett bűncselekményről volt szó, bármiféle vallási motiváció nélkül. E körbe tipikusan a lopás tartozott.

Sch. Péter 53 éves, római katolikus vallású, vagyontalan napszámos a *községi katolikus templom már feltört pénztárából 30 Ft-ot kivett és azt saját hasznára fordította*.⁵⁵

C. János és U. János, római katolikus vallású nádasdi lakosok a *pécsi püspöki uradalom dögvérmet feltörték és onnan özbört, valamint húst vittek el*.⁵⁶

A jogerős ítélet az első esetben 1888-ban, a másodikban 1892-ben született meg. A bíróságok a büntetés kiszabása során nem vették figyelembe, hogy a bűncselekmény sértettje egy egyház. Pár évvel később a pécsi királyi törvényszék azonban eltért ettől a gyakorlattól, sőt a büntetés mértéke az alábbi, jogerős ítélettel 1896-ban befejezett ügyben különösen nagyra tűnik.

Sz. Lajos 32 éves, római katolikus vallású göröcsönyi lakos a helyi templom nyitva felejtett ajtaján bemenne az egyik szekrény kulcsával felnyitotta a másikat, amelyből a hívek adományát képező 2 Ft 50 fillér–3 Ft körüli összeget ellopta. Tettéért a törvényszék 9 hónap börtönbüntetéssel és 3 év hivatalvesztéssel sújtotta, *figyelembe véve, hogy a lopást templomban követte el, és olyan pénzről volt szó, mely jótékonyásra volt szánva*.⁵⁷

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült.
- ² Wesselényi Miklós: *Balítéletekről* (Bukarest, 1833). In: *Magyar liberalizmus*. Szerk. Tőkész László (Budapest, 1993, 28. p.)
- ³ 1878:5. törvénycikk indoklása a 184. és a 185. §-okhoz (*Corpus Juris Hungarici* CD. Szerk.: Pomogyi László. Budapest, 2000)
- ⁴ Löw Tóbiás: *A Magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5.tcz.) és teljes anyaggyűjteménye*. II. kötet (Budapest, 1880, 265. p.)
- ⁵ Löw: i. m., 266. p.
- ⁶ Löw: i. m., 294–296. p.
- ⁷ Lásd részletesen: Löw: i. m., 260. p.
- ⁸ Schnierer Aladár: *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntetőtörvény (1878. V. T. Cz.) magyarázata* (Budapest, 1885, 315. p.)
- ⁹ Löw: i. m., 291. p.
- ¹⁰ *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A m. kir. Curia és a kir. táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye*. Szerk. Márkus Dezső (Budapest; 2., bőv., jav. kiad. 1893–1902.; a továbbiakban: Márkus) C. 77304/1889 III, 426. p.
- ¹¹ Schnierer: i. m., 313–314. p.
- ¹² Schnierer: i. m., 316. p.
- ¹³ Löw: i. m., 268–273. p.
- ¹⁴ Löw: i. m., 280–283. p.
- ¹⁵ Schnierer: i. m., 316. p.
- ¹⁶ C. 2887/1884. Márkus, II. 604. p. Lásd hozzá: C. 1721/1886. Márkus, II. 604. p., amely szerint „a szertartást teljesített lelkesre vonatkozó káromkodás nem tekinthető az Isten ellen irányzott gyaláznak”.
- ¹⁷ BML VII/2b V/1897/273 4092b/1897 sz.
- ¹⁸ BML VV/2b V/1897/273 3486b/1897 sz.
- ¹⁹ Schnierer: i. m., 317. p.
- ²⁰ C. 3150/1885. Márkus, II. 604. p.
- ²¹ C. 10435/1889. Márkus, II. 603–604. p.
- ²² BML VII/2b V/1886/441 7779b/1889 sz.

- ²³ „A katolikus hitfelekezetek bucsujáró körmenetei vallásos szertartásnak tekintendők és pedig nem csak akkor, midőn a hívek a bucsujáró helyen ajátoskodnak, hanem akkor is, midőn egyházi jelvény (zászló) alatt oda mennek vagy onnan visszatérnek.” Lásd ehhez: C. 4723/1882. Márkus II. 605. p.
- ²⁴ Schnierer: i. m., 317. p.
- ²⁵ C. 6580/1883. Márkus, II. 606. p.
- ²⁶ C. 6222/1887. Márkus, II. 604–605. p.
- ²⁷ C. 6200/1883. Márkus, II. 605. p.
- ²⁸ BML VII/2b V/1883/64 2678b/1884 sz.
- ²⁹ BML VII/2b V/1883/64 24106b/1884 sz.
- ³⁰ BML VII/2b V/1883/64 1520b/1884 sz.
- ³¹ BML VII/2b V/1884/529 136b/1885 sz.
- ³² BML VII/2b V/1884/529 4468b/1885 sz.
- ³³ BML VII/2b V/1884/529 4568b/1885 sz.
- ³⁴ BML VII/2b V/1893/362 1644b/1894 sz.
- ³⁵ BML VII/2b V/1893/362 12912b/1894 sz.
- ³⁶ BML VII/2b V/1893/362 3903b/1895 sz.
- ³⁷ BML VII/2b V/1894/1210 9324b/1894 sz.
- ³⁸ Schnierer: i. m., 317–318. p.
- ³⁹ Schnierer: i. m., 318. p.
- ⁴⁰ C. 4473/1890. Márkus, II. 606. p.
- ⁴¹ BML VII/2b V/1887/733 2160b/1888 sz.
- ⁴² BML VII/2b V/1887/733 16430b/1888 sz.
- ⁴³ C. 2463/1888. Márkus, II. 606. p.
- ⁴⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 1894. A büntettek és vétségek miatt elítéltek száma az egyes cselekmények részletezésével Magyarországon és Fiumében 1881–1893-ig, 359–362. p.; Magyar Statisztikai Évkönyv 1898. A büntettek és vétségek miatt elítéltek száma az egyes cselekmények részletezésével Magyarországon 1894–1898, 359–360. p.; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1899. A büntettek és vétségek miatt elítéltek száma az egyes cselekmények részletezésével Magyarországon 1895–1899, 408–409. p.; Magyar Statisztikai Évkönyv 1900. A

kir. járásbíróságok és a kir. törvényszékek előtt az 1900. év folyamán befejezett ügyekben elítélt személyekre kiszabott büntetések Magyarországon, bűncselekmények szerint részletezve, 419–421. p.

⁴⁵ BML VII/2b V/1882/20 1500b/1882 sz.

⁴⁶ BML VII/2b V/1882/20 22287b/1882 sz. A Curia az elsőfokú ítéletet hagyta helyben. BML VII/2b V/1882/20 13452b/1882 sz.

⁴⁷ Sztiehlo Kornél: *A keresztyén-izraelita polgári házasság. Ésrevételek a kormány által a polg. házasság tárgyában beterjesztett törvényjavaslat felett* (Budapest, 1881, 1–10. p.). Lásd hozzá: Fehér Holló: *Polgári házasság és zsidókérdés* (Budapest, 1893).

⁴⁸ BML VII/2b V/1888/567 5694b/1889 sz.

⁴⁹ BML VII/2b V/1884/64 1010b/1886 sz.

⁵⁰ BML VII/2b V/1893/183 2975b/1895 sz.

⁵¹ C. 8716/1891. Márkus, III. 424. p.

⁵² BML VII/2b V/1892/657 2468b/1893 sz.

⁵³ BML VII/2b V/1892/657 2229b/1893 sz.

⁵⁴ BML VII/2b V/1892/657 10248b/1893 sz.

⁵⁵ BML VII/2b V/1887/738 2541b/1888 sz.

⁵⁶ BML VII/2b V/1891/872 1629b/1892 sz., 875b/1892 sz. és 984b/1892 sz.

⁵⁷ BML VII/2b V/1896/341 3908b/1896 sz.

Sulyok Gábor

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa: előzmények, szervezet, szavazás*

Eszmetörténeti előzmények

Már a középkori és újkori gondolkodók is felismerték, hogy a nemzetközi béke tartós biztosítása legkönnyebben a szuverének összefogása révén valósítható meg. Az összefogás mértékét és intenzitását illetően – a világbirodalomtól és az egyetemes monarchiától kezdve, a „föderatív” elven felépülő keresztény köztársaságon (*respublica christiana*) át, egészen a nagyhatalmi erőegyensúly elméletéig terjedő skálán – számos eltérő tervezet látott napvilágot.¹ Sajátos jellegükből adódóan ezek az elképzelések egyaránt megalapozták és előkészítették a kollektív biztonság eszméjének létrejöttét, az európai integráció folyamatát, illetve a modern pacifista mozgalmak törekvéseit. A szóban forgó koncepciók, s különösen a fejedelmek „föderatív”

jellegű társulását szorgalmazó béketervek jelentős hányadában tetten érhető egy markáns intézményi elem, amelynek áttekintése érdekes adalékokkal szolgál a Nemzetek Szövetségének Tanácsa sajátos kialakításának és szavazási rendjének elemzéséhez, valamint a háttérben meghúzódó gondolati sémák jobb megértéséhez.

Az egyik első említésre méltó tervezet elkészítője Pierre Dubois ügyvéd és politikai pamfletíró volt. A 14. század első éveiben elkészített, *De recuperatione*

Terrae Sanctae (A Szentföld visszaszerzéséről) címet viselő fő művében úgy vélte, hogy a kereszties hadjáratok sikere kizárólag abban az esetben garantálható, ha a keresztény fejedelmek egymásközi viszonyaikban lemondanak a háborúról, és intézményesített szövetségre lépnek egymással. Az elképzelt szövetség keretében és a béke megőrzése céljából a pápa és az uralkodók egy tanácsot alkotnának, amely „valamennyi állami ügyet a kezében tartana”. A tanács egy erre érdemesnek tartott egyházi vagy világi személyekből álló nemzetközi döntőbírószágot is létrehozna, melynek ítéleteivel szemben a pápához lehetne jogorvoslatért fordulni. Az uralkodók kongresszusának élén a tervezet tényleges címzettje, a majdan császárrá koronázandó Szép Fülöp francia király állt volna.²

Podjebrád György cseh király tanácsadójának, Antonio Marininek a világi fejedelmek szövetségét előirányzó szerződéstervezete is hasonló elvekre épült. Az 1464-ben keletkezett dokumentum szerzője a keresztény uralkodók közötti béke fenntartása és a törökök elleni küzdelem irányítása céljából egy kongresszus összehívását javasolja Bázeli városába. Az öt évig üléselő szövetségi gyűlésen valamennyi érintett uralkodó „becsületes és nagy tekintélynek örvendő, széleskörű meghatalmazással és hivatalos hitelesítéssel ellátott” követek útján képviseltetné magát. Az ezt követő ülésszakoknak a szövetséget alkotó államok egy előre meghatározott rotációs rend szerint adnának otthont. A döntéshozatalra kvázi nemzeti csoportok útján, az „egy csoport, egy szavazat” elvének

Antonio Marini: *Tractatus pacis toti christianitati fiendae* (1464)

megfelelően kerülne sor. A nemzeti csoportok közös álláspontjának kialakításánál a többségi elv lenne az irányadó, szavazategyenlőség esetén viszont a legtekintélyesebb képviselők szavazata döntene. Kiemelendő, hogy a gyűlés mellett egy különleges tanács is működne, amely egy elnökből és a szövetségbe tömörült többi keresztény fejedelemből tevődne össze. Érdekes, hogy a szövetségi gyűlés egyúttal döntőbíráskodási funkciókat is ellátna, továbbá saját címer-

rel, pecséttel, könyv- és levéltárral, kancellárral, kincstárnokkal és hivatalnokokkal is rendelkezik.³

Az egyik legismertebb korabeli elképzelés kétségkívül a sokáig – tévesen – IV. Henrik francia királynak tulajdonított, ám valójában az uralkodó egykori minisztere, Maximilien de Béthune, Sully hercege által papírra vetett *Le grand dessein* (A nagy terv) volt. A grandiózus és nagy visszhangot kiváltó mű a herceg memoárjainak átdolgozott változatában olvasható, következőképp az évtizedekkel a szerzőnek vélt uralkodó halála után, valószínűleg az 1630-as évek elején keletkezett. A béke megteremtésének első lépéseként a tervet jelentősen át kívánta rajzolni az európai kontinens államainak határait. A területi rendezés eredményeként tizenöt állam jönne létre, melyek a következő három csoportba sorolhatók: hat örökös monarchia (Anglia, Dánia, Franciaország, Lombardia, Spanyolország és Svédország), öt választott monarchia (a császárság, Csehország, Lengyelország, Magyarország és a pápai állam) és négy független köztársaság (Belgium, Itália, Svájc és Velence).⁴

Eme egymással megközelítőleg azonos hatalommal bíró államokból létrejönne a keresztény köztársaság (*république chrétienne*), amelynek legfontosabb szerve egy, a régi hellászi amphiktüonikus gyűlések mintájára szerveződő általános tanács lenne. A tanács „a keresztény köztársaság valamennyi államának meghatározott számú biztosából, követéből és meghatalmazottjából állna, és egy szenátus formájában folyamatosan ülésezne, hogy a felmerülő ügyeket megvitassa, az ütköző érdekeket összeegyeztesse, a viszályokat elsimítsa, az európai államok egymásközi vagy idegekkel kapcsolatban felmerülő valamennyi polgári, politikai és egyházi ügyét enyhítse, és rendbe hozza”.⁵ A tanácskozó gyűlés pontos összetétele a következőképpen alakulna: a császár, a pápa, az angol, a dán, a francia, a lengyel, a lombard, a spanyol és a svéd király, valamint a Velencei Köztársaság négy, míg a többi királyság és köztársaság két képviselőt küldene a szenátusba. Az így hozzávetőleg hatvanhat tagot számláló szerv a javaslat értelmében szótöbbséggel hozná meg döntéseit. (Figyelemre méltó, hogy a tervet az orosz birodalmat kifejezetten kizárta az

együttműködésből.) Az általános tanács székhelyére vonatkozóan a tervet két lehetőséget vázolt fel. Az egyik szerint a testület három helyszínen – Párizsban vagy Bourges-ban, Tridentben és Krakkóban – működne, a másik szerint viszont egyetlen helyen, valamelyik központi fekvésű európai városban alakítaná ki központját.⁶

Paradox módon a talán legkevésbé ismert béketerv, a szintén francia származású Emeric Crucé abbé 1623-ban kiadott, *Le Nouveau Cynée, ou Discours d'Estat* (Az új Kineas, avagy értekezés az államról) című munkája tartalmazza a leghaladóbb gondolatokat. Az abbé, korát messze megelőzve, túl lépett a keresztény fejedelmek európai szövetségének gondolatán, és egy univerzális szervezetben kívánta egyesíteni az akkor ismert világ valamennyi államát. A háború elkerülése és a közös biztonság garantálása érdekében egy állandó gyűlés összehívását javasolta, melyben a monarchiák és a más államok erejére, támogatására rá nem szoruló nagy köztársaságok – például Velence és Svájc – követi „a közös béke letéteményeseiként és kezeseiként” foglalnának helyet. A gyűlés a politikai és

közlekedési szempontból egyaránt kedvező földrajzi fekvésű, semleges Velence területén működne, és elsődleges feladata a felmerülő vitás kérdések békés rendezése lenne. Határozatait többségi szavazással hozná meg, és azoknak szükség esetén akár fegyveres erőszak útján is érvényt szerezne. Kiválóan szemlélteti a gyűlés egyetemességét – és a szerző idealizmusát – az ott megjelenő uralkodók vagy képviselőik tervezett rangsora. Eszerint az első hely a pápát vagy legátusát illetné meg, a második a török szultánt, a harmadik a keresztény császárt, a negyedik a francia királyt, az ötödik pedig a spanyol királyt.

Őket követné a sorban a perzsák és az etiópok királya, a tatárok ura, a kínai uralkodó, a moszkvai nagyherceg, az angol, a lengyel, a dán és a svéd király, a japán császár, a marokkói uralkodó, a nagymogul, valamint a többi indiai és afrikai monarcha.⁷

Hetven esztendővel később, ennél lényegesen visszafogottabb elképzeléseket közölt William Penn *An Essay towards the Present and Future Peace of Europe* (Esszé Európa jelenlegi és jövőbeni békéjéről) című

Maximilien de Béthune, duc de Sully

William Penn

írásában. Az angol kvéker szerző az európai nemzetek közötti tartós béke és rend megteremtésének alapját egy „általános diéta, közösség vagy parlament” létrehozásában látta. Az európai szuverének egy vagy kettő, de legfeljebb háromévenként összeülő gyűlésének elsődleges célja a kétoldalú kapcsolatok szintjén megoldhatatlannak bizonyuló konfliktusok békés eszközökkel történő rendezése lenne. Ha valamelyik tagállam mégis megtagadná egy vitás kérdés gyűlés elé terjesztését, vagy a gyűlés döntésének végrehajtását, és a megoldást háború útján keresné, a közösség együttes erővel kényszerítené engedelmességre.⁸

A birodalmi gyűlésnek is nevezett testület összetétele a kontinens uralkodóinak bevételeihez és az általuk birtokolt terület értékéhez igazodna. A szerző javaslata értelmében a Német Birodalom 12, Franciaország 10, Spanyolország 10, Olaszország 8, Anglia 6, Svédország 4, Lengyelország 4, az egyesült németalföldi tartományok 4, Portugália 3, Dánia 3, Velence 3, a svájci kantonok és a szomszédos területek 2, a holsteini és kúrföldi hercegség 1, továbbá – csatlakozásuk esetén – a török és az orosz birodalom egyenként 10 szavazatot kapna. Ez összesen tehát kilencven képviselőt jelentene, akik minden döntést velencei stílusú titkos szavazással, a leadott szavazatok háromnegyedes – de a szavazategyenlőséget legalább hét szavazattal meghaladó – többségével fogadnák el. (Ha egyazon szuverén szolgáltatásban álló követek között nézeteltérés támadna, a többségi álláspontot kellene irányadónak elfogadni.) A birodalmi gyűlés első alkalommal egy központi fekvésű európai városban ülne össze, ám az ülésekről a követek a napirend befejezéséig, büntetés terhe mellett, nem távozhatnának.⁹

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre abbé *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (Terv az örök béke megteremtésére Európában) című, 1712-ben megjelent terjedelmes írása ugyancsak a kontinensre koncentrált. Az utóbb több ízben átdolgozott és kiegészített tervezet – holland, német és svájci analógiára – a keresztény európai államok „állandó és örök uniójának” létrehozását szorgalmazta a külső és belső ellenséggel szembeni azonnali és határozott fellépés,

valamint a béke megőrzésének céljából.¹⁰ (Ugyanebből a célból a szövetség egyfajta társulási megállapodást kötne a környező iszlám államokkal.) Az unió legfőbb szerve egy kongresszus vagy szenátus lenne, amely egy szabad és békeszerető városban, a hollandiai Utrechtben ülésezne. A szenátus munkájában az unió

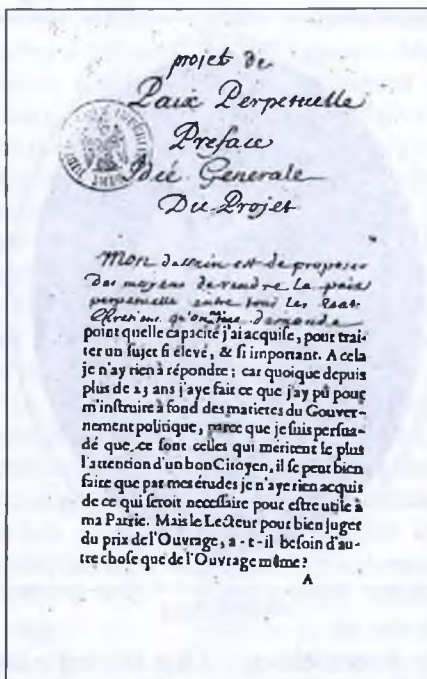
valamennyi tagja rezidens követek útján venne részt, de a tagállamokkal való kapcsolattartás megkönnyítése végett maga a testület is rendelkezne aktív követségi joggal, és képviselőket létesítené minden kétmillió lakosnál nagyobb tartományban.¹¹

A szenátus a legalább egymillió-kétszázezer alattvalóval rendelkező szuverének és a hozzájuk társuló kisebb lélekszámú területek egy-egy képviselőjéből állna. Ezek sorrendben a következők: Franciaország, Spanyolország, Anglia, Hollandia, Savoya, Portugália, Csehország, Velence, Genova, Firenze, Svájc, Lotaringia, Svédország, Dánia, Lengyelország, a pápai állam, Moszkvai Nagyhercegség, Ausztria, Kúrföld, Poroszország, Szászország, a választófejedelemségek, Hannover és a választóőrsekségek. A testület huszonnég, képviseleti és szavazati joggal felruházott tagja közötti hatalmi és egyéb különbségektől függetlenül a szenátorok mindegyike egyetlen, azonos súlylyal bíró szavazattal rendelkezne. A felmerülő kérdésekben a szenátus először ideiglenes jelleggel, egyszerű többséggel határozná, ám végleges döntéseit már a tagok háromnegyedének egybehangzó szavazatával kellene elfogadnia. Ez alól azonban kivételt képez azon előírás, miszerint az uniót életre hívó szerződés alapvető cikkeit kizárólag egyhangú, míg egyéb rendelkezéseit háromnegyedes többséggel lehetne módosítani.¹²

Saint-Pierre tervezete jelentős részben Jean-Jacques Rousseau munkásságának köszönhetően vált széles körben ismertté. Egy közös ismerős felkérésére Rousseau egyfelől kivonatolta, másfelől bíráló megjegyzésekkel látta el az abbé elképzeléseit. Hozzá kell tenni azonban, hogy a kivonatolás során Rousseau a szöveget rendkívül „szabadon” kezelte, így munkájának végeredménye inkább tekinthető egy új béketervnek, mintsem az eredeti koncepció rövidített változatának.¹³ Az *Extrait du*

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre (1658–1743)

Castel de Saint-Pierre: *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (1712)

projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre (Saint-Pierre abbé úr örök békéről szóló tervének kivonata) című, 1761-ben megjelent esszében olvasható tervezet szerint az európai béke megőrzése céljából a szuverének egy örök és visszavonhatatlan szövetséget létesítenének. A szövetség fő szerve egy állandó diéta vagy kongresszus lenne, melyben a következő tizenkilenc ország uralkodójának vagy vezetőinek képviselője foglalna helyt: Német Birodalom, Oroszország, Franciaország, Spanyolország, Anglia, Hollandia, Dánia, Svédország, Lengyelország, Portugália, a pápai állam, Poroszország, Csehország és a társult területek, a választófejedelemségek és a társult területek, Svájc és a társult területek, a választóörsekségek és a társult területek, Velence és a társult területek, Nápoly és Szardínia. Mint látható, a kontinens kis államai – mint például Genova, Modena vagy Párma – csak valamelyik kevésbé hatalmas szuverénhez társulva vehetnének részt a kongresszus munkájában.¹⁴

Jeremy Bentham

A kongresszusban, amelynek jogalkotói aktusai valamennyi tagállamra nézve kötelezőek lennének, minden képviselő egyetlen szavazattal rendelkezne. Az ideiglenes döntéseket egyszerű többséggel, míg a végleges döntéseket, egy öt évig tartó átmeneti periódust követően, háromnegyedes többséggel fogadnák el. (A szövetségi szerződés öt legalapvetőbb cikkét kizárólag egyhangúlag lehetne módosítani) A tagállamok között felmerülő viták békés rendezését kötelező választott vagy döntőbíráskodás, a szövetség általános békéjét és határozatainak érvényre juttatását pedig egy állandó közös hadsereg garantálná.¹⁵

Negyed évszázaddal később Jeremy Bentham, a nemzetközi jogról szóló értekezésének szerves részeként, *A Plan for an Universal and Perpetual Peace* (Terv az egyetemes és örök békéről) címmel vetette papírra javaslatait. A tizennégy pontba foglalt, értelem szerűen markáns utilitarista érvelést használó koncepció a tartós béke alapját a két európai nagyhatalom, Anglia és Franciaország közötti konfliktusforrások felszámolásában látta. Ennek érdekében a két ország többek között felszámolná a gyarmatbirodalmát, felmondaná a szövetségi szerződéseit és a többi állam jogait korlátozó kereskedelmi megállapodásait, illetve a minimális szintre csökkentené haditengerészetét. Ezt követően az államok állandó és örök, fegyverzetkorlátozási rendelkezéseket is tartalmazó szerződésekben szentesítenék a békét, és ezzel egyidejűleg véget vetnének a titkos diplomácia káros gyakorlatának.¹⁶

A tervezet szerint a béke megőrzését célzó erőfeszítéseket nagyban megkönnyítené egy nemzetközi bíróság felállítása – még akkor is, ha az nem rendel-

kezne érdemi kényszerítő hatáskörökkel. Mindemellett megjelent az írásban egy kongresszus vagy diéta felállításának gondolata is, amelybe valamennyi állam két képviselőt – egy vezetőt és egy helyettest – küldene. Ennek a kongresszusnak két fő feladata lenne: egyfelől véleményt alkotna a fontosabb kérdésekben, másfelől

gondoskodna véleményének széles körben történő terjesztéséről. Jóllehet a tervezet egészét áthatja a nyilvánosság erejébe vetett hit, a szerző szükség esetére előírta a bírósági döntések végrehajtását biztosító nemzetközi kontingensek helyzetének szabályozását, valamint a jogsértő állam meghatározott idő elteltével fogatósítandó kiközösítését is.¹⁷

Szükszavúsága ellenére Immanuel Kantnak az örök békéről 1795-ben írt műve szintén fontos állomást jelentett a béketervek történetében. A korábbi szerzőktől eltérően Kant nem vállalkozott a tartós béke szervezeti feltételeinek részletekbe menő körülírására, jóllehet azt maga is elismerte, hogy a háború végleges

kiküszöböléséhez elengedhetetlen a béke intézményesítése, vagyis egy sajátos békeszövetség (*foedus pacificum*) létrehozása. Elgondolásának különös jelentőséget ad, hogy ez a szövetség „nem célozza semminemű hatalomnak az állam részére való megszerzését, hanem kizárólag valamely állam szabadságának megnyerését és biztosítását önmaga részére és egyúttal más szövetséges államoké is, anélkül hogy ezeknek azért – mint a természeti állapotban élő embereknek – magukat nyilvános törvények és kényszer alá kellene vetniök”.¹⁸ Más megfogalmazásban: a béke biztosításához nem a szupranacionális világállamon vagy meghatározott uralkodók társulásán, hanem a szabad államok folyamatosan bővülő, és idővel univerzálissá váló szövetségén keresztül vezet az út.

Karl Christian Friedrich Krause német filozófus 1814-ben, a napóleoni háborúk hatására tette közzé a közvélemény számára kevésbé ismert gondolatait. Az *Entwurf eines europäischen Staatenbundes* (Egy európai államszövetség tervezete) című írás a béke megőrzése és a nemzetközi jog érvényre juttatása érdekében egy önálló jogalanyisággal bíró és a kontinens minden államát fokozatosan magába foglaló regionális szervezet létrehozását javasolja. Mivel ez a szervezet a jogi értelemben véve egymással egyenlő államok szabad társulása révén jönne létre, a szerző szerint semmivel sem korlátozná jobban tagjainak szuverenitását, mint a korabeli háborús célú szövetségek. A társulás szabadságából következik az is, hogy valamennyi állam szabadon dönthetne a szövetségbe való belépésről, a kilépésről, valamint a későbbi időpontban történő csatlakozásról.¹⁹

Az európai államszövetségnek két fő szervezeti egysége lenne: egy nemzetközi döntőbírótság és egy szövetségi tanács. A *judicium parium*ként működő bíróság a tagállamok közötti jogviták békés rendezésében játszana szerepet, ám a jogsértő felet nem sújthatná büntetéssel – pusztán megfogalmazná számára azon feltételeket, amelyek betartása elengedhetetlen a tagsági viszony jövőbeni fenntartásához. A jogalkotás, a jogi normák érvényre juttatása és a struktúra kialakításának megvitatása ezzel szemben a „szövetség kormánya”, az állandó szövetségi tanács hatáskörébe tartozna. (A tervezet alapján a háborúindítás és a békekötés joga szintén a szövetség egészét illelné meg, továbbá a tagok egységesen lépnének fel mindenféle támadással szemben.²⁰)

A szövetségi tanács munkájában a monarchikus berendezkedésű tagállamok uralkodói és a köztársaságok államfői személyesen vagy képviselők útján vennének részt. Az államok egyenlőségéből fakadóan minden tagállam csak egy képviselőt küldhetne a tanácsba, és minden képviselő egyetlen szavazattal rendelkezne. A szervezet valamennyi tagját érintő, konszenzussal elfogadott tanácsai határozatok jogilag kötelezőek lennének. Amennyiben egy általános érdeklődésre számot tartó ügyben nem sikerül egyetértésre jutni, a kisebbségi álláspontot képviselő tagoknak választaniuk kellene a többségi nézet elfogadása és a szervezet elhagyása között. Utóbbi esetben azonban a tanács rendkívüli ülésen megvizsgálná, vajon a kilépésnél nem lenne-e célszerűbb a vitatott kérdés szabályozásának elhalasztása. A konszenzus hiánya ugyanakkor nem járna ilyen súlyos következményekkel azon ügyekben, amelyek a tagállamoknak csak egy kisebb részét érintik. Ilyenkor a különböző nézeteket valló államok szabad meggyőződésük alapján cselekedhetnek, feltéve, hogy magatartásuk nem sérti a szövetségi szerződés pontjait.²¹

Mintegy huszonöt esztendővel később a híres pacifista gondolkodó, William Ladd is megjelentette saját béketervét, *An Essay on a Congress of Nations for the Adjustment of International Disputes Without Resort to Arms* (Esszé a nemzetek kongresszusáról a nemzetközi viták fegyverek alkalmazása nélkül történő rendezése végett) címmel. Az egyik legismertebb korai amerikai tervezet szerzőjének megítélése szerint az államok önzésének korlátozása és a háború elkerülése érdekében létre kellene hozni egy összetételében rendszeres időközönként megújuló kongresszust és egy állandó bíróságot. Úgy vélte, hogy a kongresszus vagy diéta kialakítása nem okozna különösebb nehézséget, kiváltképp annak fényében, hogy az egymással ekként szövetségre lépő államok között kizárólag a leginkább civilizált és felvilágosult keresztény országok képviseltetnék magukat. A nemzetek kongresszusának munkájában minden állam követek útján venne részt, és egyetlen szavazattal rendelkezne. A testület elsődleges funkciója – a korabeli nemzetközi jog hiányosságait és homályosságát kiküszöbölendő – a jogalkotás lenne. Ennek jegyében konszenzussal rögzítené az

államközi kapcsolatok alapelveit, amelyeket azután az összes tagállam kormányzatának meg kellene erősítenie. A kongresszus hatáskörei konkrétan az alábbi négy területre összpontosulnának: a hadviselők jogainak meghatározása és a háború visszaszorítása, a semleges államok helyzetének rendezése, a béke idejére szóló intézkedések kidolgozása, valamint a bíróság szervezetének kialakítása. A szervezet valamennyi csatlakozni kívánó, és a kongresszus által alkotott szabályokat elfogadó állam előtt nyitva állna.²² (Az igazságszolgáltatás tehát a nemzetek legkiválóbb jogászaiból álló bíróság feladata lenne, míg a végrehajtásról a nemzetközi közvélemény, a „világ királynője” gondoskodna.)

Az esztorténelmi előzmények áttekintése végén érdemes röviden szót ejteni az ismert, skót származású jogász, James Lorimer javaslatáról is. A gyakran elitistának és kolonialistának bélyegzett viktoriánus szerző 1884-ben kiadott nemzetközi jogi értekezésének végén, *Scheme for the Organisation of an International Government* (Tervezet egy nemzetközi kormány megszervezésére) címmel tette közzé elképzeléseit. A nemzeti minták és tanulságok szem előtt tartásával felvázolt nemzetközi szervezet a világ valamennyi országa számára nyitva állna, és külön jogalkotói, jogalkalmazói, végrehajtói és pénzügyi szervezeti egységekből tevődne össze.²³

A jogalkotással foglalkozó részleg egy szenátusból és egy háromszor akkora küldöttgyűlésből állna. A hat nagyhatalom – Anglia, Ausztria, Franciaország, Németország, Olaszország és Oroszország – egyenként öt szenátort és tizenöt küldöttet delegálna a két testületbe. A kisebb államok szenátorainak és küldötteinek létszáma a nagyhatalmi szenátorok és küldöttek számához arányosítva, a nemzetközi életben betöltött szerepük és súlyuk függvényében nyerne megállapítást. A szenátorok megbízatása életük végéig tartana, míg a küldöttek az őket delegáló állam belátása szerinti ideig töltenék be hivatalukat. A szenátus és a küldöttgyűlés tagjai személyenként egyaránt egyetlen szavazattal rendelkeznének.²⁴

Létrejönne továbbá egy tizenöt tagú hivatal vagy minisztérium is, amelynek öt tagját szenátus, a fennmaradó tíz tagját pedig a küldöttgyűlés választaná meg. A hivatal tagjainak mandátuma egy évre szólna, azonban lehetőség nyílna a tagok újraválasztására. Kiemelendő, hogy a hat nagyhatalom – legalább egy képviselő révén – állandó jelleggel részt venne a hivatal munkájában. A hivatal saját tagjai közül megválasztaná a szervezet egészének elnökét, aki hivatalból betöltené a szenátus elnöki tisztségét is. Az elnök megbízatása, az újraválasztás lehetőségének fenntartása mellett, szintén egy évre szólna. Konstantinápoly elérhetetlensége folytán az üléseket a genfi kantonban – nemzetközi területté nyilvánított helyen – rendeznék meg, míg az előzetes találkozókra valahol Belgiumban vagy Hollandiában kerülne sor. A rendes ülésszakok minden év őszén, a nemzeti törvényhozások ülésszakainak szünetében kezdődnének.²⁵

Az említett szervezeti egységek kizárólag nemzetközi relevanciájú kérdésekkel foglalkoznának, ám kétség esetén maguk döntenék el, hogy egy kérdés nemzeti vagy nemzetközi jellegű. Az eljárási szabályokat a nemzeti törvényhozások mintájára alakítanák ki. Ennek megfelelően az intézkedések kizárólag akkor válnak a nemzetközi jog szerint kötelezővé, ha azokat mindkét kamara többségi szavazással elfogadta, és az elnök is jóváhagyta. Ha azonban az elnök két ízben visszautasít egy tervezett intézkedést, az a hivatal elé kerül, amely tagjainak egyszerű többségével kötelező erőre emelheti azt.²⁶

Felhívásra a tagállamok kötelesek lennének a szervezet rendelkezésére bocsátani olyan mennyiségű fegyveres erőt vagy ezzel egyenértékű pénzt, amennyit a jogalkotó szervek vonatkozó döntése számukra előíranyoz. A rendelkezésre bocsátandó kontingensek mérete a tagállamok szenátorainak és küldötteinek számához igazodna, következésképp e téren a fő felelősséget a nagyhatalmak viselnék. Az ekként felállítandó hadsereg feladata a jogalkotó szervek aktusainak és a szervezet keretében felállítandó nemzetközi bíróság döntéseinek kikényszerítése lenne. (Biztonsági megfontolásokból, a szervezet székhelyén egy kisebb méretű, állandó fegyveres erő állomásozna az elnök irányítása alatt.)²⁷

A középkori és újkori béketerveknek köszönhetően olyan intézményszervezési elvek honosodtak meg a politikai gondolkodásban, amelyek – a döntéshozókra gyakorolt hatásuk révén – jelentős mértékben meghatározták a 20. század kollektív biztonsági rendszereinek kialakítását és működési szabályait. Mindenekelőtt általánosan elfogadottá vált az a tétel, amely szerint a béke megteremtését és megőrzését célzó törekvéseket intézményesíteni kell, vagyis a háború megindításának jogával rendelkező szuveréneket egy olyan szervezetben kell egyesíteni, amely megtestesíti azok közös érdekeit és értékeit, az erőszak centralizálásával és a viták békés rendezésével megakadályozza a fegyveres összeütközések kirobbanását, továbbá közös fellépés útján garantálja a tagok biztonságát mindennemű külső és belső támadással szemben. Egy ilyen tervezet gyakorlati megvalósítására azonban csak akkor nyílhat lehetőség, ha az alapítók figyelembe veszik a nemzetközi politika realitásait – a szuverén államok nemzetközi közösségének létét és a közösség egyes tagjai között fennálló hatalmi különbségeket.²⁸

A példaként említett béketervekben a hatalmi *status quo* intézményesítésének igénye eltérő hangsúlyokkal és többféle formában jelenik meg. A nagyhatalmi elvárások szem előtt tartását tükröző megoldások között egyaránt megtalálható a szervezetbe feltétlenül meghívandó szuverének taxatív felsorolása, az uralkodók közötti rangsor előzetes rendezése, a tagállami képviselők létszáma szerinti differenciálás és az ebből eredő kvázi súlyozott szavazási rend, illetve a szűkebb körű testületekben viselt állandó tagság. Jóllehet a szerzők jelentős része felismerte, hogy a

felállítandó szervezet sikere érdekében egyensúlyba kell hozni a nagyhatalmi érdekeket és a kis államok megfontolásait, olyan tervezettel is találkozhatunk, amelyik a jogi értelemben vett egyenlőség talajára helyezkedve, lényegében mellőzi a tagok közötti hatalmi különbségek intézményi leképezését.

Az örök béke megőrzésére hivatott szervezet felépítését illetően megállapítható, hogy a tárgyalt koncepciók általában plenáris testületek életre hívását szorgalmazzák, amelyek egyidejűleg látnák el a reprezentatív tanácskozó fórum és az operatív irányítást végző döntéshozó szerv feladatait. Szűkebb körű, nem plenáris szervezeti egységek létrehozására a szerzőknek mindössze csekély hányada tett javaslatot. Ez a jelenség gyaníthatóan két okra vezethető vissza. Egyfelől a szuverenitás korabeli felfogásából természetesen következett az államok azon igénye, hogy – az előzetes beleegyezésükön alapuló bírósági eljárások kivételével – az őket érintő valamennyi testületi döntés meghozatalában közvetlenül is részt vegyenek. E törekvés valóra váltása értelemszerűen csak egy plenáris szerv keretei között képzelhető el. Másfelől a béketervek megfogalmazásának idején a nemzetközi közösség létszáma még rendkívül alacsony volt, ily módon munkaszervezési megfontolások sem tették szükségessé a szűkebb körű irányító testületek kialakítását. A tagállamok kis száma ugyanis mérsékelte volna a szervezetre háruló munka mennyiségét, amelynek ellátására egy állandó jelleggel vagy periodikusan ülésező plenáris szerv is tökéletesen alkalmas lett volna.²⁹ Továbbá a nemzetközi közösség csekély létszámából adódóan, még egy univerzális szervezet plenáris szerve sem érte volna el azt a méretet, amely már akadályát képezi a hatékony működésnek.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsának szervezete és szavazási rendje

A középkori és az újkori béketervekben körvonalazott elképzelések gyakorlati megvalósítása egészen az első világháború végéig váratott magára, bizonyos értelemben igazolva ezzel Rousseau azon megállapítását, amely szerint az örök béke megteremtésére szolgáló „föderatív szövetségek kizárólag forradalmak nyomán jöhetnek létre”.³⁰

1918. január 8-án, az Egyesült Államok Kongresszusának két háza előtt tartott – a történelemben és a köztudatban „tizennégy pontként” bevonult – beszédében Woodrow Wilson elnök kijelentette, hogy a háborút követően „sajátos megállapodások útján, a nagy és a kis államok politikai függetlenségének és területi épségének kölcsönös biztosítása céljából létre kell hozni a nemzetek általános szövetségét”.³¹ Szavait egy esztendővel később tettekre váltotta, hiszen elérte, hogy a párizsi békekonferencia napirendjére tűzze az általa megálmodott univerzális szervezet megalapításának ügyét.

A békekonferencia 1919. január 25-én döntött a szóban forgó szervezet alapító szerződésének kidolgozására hivatott bizottság felállításáról. A bizottságban eredetileg az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán és Olaszország két-két képviselője foglalt helyet (Tízek Tanácsa), azonban a békekonferencián résztvevő kis államok kiharcolták, hogy további kilenc képviselő révén ők is jelen lehessenek a testületben.³² A nagyhatalmak szerteágazó érdekei és esetenkénti vonakodása ellenére a szövegezés rendkívüli gyorsasággal haladt. Bár a bizottság csak február 3-án tartotta meg első ülését, az alapító szerződés tervezete már február 13-ra elkészült. A dokumentumot az amerikai elnök a következő napon a békekonferencia plenáris ülése elé terjesztette, amely április 28-án egyhangúlag elfogadta azt.³³ A Nemzetek Szövetségeinek Egyezségokmánya a nagyhatalmak döntése értelmében a világháborút lezáró békeszerződések első fejezetében nyert elhelyezést, ilyenformán a világ első kollektív biztonsgági szervezete az 1919. június 28-án aláírt versailles-i békeszerződés hatálybalépésével egyidejűleg, 1920. január 10-én jött létre.³⁴ Mint ismeretes, az Egyezségokmány függeléke 44 alapító tagállamot – ezen belül 32 eredeti és 13 meghívott tagot – nevesített, ám a politika szeszélyei folytán a szövetség ennél kisebb létszámmal volt kénytelen megkezdni működését. (Az alapítók közül például az Egyesült Államok soha nem vált a szervezet tagjává,³⁵ Ecuador pedig csak tizennégy évvel később kezdte meg tagsági jogainak gyakorlását.³⁶) Az eredeti és meghívott tagállamokon kívül, a Közgyűlés kétharmados többségének támogatásával bármely más, önrendelkezési joggal rendelkező állam, domínium vagy gyarmat is a szervezet tagjává válhatott, ha őszinte vállalatást tett nemzetközi kötelezettségeinek teljesítésére, és elfogadta mindazon szabályokat, amelyeket fegyveres erejére nézve a szövetség megállapított.³⁷ A Nemzetek Szövetségeinek tevékenységében, 1946. április 18-án történt hivatalos megszűntetéséig, hosszabb vagy rövidebb ideig összesen hatvanhárom állam vett részt, ám ez az érték kissé félrevezető. A valóságban a különböző államok be-, ki- és visszalépésének, kizárásának vagy megszűnésének

némiképp kaotikus gyakorlata következtében ugyanis a tagság létszámának növekedése korántsem volt lineáris. Ezt bizonyítja, hogy a szervezet megszüntetésének időpontjában a tagállamok száma alig haladta meg az alapító tagok számát, mely utóbbiak közül mindössze 23 – a Vichy-i Franciaország kilépését elutasító Szabad Franciaországot is ide számítva 24 – állam maradt mindvégig tagja a szövetségnek.

Az Egyezségokmány három nagy szervezeti egység – a Közgyűlés, a Tanács és a Titkárság – felállítását irányozta elő, jóllehet a korai tervekben még nem szerepelt a szűkebb körű végrehajtó testület kialakításának gondolata. Az egyik első dokumentum, amelyben – egy 15 tagot számláló állandó előkészítő bizottság képében – már fellelhetők a majdani főszerv körvonalai, egy francia kormánybizottság jelentése volt.³⁸ A Tanács „szellemi atyjának” mindazonáltal Jan Christiaan Smuts tábornok tekinthető. A dél-afrikai államférfi úgy vélte, hogy – a szövetség plenáris tanácskozó konferenciája mellett – a végrehajtói és igazgatási feladatok ellátására egy szűkebb körű tanácsot is létre kell hozni. E testületben az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán és Olaszország állandó tagságot élveznének. Hozzájuk társulna a jövőben Németország, feltéve, hogy időközben demokratikus kormányzatra tesz szert. A tanács további négy taggal egészülne ki, melyek két nagy csoportból, rotáció útján jutnának képviselőhöz. Az első csoport az olyan középhatalmakat tömörítene, mint Lengyelország, Magyarország, Oroszország, Spanyolország, Szerbia és Törökország, míg a második csoportba a szervezet középhatalmi méretet el nem érő, kisebb tagállamai tartoznának. Mindkét csoport két-két államot küldene a tanácsba, amely valamennyi kérdésben tagjainak kétharmados többségével határozna. (A szerző ezen kívül fel-

Emléklap a Nemzetek Szövetsége megalakulásáról

Jan Christiaan Smuts (1870–1950)

vetette, hogy az államok meghatározott csoportjainak is lehetne állandó tagságot biztosítani.³⁹)

Smuts tervezete rendkívül nagy hatást gyakorolt Wilson elnökre, aki a fentiek szellemében módosította saját korábbi elképzeléseit.⁴⁰ Ez a körülmény nagyban hozzájárult a Lord Robert Cecil nevéhez fűződő rivális brit álláspont kudarcához, miszerint kizárólag az első világháborúban győztes öt nagyhatalom rendelkezett

volna tanácsi képviselettel. Rajtuk kívül legfeljebb azon államok vehettek volna részt a testület munkájában, akiket a tanács tagjai szabad belátásuk alapján kooptálnak, vagy eseti jelleggel meghívják az ülésekre. Ez az exkluzív nagyhatalmi klub minden kérdésben az ülésen jelen lévő tagok többségével hozta volna meg döntéseit.⁴¹ (A békekonzferencián résztvevő kis államok is felháborodással fogadták ezt az elképzelést.) Mindezek nyomán végül a következő rendelkezés került az Egyezségokmány szövegébe: „A Tanács a Szövetséges és Társult Főhatalmak képviselőiből, továbbá a Szövetség más négy tagjának képviselőiből áll. A Szövetségnek ezt a négy tagját a Közgyűlés saját tetszése szerint időről időre jelöli ki. Addig, amíg a Közgyűlés részéről először megjelölendő négy szövetségi tag a maga képviselőit ki nem nevezi, Belgium, Brazília, Spanyolország és Görögország képviselői lesznek a Tanács tagjai.”⁴²

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa így módon összesen kilenc tagból, öt állandó és négy nem állandó tagból állt volna. A Szövetséges és Társult Főhatalmak – az Egyesült Államoknak, az Egyesült Királyságnak, Franciaországnak, Japánnak és Olaszországnak – következésképp be kellett érnie a testületben viselt állandó tagsággal, valamint a nem állandó tagok számát minimális mértékben meghaladó számszerű többséggel.⁴³ Ez a struktúra azonban az Egyesült Államok távolmaradása folytán soha nem jött létre, így a Tanács csak négy állandó és ugyanennyi nem állandó taggal kezdte meg munkáját 1920. január 16-án.⁴⁴ Tekintve, hogy az Egyezségokmány közvetve bár, de megkívánta az

amerikai részvételt, egyes korabeli szerzők szerint ez a fejlemény felvetette a tanácsi tevékenység jogszerűségének kérdését. Mivel azonban a gyakorlatban senki nem emelt kifogást az állandó tagok körének hiányos volta miatt, a tagállamok hallgatólagosan tudomásul vették, hogy az Egyezségokmányban szereplő

„Szövetséges és Társult Főhatalmak” fordulat a gyakorlatban csak a szervezetbe ténylegesen belépett Szövetséges és Társult Főhatalmakra utal.⁴⁵ (Mint látható, a főszerv első négy nem állandó tagját – Belgiumot, Brazíliát, Görögországot és Spanyolországot – maga az Egyezségokmány jelölte ki.)⁴⁶

A szervezeti környezet esetleges változásaira való felkészülés jegyében az alapítók figyelemre méltó megoldást választottak: a rendszerint roppant időigényes szerződésmódosítási eljárás igénybevétele nélkül is lehetővé tették a nemzetközi erőviszonyokat tükröző tanácsi struktúra kibővítését.⁴⁷ A testület átszervezéséhez pusztán a Közgyűlés és a Tanács egybehangzó döntésére volt szükség: „A Közgyűlés többségének hozzájárulásával a Tanács a Szövetségnek más tagjait is kijelölheti avégből, hogy ezen-

túl az ő képviselőik is állandó tagjai legyenek a Tanácsnak; ugyaníly hozzájárulással a Tanács felemelheti azoknak a szövetségi tagoknak a számát is, amelyeknek a Közgyűlés a Tanácsban képviseleti jogot ad.”⁴⁸

E megoldás további előnyeként említhető, hogy – a szerződésmódosítási eljárással ellentétben – a változtatásokkal egyet nem értő tagállamoknak nem kellett kilépniük a szervezetből.⁴⁹ Figyelemre méltó azonban, hogy míg a tanácsi tagok számának növeléséhez elegendő volt a két főszerv határozata, addig a létszám

A Nemzetek Szövetségének nyitó ülése 1920-ban

A Nemzetek Szövetsége Tanácsának első ülése (Párizs, 1920).

A képen: Leon Bourgeois elnök (Franciaország), Eleutherios Venizelos (Görögország), Gastao da Cunha (Brazília), Keishiro Matsui (Japán), Earl Curpon of Kedelston (Nagy-Britannia), Leon Bourgeois (Franciaország), Maggiorino Ferraris (Olaszország), Paul Hymans (Belgium), Quinones de Leon (Spanyolország)

csökkentésére kizárólag az Egyezségokmány módosítása révén kerülhetett volna sor.⁵⁰

A tagállamok ambícióinak köszönhetően, a Nemzetek Szövetségének huszonhat éves fennállása alatt – az Egyesült Államok távolmaradását leszámítva – az állandó és a nem állandó tanácsi tagok száma nem kevesebb, mint tizenegyszer változott.

Az állandó tagok csoportja két alkalommal bővült, miután az 1926. szeptember 8-án csatlakozó Németország, valamint az 1934. szeptember 18-án a tagok közé fogadott Szovjetunió felvételükkel egyidejűleg azonnal állandó helyet kaptak a Tanácsban. Ezt a gyorsapodást azonban rövid idő leforgása alatt három kilépés és egy kizárás követte. A szövetség fokozatos hanyatlásának egyértelmű bizonyítékaként Japán 1933. március 27-én, Németország 1933. október 21-én, míg Olaszország 1937. december 11-én deklarálta kilépési szándékát. (A kilépésről szóló nyilatkozatok két esztendő elteltével váltak hatályossá.⁵¹) Az állandó tagok körében bekövetkezett utolsó változás a Szovjetunió 1939. december 14-én elrendelt kizárása volt. A finnek elleni téli háborút kísérő, erélyes, ám a szervezet tekintélye szempontjából megkésett aktus két szempontból is különleges. Egyfelől a szövetség történetében ez volt az egyetlen példa valamely tagállam kizárására, másfelől az erről szóló döntést a Tanács legutolsó ülésén fogadták el.⁵² Mindent egybevetve tehát az állandó tagok számában nettó csökkenés volt tapasztalható, melynek eredményeként a második világháború elejére a Tanácsnak csak két ilyen tagja maradt: az Egyesült Királyság és Franciaország. A háború alatt ráadásul a Vichy-i Franciaország is bejelentette kilépését, ám – mint erről már szó volt – eme intézkedést a Szabad Franciaország emigráns kormánya nem ismerte el.

Az állandó tagoktól eltérően, a nem állandó tagok száma öt lépésben folyamatosan emelkedett. A kezdetben négy tagot számláló csoport létszáma 1922. szeptember 25-én hatra, 1926. szeptember 8-án kilencre, 1933. október 2-án tízre, végül 1936. október 1-jén tizenegyre nőtt. Jóllehet az utóbbi két bővítést átmeneti megoldásnak szánták, a Tanács 1939 decemberében úgy döntött, hogy a kérdéses helyeket a továbbiakban is fenntartja.⁵³ A nem állandó tagok száma ezzel az eredeti érték csaknem háromszorosára emelkedett. A bővítésben döntő szerepet játszott a szervezet tagjainak azon igénye, hogy a világ nagy földrajzi régiói, a jelentősebb etnikai csoportok, a különböző vallási tradíciók, a civilizáció különböző formái és a gazdasági hatalom központjai egyaránt megfelelő képviseléssel rendelkezzenek a Tanácsban.⁵⁴ E követeléssel összhangban külön csoportot alkottak az ázsiai államok, a brit domíniumok, a semleges országok, a latin-amerikai államok és a kisantant államai. A csoportokon kívüli tagállamoknak – így például az első világháborúban vesztes országoknak és a balti államoknak – gyakorlatilag semmi esélyük nem volt egy nem állandó tagsági hely megszerzésére.⁵⁵

A Tanács nem állandó tagjait a Közgyűlés választotta meg. Ez a körülmény azonban semmi esetre sem

jelentette azt, hogy ezek az államok a plenáris szerv „küldöttei” lennének, hiszen a nem állandó tagok első sorban egyéni politikai megfontolásaik alapján jártak el a Tanácsban – a szövetség egészének érdekeit legfeljebb akkor vették figyelembe, ha azok történetesen egybeestek saját érdekeikkel.⁵⁶ Noha az Egyezségokmány eredetileg úgy fogalmazott, hogy a nem állandó tagokat a Közgyűlés „saját tetszése szerint időről időre jelöli ki”,⁵⁷ a 4. cikk (2) és (3) bekezdése közé – már a második ülésszakon – 1921. október 5-én beiktatott, és 1926. július 29-én hatályba lépett új rendelkezés szerint: „A Közgyűlés kétharmad többséggel meghatározza a Tanács nem állandó tagjainak választására s különösen megbízásuk tartamára és újráválasztásuk feltételeire vonatkozó szabályokat.”⁵⁸

A Közgyűlés vonatkozó határozata nyomán a nem állandó tagokat a plenáris szerv rendes ülésszakán, titkos szavazással, három éves időtartamra választották meg oly módon, hogy minden évben három új nem állandó tag megválasztására került sor. Szavazni kizárólag olyan államra lehetett, amelyiket – saját kérésére vagy más tagállamok kezdeményezésére – az ülésszak hetedik napja után megrendezendő szavazást megelőzően legalább negyvennyolc órával felvettek a jelöltek listájára. (A szervezet többi tagjától eltérően, az állandó tanácsi tagok mindössze választhattak, de értelemszerűen nem voltak megválaszthatók.) A lelépő nem állandó tagok a megbízásuk lejártát követő három évben nem voltak újráválaszthatók, kivéve azt az esetet, ha valamely nem állandó tag még mandátumának vége előtt kérte, és a Közgyűlés külön titkos szavazás eredményeként, kétharmados többséggel támogatta az újráválasztás lehetőségét. A kérelmet írásban, a szavazást megelőzően legalább egy nappal kellett a főszerv elnökéhez eljuttatni. A Tanácsban egyidejűleg legfeljebb három ekként újráválasztott nem állandó tag képviselői foglalhattak helyet. Mindezekről függetlenül a Közgyűlés, a tagállamok kétharmados többségének egyetértésével, bármikor elrendelhetette az összes nem állandó tanácsi tag újbóli megválasztását.⁵⁹ Maga a választás érdekes módon „pusztán” egy sajátos eljárási kérdésben lefolytatott szavazásnak minősült, amelynek első és második körében a tagállamok abszolút többséggel, esetleges harmadik körében pedig egyszerű többséggel hoztak döntést.⁶⁰

Az újráválasztás lehetőségének biztosítása az ún. félállandó tagság intézményének kialakulását eredményezte. A tanácsi tagság e különös, új formája az állandó tagságra sikertelenül aspiráló néhány regionális középhatalom – Brazília, Kína, Lengyelország, Perzsia és Spanyolország – elégedetlenségének enyhítése céljából jött létre. Az említett államok erősen sérelmezték Németország tervezett állandó tagságát, amelyhez így hiányzott a szükséges tanácsi konszenzus. A kialakult patthelyzet miatt a Közgyűlés 1926 márciusára összehívott rendkívüli ülésszaka az őszi rendes ülésszakra halasztotta a német tagságról tartandó szavazást. A köztes időben a Tanács egy bizottságot állított fel, amely a német állandó tagság fejében a nem

állandó tagok számának növelését, valamint a „félállandó tagság” bevezetését javasolta. (Eme indítvány hatására emelték fel a nem állandó tagok számát hatról kilencre.) A bizottság által előterjesztett, áthidaló megoldást Kína, Lengyelország és Perzsia elfogadta, ellenben Brazília és Spanyolország a kilépés mellett döntött; az előbbi 1926. június 14-én, míg az utóbbi ugyanezen év szeptember 11-én jelezte kilépési szándékát. Brazíliától eltérően Spanyolország végül a szövetség tagja maradt, mivel a spanyol kormányzat még a hatálybalépés előtt visszavonta a kilépésről szóló nyilatkozatát.⁶¹

A „félállandó tagság” elnevezés korántsem túlzás. A sorozatos újrávalasztásnak köszönhetően Lengyelország 1923 és 1938 között, Spanyolország pedig 1925 és 1937 között folyamatosan jelen volt a Nemzetek Szövetségének Tanácsában. A két európai ország mellett, a Közgyűlés 1936-ban Kínát is újrávalaszthatóvá nyilvánította.⁶² Megjegyzendő, hogy az újrávalasztás lehetőségének kimondása önmagában még nem jelentette az illető állam tanácsi tagságának automatikus meghosszabbítását. Ez a közgyűlési döntés csak engedélyt adott az állam újbóli jelölésére, de semmilyen formában nem kötelezte a plenáris szerv tagjait arra, hogy a Tanács tagjainak majdani megválasztásánál szavazataikat erre a bizonyos államra adják. A gyakorlatban azonban azok a tagállamok, amelyek előzőleg már megkapták a Közgyűlés kétharmados támogatását az esetleges újrávalasztáshoz, a választási eljárás során könnyedén megszerezték a szavazatok többségét.⁶³

Végezetül, a tanácsi tagság rendhagyó formájaként jellemezhető az *ad hoc* tagság is, amely az Egyezségokmány következő rendelkezésén alapult: „A Szövetségnek a Tanácsban nem képviselt minden tagját meg kell hívni, hogy képviselőt küldjön ki tagsági joggal a Tanácsnak olyan üléseire, amelyeken a Szövetség illető tagjának érdekeit különösen érintő ügyeket tárgyalnak.”⁶⁴

Az *ad hoc* tagság révén a szervezet tagállamai, az állandó, a félállandó és a nem állandó tanácsi tagokkal megegyező jogokat gyakorolva, részt vehettek az érdekeiket közvetlenül és számottevő mértékben érintő kérdések megtárgyalásában és eldöntésében. A tagság e sajátos formája logikus következménye volt az állami szuverenitás tiszteletben tartásának, továbbá nagyban hozzájárult a tanácsi határozatok legitimitásának fokozásához. Természetéből adódóan azonban az *ad hoc* tagság időtartamát és tárgyát tekintve egyaránt korlátozott volt: kizárólag azon ülésekre terjedt ki, melyeken a Tanács egy vagy több tagállam érdekeit különösen érintő ügyeket vitatott meg. A napirenden szereplő ügyek általi „különös érintettség” tényét és a meghívandó tagállamok körét a Tanács maga állapította meg, ám döntésével vagy mulasztásával szemben semmilyen jogorvoslat nem állt rendelkezésre.⁶⁵

A Nemzetek Szövetségének Tanácsában minden tagot egy személy képviselt, és minden tag egyetlen, azonos értékű szavazattal bírt.⁶⁶ Az Egyezségokmány

vonatkozó rendelkezései szerint: „1. Hacsak a jelen Egyezségokmány vagy a jelen Szerződés rendelkezései kifejezetten másként nem intézkednek, a Közgyűlésnek vagy a Tanácsnak bármely ülésén a határozatokat az ülésen képviselt szövetségi tagok egyhangú hozzájárulásával kell hozni. 2. Minden eljárási kérdésben, amely a Közgyűlés vagy a Tanács ülésein felmerül, ideértve az egyes ügyek megvizsgálására szolgáló bizottságok kiküldetését is, a Közgyűlés vagy a Tanács határoz, mégpedig az ülésen képviselt szövetségi tagok szótöbbségével.”⁶⁷

A 19. századi nemzetközi konferenciák állami szuverenitást középpontba helyező szavazási eljárásának hagyományait folytatva, a Tanács – az Egyezségokmány vagy más szerződés eltérő rendelkezése hiányában – valamennyi érdemi kérdésben egyhangú szavazással határozott. Az egyhangúság azonban nem abszolút értelemben vett egyhangúságot jelentett. A Tanács eljárási szabályzata fényében, az érdemi határozatok elfogadásához elegendő volt, ha az ülésen a tagok többsége megjelent, és egyikük sem adott le nemleges szavazatot.⁶⁸ Ha az ülésen *ad hoc* tagok is részt vettek, az egyhangúság megállapításánál természetesen az általuk leadott szavazatokat is figyelembe kellett venni. Bár erre nézve külön szabály nem született, egy vagy több tag tartózkodása vagy távolmaradása nem képezte akadályát az érdemi határozatok elfogadásának,⁶⁹ mivel a tanácsi gyakorlat a szavazásban részt nem vevő tagokra úgy tekintett, mintha nem lennének jelen.⁷⁰ Az Egyezségokmány azon előzetes kérdés eldöntéséhez sem nyújtott iránymutatást, hogy egy adott ügy érdemi vagy eljárási természetű. Hosszas közgyűlési vitát követően végül az a nézet nyert teret, hogy az ilyen határozatokat szintén érdemi döntésként kell kezelni.⁷¹

Az eljárási kérdésekben hozott határozatok érvényességéhez ezzel szemben az ülésen megjelent tagállamok többségi döntésére volt szükség. Az Egyezségokmány ugyanakkor nem jelölte ki az eljárási kérdések pontos körét, így annak megállapítása a gyakorlatra hárult. A tanácsi tevékenység – különösen az előzetes kérdésekben hozott döntések – eredményeként idővel világossá vált, hogy például az ügymenettel, az eljárási szabállyal, a személyi kérdésekkel, a vizsgálóbizottságok létrehozásával, valamint a nem tanácsi tagok meghívásával kapcsolatos döntések meghozatalához elegendő a tagok többségének egyetértése. Mindent egybevetve kijelenthető, hogy a Tanács meglehetősen tágan értelmezte az Egyezségokmány ide vágó rendelkezését.⁷²

Az eljárási szabályzat alapján, szavazategyenlőség esetén új szavazási fordulót kellett tartani a Tanács következő ülésén. Amennyiben a megismételt szavazáson is egyenlő számban születtek igenlő és nemleges szavazatok, az indítványt elutasítottak kellett tekinteni. Technikailag a tanácsi döntések meghozatalára kézfeltartás, vagy bármely tag kérésére, név szerinti szavazás útján került sor. A személyi kérdésekben hozott döntések mindig titkos szavazást igényeltek.⁷³

A Tanács egyhangúság elvén alapuló szavazási rendje alól számos kivétel létezett. Az Egyezségokmányban foglalt kivételek között említhető a szakadással fenyvegető viták megoldását célzó tanácsi eljárás, amelynek végén a testület nemcsak egyhangúlag, hanem többségi szavazás útján is elfogadhatta jelentését – ilyenkor a szavazás eredménye határozta meg a jelentés joghatását és a felek cselekvési szabadságát. A főszabálytól való további eltérésként, a *nemo iudex in sua causa* elvének szellemében, vitarendezés esetén a szavazatok összesítésénél mellőzni kellett a vitában álló felek szavazatait.⁷⁴ Kivételként kell számon tartani a tagállamok kizárásával kapcsolatos eljárást is, melyben a Tanács – a kizá-

randó államot leszámítva – valamennyi tagjának egyetértésével hozott döntést.⁷⁵ Mindemelllett a békeszerződések és más megállapodások – részben a vesztes államokkal szembeni gyors és határozott fellépés érdekében, részben a döntések adminisztratív jellege miatt – ugyancsak gyakran áttörték az egyhangúság követelményét.⁷⁶ Ennek lehetőségét egyébiránt az Állandó Nemzetközi Bíróság is elismerte, mondván: „Másfelől senki nem vitatja, hogy a Tanács bizonyos esetekben vállalhatja a döntések szótöbbséggel történő meghozatalát, ha ezt a hatáskört kifejezett szerződéses rendelkezések rögzítik.”⁷⁷

Záró gondolatok

Már a Nemzetek Szövetségének fennállása alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a szervezet nem képes eleget tenni a vele szemben támasztott elvárásoknak.⁷⁸ A szervezetnek a nemzetközi béke és biztonság terén tanúsított tehetetlenségét a bírálók többnyire az Egyezségokmány drákói szigorral megfogalmazott békeszerződésekbe foglalásával és szövegezési hibáival, strukturális és hatásköri hiányosságokkal, a világbéke gazdasági összefüggéseinek elhanyagolásával, egyes nagyhatalmak távolmaradásával, távoltartásával és kilépésével, a szupranacionalitás alacsony fokával, a decentralizált szankciórendszerrel, valamint a „népszövetségi idea” állami érdekek oltárán való feláldozásával magyarázták. A konkrét problémák sorában – korántsem meglepő módon – előkelő helyet foglaltak el

a Tanács összetételével és szavazási rendjével kapcsolatos aggályok.

Különösen sok támadás érte az állandó tagság intézményét, mondván: az éles ellentétben áll a szövetség talán legfontosabb szervező elvével: a tagok jogi értelemben vett egyenlőségével. Az állandó tagságra épülő tanácsi struktúra bírálói elsősorban azt kifogá-

solták, hogy az „a győztes nagyhatalmak feltétlen akarat-érvényesülését biztosítja”, „egy új formájú nemzetközi oligarchiát terem”,⁷⁹ „szigorúan entente célokat szolgál” és „az entente nemzetközi politikájának organuma”,⁸⁰ illetve „egyfajta felélesztett, bár leplezett európai koncert” alapjaként funkcionál.⁸¹ A radikális kritika mellett azonban létezett egy mérsé-

keltebb és gyakorlatiasabb álláspont is, amely sokkal árnyaltabban közelített a problémához: „Az egyes hatalmakat a Tanácsban megillető állandó tagság rendszere gyakran képezte bírálat tárgyát, és az kétségteljesen összeférhetetlen a szövetség valamennyi tagállamának elméleti egyenlőségével. Am a gyakorlatban az államok jelentőségüket tekintve nem egyenlők, ezért az állandó tagság rendszere – bármily nehezen védhető is elméletileg – a realitások szükségszerű elfogadását jelenti. Ha tetszik, ha nem, a szövetséghez tartozó nagyhatalmak nagyobb politikai erővel és befolyással bírnak, és súlyosabb felelősséget hordoznak, mint a többiek, így akaratuk ellenében a szövetség képtelen lenne például az Egyezségokmány 16. cikke szerinti cselekvésre. Ha nem képviseltetnék magukat a Tanácsban, annak döntései soha nem érvényesülnének.”⁸²

Az állandó tagsággal rendelkező nagyhatalmak túlnyomó többségének kilépése vagy kizárása folytán a szerv összetétele a szövetség fennállásának második évtizedében alapvetően megváltozott. Mint már szó volt róla, a második világháború elejére a Tanácsnak mindössze két állandó tagja maradt, míg a nem állandó tagok száma fokozatosan tizenegyre emelkedett. Ilyen struktúra mellett már aligha lehetett kijelenteni, hogy a Tanács a nagyhatalmi dominancia eszközeként működik. Ellenkezőleg, ebben az időszakban a nagyhatalmak távolmaradása volt a nehézségek elsődleges forrása és a bírálatra okot adó legfőbb körülmény.

Míg a Tanács összetétele kapcsán egyes szakértők az egyenlőség elvének semmibe vételét sérelmezték, addig

A Nemzetek Szövetségének első épülete: a genfi Hotel National

a szavazati eljárásnál éppen az elv következetes alkalmazása szolgáltatott okot a támadásra.⁸³ Az érdemi határozatok elfogadásához egyhangúságot megkövetelő, és ekként az állami szuverenitás hozzájárulás nélküli korlátozását kizáró szavazási rend többnyire elrettentő példaként – egy abszurd, nem demokratikus és kizárólag rossz kompromisszumokat eredményező

megoldásként – szerepel a témával foglalkozó szakirodalomban.⁸⁴ Egy korabeli magyar szerző az egyhangúság követelményéről egyenesen úgy fogalmazott, hogy az „a régi lengyel alkotmány liberum vetojára emlékeztet, amely egyik fő okozója volt az állam romlásának”.⁸⁵ Jóllehet bizonyos kérdésekben egyetlen államtól sem várható el, hogy alávesse magát a többi állam akaratának, az említett szerző szerint ezek legfeljebb kivételes esetek lehetnek, vagyis az egyhangú döntéshozatal főszabálya semmiképp nem tehető. Majd hozzátette: „Az egyhangúság által megadott egyenlőséget is lerontja különben a nagyhatalmak politikai túlsúlya, amely alól a kisebb államok nehezen vonhatják ki magukat”.⁸⁶ Egy másik hazai álláspont ugyanakkor arra mutatott rá, hogy az egyhangúság „látszólag a kisebb nemzetek védelmét szolgálja, de tényleg azok veszedelme lehet”, elvégre „a vétő-joggal lehet a legtöbb visszaélést elkövetni”.⁸⁷

Az Állandó Nemzetközi Bíróság ezzel szemben az alábbi, meglepően pragmatikus érveléssel igyekezett

megindokolni az egyhangú szavazás létjogosultságát: „Egy ily módon felépülő testületben, melynek feladata az, hogy »a Szövetség működésének körébe eső, vagy a világbékét érintő« minden ügygel foglalkozzon, az egyhangúság szabályának betartása természetes, sőt szükségyszerű. A Tanács határozatai kizárólag abban az esetben rendelkezhetnek az autoritás azon fokával, amellyel

rendelkezniük kell, ha élvezik az ott helyet foglaló hatalmak egyhangú támogatását: a Szövetség tekintélye kerülne veszélybe, ha erre irányuló kifejezett rendelkezés hiányában elfogadnánk, hogy fontos kérdéseket szótöbbséggel is el lehet dönteni. Nehezen elképzelhető továbbá, hogy a világbékét érintő kérdésekben hozott határozatokat a Tanács azon tagjainak akaratára ellenében is el lehet fogadni, akik bár kisebbségben vannak, politikai helyzetüknél fogva az abból fakadó felelősségek és következmények nagyobb hányadát kötelesek viselni.”⁸⁸

Függetlenül a Nemzetek Szövetsége Tanácsának összetételéről és szavazási rendjéről alkotott pozitív vagy negatív véleményektől, aligha vitatható, hogy a főszerv két évtizedes fennállása

páratlanul értékes tapasztalatokkal gazdagította a nemzetközi közösséget, és részben követendő, részben intő példát szolgáltatott a második világháború utáni világrend – kiváltképp az ENSZ Biztonsági Tanácsának – építészeti számára.⁸⁹

A Nemzetek Szövetségének palotája (Palais des Nations)
Genfben (1936-tól)

Jegyzetek

^{*} A jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A fontosabb béketervek áttekintését lásd: Fiedler Sándor: *A népszövetségi gondolat fejlődése* (Turcsány Antal kiadása, Budapest, 1928); Lamm Vanda: *Az államok közötti viták bírói rendezésének története* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 34–41. p.; Scupin, Hans-Ulrich: *Historical Movements towards Peace*. In Bernhardt, Rudolf (Ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. Vol. 4. *Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z)* (North-Holland Publishing Co., Amsterdam, New York, Oxford, 1982, 78–86. p.).

² Dubois, Pierre: *Über die Wiedergewinnung des Heiligen Landes*. In: Foerster, Rolf H. (Hrsg.): *Die Idee Europa, 1300–1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung* (Deutschen

Taschenbuch Verlag, München, 1963, 35–37. p.). Az itt hivatkozott korabeli forrásokról magyar nyelven lásd: Németh István: *Európa-tervek, 1300–1946. Visszapillantás a jövőbe* (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001).

³ Georg von Podiebrad, König von Böhmen: *Bündnis- und Föderationsvertrag zwischen König Ludwig XI. König Georg von Böhmen und den Hohen Rat von Venedig, um den Türken zu widerstehen*. In: Foerster: i. m., 47–49. p.

⁴ Maximilien de Béthune, Duc de Sully: *Mémoires de Sully, principal ministre de Henri-le-Grand* (Nouvelle édition. Tome cinquième. Jean-François Bastien, Paris, 1788, 321–331. p.; <http://gallica.bnf.fr>)

⁵ Uo., 332. p.

⁶ A herceg egyúttal előirányozta hat kisebb európai regionális

tanács felállítását is, amelyek döntéseivel szemben az általános tanácshoz lehetne fordulni. A regionális tanácsok székhelye Bécsben, Bolognában, Danzigban, Konstanzban és Nürnbergben lenne; az angol, belga, francia és spanyol „különleges tanács” központja ellenben az e célra legmegfelelőbbnek vélt városban jönne létre. (Uo., 333–334. p.) Lásd még: Raumer, Kurt von: *Ewiger Friede. Friedensrufe und Friedenspläne seit der Renaissance* (Verlag Karl Alber, Freiburg–München, 1953, 69–78. p.)

⁷ Crucé, Emeric [La Croix]: *Le nouveau Cynée, ou Discours d'Etat représentant les occasions et moyens d'établir une paix générale et la liberté du commerce par tout le monde* (Jacques Villery, Paris, 1623, 60–73. p.; <http://gallica.bnf.fr>). Megjegyzendő, hogy a földrajzi ismeretek korabeli hiányosságai nagyban rányomták bélyegüket a fenti felsorolásra. Ennek megfelelően például Etiópia a legendás János pap országaként „nyert felvételt” a tervezett szövetségbe. Lásd: még Fenet, Alain: *Emeric Crucé aux origines du pacifisme et de l'internationalisme modernes*. In: Kovács, Péter (Ed.): *Historia ante portas: L'histoire en droit international/History in International Law* (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004, 31–47. p.). Hugo Grotius ugyanebben az időben azt fejtegette, hogy sem a természetjog, sem az isteni jog nem tiltja a hitetlenekkel kötött szövetségeket. Kíváncsnak tartotta azonban, hogy a hitetlenekkel ápoltt kapcsolatok ne legyenek szorosabbak a szűkségnél: Grotius, Hugo: *A háború és a béke joga*. I. kötet (Pallas Stúdió–Attraktor Kft., Budapest, 1999, 400–407. p.).

⁸ Penn, William: *An Essay towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of a European Diet, Parliament, or Estates*. In: Murphy, Andrew R. (Ed.): *The Political Writings of William Penn* (Liberty Fund, Indianapolis, 2002, 406. p.)

⁹ Uo., 408–410. p.

¹⁰ Castel de Saint-Pierre, Charles-Irénée: *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*. [Édition originale] (K. n., h. n., 1712, 6. p.; <http://gallica.bnf.fr>). A terv egyik legsajátosabb eleme a belépési kényszer: abban az esetben, ha az unió tagjainak száma eléri a tizennégyet és bármely európai szuverén megtagadja a csatlakozást, a szövetségesek öt Európa ellenségévé nyilváníthatják, és ellene jogszerűen háborút indíthatnak (uo., 309. p.).

¹¹ Uo., 271., 337., 342. p.

¹² Uo., 314–315., 323–329. p. Döntéshozatali és jogalkotási funkciói mellett a szenátus a viták békés rendezésében is központi szerepet játszana: egyfelől közvetítőket bocsátana a szembenálló felek rendelkezésére, másfelől – a közvetítés sikertelensége esetén – döntőbíróként funkcionálna. Ideiglenes döntéseit e tevékenységi körében szintén egyszerű többséggel, ám végleges döntéseit háromnegyedes többséggel fogadná el (uo., 308. p.).

¹³ Lásd: *Ouvres complètes de Jean-Jacques Rousseau, avec les notes de tous les commentateurs*. Nouvelle édition. Tome XVI. *Confessions*. (Dalibon, Paris, 1826, 228–230., 254–258. p.; <http://gallica.bnf.fr>).

¹⁴ Rousseau, Jean-Jacques: *Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre*. In: *Ouvres complètes de Jean-Jacques Rousseau, avec les notes de tous les commentateurs*. Nouvelle édition. Tome VI. *Contrat sociale et œuvres politiques* (Dalibon, Paris, 1826, 420–421. p.). Míg Saint-Pierre művében a belépési kényszer, addig Rousseau tervében az önös érdekek által vezérelt, egyoldalú kilépés megakadályozása tekinthető mai szemmel nézve kissé szokatlan elemnek.

¹⁵ Uo., 415–422. p. Saint-Pierre tervezetének bírálatát lásd: Rousseau, Jean-Jacques: *Jugement sur la paix perpétuelle*. In: *Ouvres complètes de Jean-Jacques Rousseau, avec les notes de tous les commentateurs*. Tome VI. *Contrat sociale et œuvres politiques*, 440–455. p.

¹⁶ Bentham, Jeremy: *Principles of International Law*. In: Bowring, John (Ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. II. (William Tait, Edinburgh, 1843, 546–547., 550–552. p.)

¹⁷ Uo., 552–554. p.

¹⁸ Kant, Immanuel: *Az örök béke*. Ford. Babits Mihály (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985, 29. p.; kiemelés az eredeti műben). Lásd még: Raumer: i. m., 166–169. p.; Vorländer, Karl: *Kant und*

der Gedanke des Völkerbundes (Verlag von Felix Meiner, Leipzig, 1919, 41–44. p.)

¹⁹ Krause, Karl Christian Friedrich: *Entwurf eines europäischen Staatenbundes, als Basis des allgemeinen Friedens und als rechtliches Mittel gegen jeden Angriff die innere und äußere Freiheit Europas*. In: Foerster: i. m., 157–162. p.

²⁰ Uo., 162–163. és 165. p. A tervezet a szövetségi tanács székhelyének és munkanyelvének megválasztását a tagállamokra bízta (uo., 166. p.).

²¹ Uo., 163–164. p. Érdekes, hogy a tervezet értelmében hasonló kialakítású és jogállású szövetségeket kellene létrehozni az ázsiai, az afrikai, az észak-amerikai, a közép-amerikai, a dél-amerikai és óceániai térségben is, amelyek aztán – az európai szövetséggel egyetemben – egy egész világra kiterjedő „magasabb egészet” alkotnának.

²² Ladd, William: *An Essay on a Congress of Nations for the Adjustment of International Disputes Without Resort to Arms* (Whipple and Damrell, Boston, 1840, 516–524. [8–16.] p.)

²³ Lorimer, James: *The Institutes of the Law of Nations. A Treatise of the Jurid Relations of Separate Political Communities*. Vol. II. (William Blackwood and Sons, Edinburgh–London, 1884, 279. p.)

²⁴ Uo., 279–281. p.

²⁵ Uo., 281–282. p.

²⁶ Uo., 283–284. p.

²⁷ Uo., 286. p. A szervezet igazságszolgáltatási és pénzügyi szervezeti egységeiről lásd: uo., 284–285., 287. p.

²⁸ A nemzetközi politikai realitásokkal magyarázható, hogy a korabeli béketervek közül kizárólag a szuverének „föderatív” társulásán, valamint a nagyhatalmi erőegyensúly elméletén alapuló elképzelések voltak képesek érzékelhető hatást kifejteni. A világbirodalmi elképzelések és a különböző utópiák csak elhanyagolható mértékben befolyásolták az államok későbbi gyakorlatát.

²⁹ A szűkebb körű testületek legalapvetőbb feladata a plenáris szervek munkaterhének csökkentése és a szervezeti munka folyamatosságának biztosítása a plenáris szervek ülésszakai közötti időszakban. Lásd: Amerasinghe, Chittharanjan Felix: *Principles of the Institutional Law of International Organizations* (Second revised edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 137. p.)

³⁰ Rousseau: *Jugement sur la paix perpétuelle*, 455. p.

³¹ President Woodrow Wilson's Message to Congress, 8 January 1918.

³² A Nemzetek Szövetségével foglalkozó bizottság 1919. január 27-én Belgium, Brazília, Kína, Portugália és Szerbia, majd február 6-án a Cseh-Szlovák Köztársaság, Görögország, Lengyelország és Románia képviselőivel egészült ki.

³³ Kimerítő részletességgel lásd: Miller, David Hunter: *The Drafting of the Covenant*. Vol. 1–2. (G. P. Putnam's Sons, New York–London, 1928.; a mű szövegű változatban közli az előkészítő munka során keletkezett fontosabb tervezeteket és jegyzőkönyveket.) Lásd még: Kissinger, Henry: *Diplomácia* (Panem–McGraw-Hill–Grafo, Budapest, 1996, 227–234. p.); Macmillan, Margaret: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia* (Gabo Kiadó, Budapest, 2005, 120–137. p.)

³⁴ Magyarországon kihirdette az 1921. évi XXXIII. törvény cikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés beikkelyezéséről.

³⁵ Az Egyesült Államok Szenátusa, hosszas vitát és több szavazást követően, 1920 márciusában végleg elutasította a versailles-i békeszerződés ratifikálását.

³⁶ „Equador és Hedzsasz, mint amelyek szintén nem szerepeltek a békeszerződések signatáriusai között (hisz Equador és Németország közötti hadiállapot soha nem volt!), szintén nem eredeti tagjai a Szövetségnek, bár a [Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya] az eredeti tagok között szerepelteti őket.” Lásd: Weninger László Vincze: *Az új nemzetközi jog* (Turcsány

- Antal Kiadása, Budapest, 1927, 283. p.). – Hedzsasz a mai Szaúd-Arábia északnyugati része; az első világháborút követően rövid ideig független entitásként létezett.
- ³⁷ Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 1. cikk (2) bekezdés. Bár ez a rendelkezés az abszolút univerzalizmus jegyében fogant, a szervezet a gyakorlatban inkább a relatív univerzalizmus elvének megfelelően működött. Lásd: Schwarzenberger, Georg: *The League of Nations and World Order. A Treatise on the Principle of Universality in the Theory and Practice of the League of Nations* (Constable & Co. Ltd., London, 1936, 4–5. p.)
- ³⁸ Commission Ministérielle Française de la Société des Nations: *Exposé des principes sur lesquels peut être constituée la Société des Nations*, 8 June 1918, V. 4–5. In: Miller: i. m., Vol. 2. 411. p. A francia tervekről lásd: Bourgeois, Léon: *La Pacte de 1919 et la Société des Nations* (Bibliothèque-Charpentier, Paris, 1919).
- ³⁹ Smuts, Jan Cristiaan: *The League of Nations: A Practical Suggestion*. In: Miller: i. m., Vol. 2. 39–42. p.
- ⁴⁰ Wilson's Second Draft, 10 January 1919, Article II. (uo., 66–67., 69. p.)
- ⁴¹ British Draft Convention, 20 January 1919, para. 5, 7–8, (uo. 107–108. p.); Cecil-Miller Draft, 27 January 1919, Article I. (uo. 132. p.)
- ⁴² Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 4. cikk (1) bekezdés.
- ⁴³ Dell, Robert: *The Geneva Racket, 1920–1939* (Robert Hale Ltd., London, 1941, 322. p.)
- ⁴⁴ Az Egyezségokmány 5. cikk (3) bekezdése kimondta, hogy a Tanács első ülését az Egyesült Államok elnöke hívja össze. Az első ülést még Párizsban tartották; a szervezet csak 1920. november 1-jén költözött Genfbe.
- ⁴⁵ Schücking, Walter-Wehberg, Hans: *Die Satzung des Völkerbundes* (Zweite, umgearbeitete Auflage, Verlag von Franz Vahlen, Berlin, 1924, 299. p.; a továbbiakban: Schücking-Wehberg)
- ⁴⁶ A Közgyűlés első ülésszakán Svájc és a skandináv országok sérelmezték, hogy az ekként kijelölt négy államból három az első világháborúban győztes koalíció tagja volt, így a főszerben csak egyetlen állam képviselte a világ azon népeit, amelyek nem a győztesek oldalán vettek részt a háborúban. Lásd: Horváth Jenő: *A Népszövetség eddigi működése, 1920–1921* (Különlenyomat a Külügyi Szemle 1921–1922. évfolyamából. Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1922, 5–6. p.)
- ⁴⁷ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 26. cikk (1) bekezdés: „A jelen Egyezségokmányra vonatkozó módosítások akkor lépnek életbe, ha a Szövetségnek azok a tagjai, amelyeknek képviselői a Tanácsot alkotják és a Szövetség azon tagjainak többsége, amelynek képviselői a Közgyűlést alkotják, ezeket a módosításokat megerősítették.”
- ⁴⁸ Uo., 4. cikk (2) bekezdés.
- ⁴⁹ Uo., 26. cikk (2) bekezdés: „Semmiféle módosítás sem kötelező a Szövetségnek olyan tagjára nézve, amely kijelenti, hogy a módosításhoz nem járul hozzá; ebben az esetben azonban megszűnik a Szövetség tagja lenni.”
- ⁵⁰ Schücking-Wehberg: i. m., 310., 312. p.
- ⁵¹ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 1. cikk (3) bekezdés. Japán kilépése így 1935. március 27-én, Németorszáé 1935. október 21-én, míg Olaszorszáé 1939. december 11-én lépett hatályba. Itt említendő meg, hogy későbbi háborús szövetségeseihez hasonlóan Magyarország is kivált a szervezetből. Az erről szóló levelet gróf Csáky István külügyminiszter 1939. április 11-én juttatta el a Nemzetek Szövetsége Főtitkárához. (Magyarország 1922. szeptember 18-án nyert felvételt a szervezetbe. Lásd: 1923:12. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről.)
- ⁵² Uo., 16. cikk (4) bekezdés: „Minden tag, amely a Szövetségből folyó bármely kötelezettséget megsért, a Szövetségből kizárható. A kizárás a Tanácsban képviselt valamennyi többi szövetségi tagnak szavazata alapján történik.”
- ⁵³ Dell: i. m., 322–323. p. A Tanács 1939 decemberében megválasztott nem állandó tagjai a következők voltak: Belgium, Bolívia, Dél-Afrika, Dominikai Köztársaság, Egyiptom, Finnország, Görögország, Irán, Jugoszlávia. Kína és Peru (uo., 324. p.)
- ⁵⁴ Assembly Res. No. II, 3rd sess., 29 September 1922. A határozatban foglalt ajánlást a Közgyűlés későbbi ülésszakai is megerősítették.
- ⁵⁵ Guggenheim, Paul: *Der Völkerbund. Systematische darstellung seiner Gestaltung in der politischen und rechtlichen Wirklichkeit* (Verlag und Druck von B. G. Teubner, Leipzig-Berlin, 1932, 74–75. p.). A tagállamok között rendkívül erős versengés folyt a nem állandó tanács helyek megszerzéséért, lásd: *Les fins et l'organisation de la Société des Nations* (Secrétariat de la Société des Nations, Office de Publicité, Genève, 1929, 29. p.). Magyar nyelven: *A Nemzetek Szövetsége célja és szervezete* (Nemzetek Szövetsége Titkárságának Információs Osztálya, Genf, é. n.)
- ⁵⁶ Guggenheim: i. m., 72. p.
- ⁵⁷ A nem állandó tagok megválasztásával kapcsolatos kérdésekről lásd: Schücking-Wehberg: i. m., 300–310. p. Például a magyar békeküldöttség 1920. február 12-én kelt jegyzéke a nem állandó tagok rotációs elven történő megválasztását indítványozta.
- ⁵⁸ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 4. cikk (2) bekezdés. Kihirdette: 1929. évi XXXVI. törvénycikk a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya 4., 6., 12., 13. és 15. cikkeinek módosításáról.
- ⁵⁹ Assembly Res. No. I, 7th sess., 15 September 1926; Assembly Res. No. II, 14th sess., 2 October 1933.
- ⁶⁰ Rules of Procedure of the Assembly of the League of Nations November 1920, Article 22a. A rendelkezést az eljárási szabályzatba iktatta: Assembly Res. No. I, 3rd sess., 29 September 1922; Assembly Res. No. II, 4th sess., 27 September 1923.
- ⁶¹ Dell: i. m., 63–64. p. Spanyolország 1939. május 9-én újfent bejelentette, hogy kilép a szervezetenél.
- ⁶² Lengyelország az ötödik ciklus lejártát követően már nem jelöltette magát újra, ezzel szemben Spanyolország negyedik újráválasztása iránti kérelmét a Közgyűlés nem szavazta meg (uo., 323. p.).
- ⁶³ Vladár Ervin: *Mi is az a Népszövetség?* (Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1930, 34. p.)
- ⁶⁴ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 4. cikk (5) bekezdés. Az Egyezségokmány angol nyelvű, hiteles szövegétől eltérően, a francia szövegben nem szerepel a „tagsági joggal” kitétel.
- ⁶⁵ Buza László: *A nemzetközi jog tankönyve* (Poltzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1935, 34. p.). Kivételesen a nem tagállamok is meghívást kaphattak a tanács ülésekre. Az Egyesült Államok képviselője például így vehetett részt az 1931. évi kínai-japán konfliktusról folytatott tanács tárgyalásokon. Lásd: Hubbard, Ursula P.: *La collaboration des États-Unis avec la Société des Nations et l'Organisation Internationale du Travail des origines à 1936* (Conciliation Internationale, Bulletin No. 7–9., 1937, 854. p. skk.)
- ⁶⁶ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 4. cikk (6) bekezdés.
- ⁶⁷ Uo., 5. cikk (1) és (2) bekezdés. Lásd még: Rules of Procedure of the Council of the League of Nations, 17 May 1920, Article 8.
- ⁶⁸ Riches, Cromwell A.: *The Unanimity Role and the League of Nations* (The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1933, 49–50. p.). Ha a jelen lévő tagok száma a *quorum* alá csökkent, az elnöknek be kellett rekeszteni vagy el kellett napolnia az ülést (Rules of Procedure of the Council of the League of Nations, Article 6.). A szavazásról általában lásd: Schücking-Wehberg: i. m., 333–340. p.; Stone, Julius: *The Rule of Unanimity: The Practice of the Council and Assembly of the League of Nations* (British Yearbook of International Law, 14, 1933, 18–42. p.)
- ⁶⁹ Riches: i. m., 42. p. skk.; Pollock, Frederick: *The League of Nations* (Second edition, Stevens & Sons Ltd., London, 1922, 110–111. p.)
- ⁷⁰ *Les fins et l'organisation de la Société des Nations*, 24. p.
- ⁷¹ Riches: i. m., 53–54. p.
- ⁷² Uo., 54–90., 189. p.
- ⁷³ Rules of Procedure of the Council of the League of Nations, Article 8–9.
- ⁷⁴ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 15. cikk (4), (6) és (7) bekezdés. Értelmezését lásd: Interpretation of Article 3, para-

- graph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Iraq and Turkey), Advisory Opinion No. 12, 21 November 1925. P.C.I.J. Series B, No. 12, 32.
- ⁷⁵ Uo., 16. cikk (4) bekezdés: „Minden tag, amely a Szövetségből folyó bármely kötelezettséget megsért, a Szövetségből kizárható. A kizárás a Tanácsban képviselt valamennyi többi szövetségi tagnak szavazata alapján történik.”
- ⁷⁶ Riches: i. m., 39–40., 162–165. p. Kisebb mérete és sajátos hatáskörei okán, a Tanács részére létesített kivételek száma elmaradt a Közgyűlés által alkalmazható kivételek számától. Ráadásul a Közgyűléstől eltérően, a Tanács jellemzően nem kísérelte meg azzal megkerülni az egyhangúság szabályát, hogy bizonyos döntéseket egyszerű „ajánlasként” tüntetett fel (uo., 188., 190. p.).
- ⁷⁷ Interpretation of Article 3, paragraph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Iraq and Turkey), Advisory Opinion No. 12, 21 November 1925. P.C.I.J. Series B, No. 12, 30.
- ⁷⁸ A Nemzetek Szövetségének hiányosságairól többek között lásd: Dell: i. m., 27–28., 309–321. p.; Greene, Jerome D.: *The League: Its Weakness and a Possible Remedy* (Fletcher School of Law and Diplomacy, h. n., 1935); Wehberg, Hans: *Grundprobleme des Völkerbundes* (Hensel & Co. Verlag, Berlin–Friedenau, 1926, 19–23. p.). A Nemzetek Szövetsége mindazonáltal nem tekinthető teljes kudarcnak. Noha a szervezet a nemzetközi béke és biztonság terén alkalmatlannak bizonyult a kitűzött célok elérésére, más területeken – például a kisebbségek védelme, a rabszolgaság és a prostitúció elleni küzdelem, a kábítószer-kereskedelem visszaszorítása, az emberhez méltó munkafeltételek biztosítása terén – múlhatatlan érdemeket szerzett.
- ⁷⁹ Irk Albert: *Az új nemzetközi jog. A béke joga* (Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése, Budapest, 1922, 28. p.)
- ⁸⁰ Irk Albert: *A Nemzetek Szövetsége* (Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1921, 45., 47. p.). A szerző szerint az egyedüli megnyugtató intézkedés az lett volna, ha a Tanács egészét a Közgyűlés választja meg.
- ⁸¹ Goodspeed, Stephen S.: *The Nature and Function of International Organization* (Oxford University Press, New York, 1959, 40. p.)
- ⁸² Dell: i. m., 324. p. Az Egyezségokmány 16. cikke a szövetség és a tagállamok által foganatosított kényszerítő intézkedésekről szól. Az egyenlőség hiányával kapcsolatos bírálatok részletes cáfolatát lásd: Williams, John Fischer: *Some Aspects of the Covenant of the League of Nations* (Oxford University Press–Humphrey Milford, London, 1934, 80–91. p.).
- ⁸³ Egyes szerzők utóbb rámutattak, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsában az egyenlőség elve a képviselői terén ugyan nem érvényesült, de legalább a szavazás terén maradéktalanul tiszteletben tartották. Ezzel szemben az ENSZ Biztonsági Tanácsában a tagok szigorú értelemben vett jogi egyenlősége sem a képviselői, sem a szavazási eljárás során nem valósult meg. Lásd: Weinschel, Herbert: *The Doctrine of the Equality of States and Its Recent Modifications* (American Journal of International Law, Vol. 45. No. 3. [July 1951], 437. p.)
- ⁸⁴ Uo., 29. p.
- ⁸⁵ Balogh Arthur: *A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege* (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1940, 12. p.). Hasonló szellemben lásd: Riches: i. m., 191. p.
- ⁸⁶ Balogh: i. m., 12–13. p.
- ⁸⁷ Wlassics Gyula: *A nemzetek szövetségének első közgyűlése* (Magyar Jogi Szemle, II/1. szám, 1921. január 15., 6. p.)
- ⁸⁸ Interpretation of Article 3, paragraph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Iraq and Turkey), Advisory Opinion No. 12, 21 November 1925. P.C.I.J. Series B, No. 12, 29.
- ⁸⁹ A Nemzetek Szövetségének történetét és a fent említett események hátterét lásd: Northedge, F. S.: *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946* (Leicester University Press, Leicester, 1986); Walters, Francis P.: *A History of the League of Nations*. Vol. 1–2. (Oxford University Press, London–New York–Toronto, 1952).

MŰHELY

Jutai Péter

Nehézségek a magyar jogi műnyelv megalkotása körül a 19. század első felében

A latin jogi nyelvezet magyarítása először akkor vetődött fel, amikor az országgyűlés az 1805:4. tc.-ben jelentősen bővítette a magyar nyelv használatának körét. A törvénycikk lehetőséget adott arra, hogy a vármegyék és a városok a kancelláriához latin és magyar, a helytartótanácsához pedig csak magyar nyelven írjanak. A királyi kúriához a peres ügyek anyagát ezentúl magyarul is fel lehetett terjeszteni, és a

törvényhatóságoknak lehetőségük volt a pereket magyarul folytatni. Előírták továbbá, hogy a diétán szövegezett feliratok szövege magyarul és latinul is készüljön el.

A magyar nyelv használati körének eme – jóllehet engedőleges és nem kötelező erejű – kiterjesztése egyben azt is jelentette, hogy a törvénycikk által érintett területeken használt nyelvezetet szinte a semmiből kellett megteremteni. A törvény szentesítését követő évben, 1806-ban Pest megye egy latin–magyar jogi szótár¹ kiadásával próbált meg nyelvi hátteret teremteni az 1805:4. tc. alkalmazásához, kísérletük azonban sikertelenül zárult. Az 1847-ig tartó időszakban Pestet követve számos vármegye,² magánszemély³ és állami szerv⁴ adott ki szótárt és más segédkönyveket. Erre annál inkább szükség volt, mert a magyar használati köre szinte minden országgyűlés után bővült, 1844-től pedig az állami és egyházi élet minden területén a magyar lett a hivatalos nyelv. Igény volt tehát az egységes magyar jogi nyelvre, és többen – sokan – meg is kísérelték megalkotni azt. Aligha kell hangsúlyozni, hogy a jogi terminológia különleges bánásmódot igényelt, hiszen a nyelv eme rétege talán minden más rétegnél jobban igényli a pontosságot és egyértelműséget. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem,

hogy igen lényeges attribútum az egységesség is: az, hogy a megalkotott szaknyelvet országosan elfogadják, mindenki ismerje és használja is.

Ha a jogi műnyelv feudális kori fejlődésén végigtekintünk, láthatjuk, hogy a fenti három jellemző közül egyik sem illik az 1806 és 1847 közötti évtizedekben megalkotott, vagy inkább csak megalkotni kívánt jogi terminológiára. A jelen tanulmányban érintett nyelvi réteg kiforratlanságára jellemző, hogy – mint a bemutatásra kerülő könyvek címéből is kitűnik – a szerzők egészen 1847-ig abban sem tudtak egyetértésre jutni, hogy hogyan nevezzék a szótáraikban bemutatott vagy bővített rétegnyelvet. A szekunder irodalom a *jogi műnyelv* kifejezést használja, de ennek definícióját sehol sem találhatjuk meg. A tanulmányban a jogi műnyelv alatt a következő módon definiálható nyelvi réteget értem: a jogi műnyelv a közigazgatás, törvényhozás és törvénykezés műszavainak összessége. Jogi műszavak pedig azon szavak, amelyeket a felsorolt területeken tevékenykedők és a tudományágak elméletével foglalkozók munkájuk során alkalmaznak, vagy legalábbis ismernek.

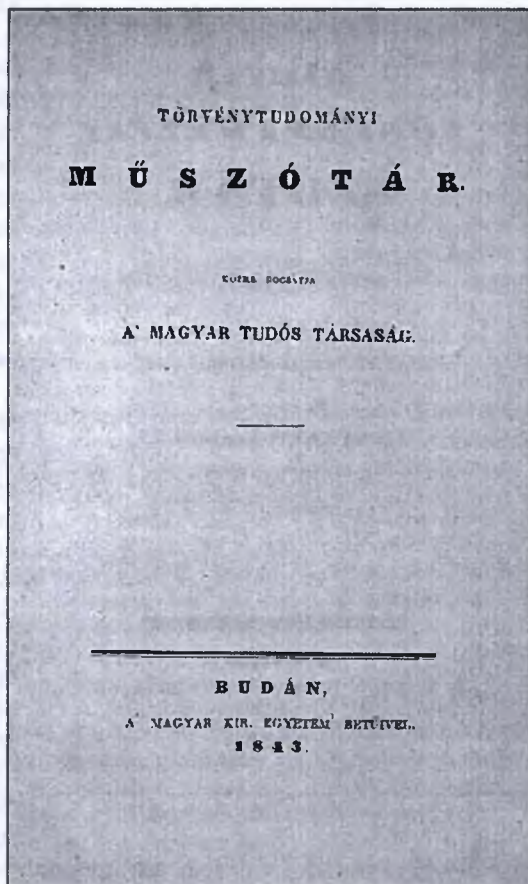
A korszak utolsó nagy munkája, a Magyar Tudós Társaság kiadásában 1843-ban, majd 2. kiadásban 1847-ben megjelent *Törvénytudományi műszótár* reprezentatív kiadványnak készült, valójában egy több évtizedes folyamat sikertelenségének bizonyítéka; a több mint 400 oldalas munka egy-egy latin szóra 8–10 vagy akár még több magyar jelentést is felvesz. A munkából világosan látszik, hogy a jogi terminológiát 41 év alatt sem sikerült megalkotni, hiszen a szókincs nem pontos, nem egyértelmű, és bősége folytán természetesen a legkevésbé sem nevezhető egységesnek. Jelen tanulmányban, a készülő doktori disszertációmhoz folytatott kutatásokra támaszkodva, azt kíséreltem meg bemutatni, hogy a magyar nyelv használati körének bővítését követően miért nem sikerült a magyar jogi műnyelv megalkotása. A nyelvújítás, a nemzeti nyelv előretörése, a törvényekkel folyamatosan bővített jogkör mind azt feltételeznék, hogy a magyar nyelv eme rétegét a korszak nyelvészei és jogászai gyorsan fejlesztették, hiszen a hivatalos, törvényi támogatás mellett a korszak is kedvezett az ilyen irányú törekvéseknek. Őt pontba szedve mutatom be a legjellemzőbb problémákat, amelyek lehetetlenné tették, hogy a jogi műnyelv megalkotásának folyamata sikerrel záruljon.

1. A szerzők elszigeteltsége

A korszak egészére jellemző és mind közül talán a legsúlyosabb probléma. Akár az 1806. (és 1807.) évi szótárak szerzőinek előszavait vizsgáljuk, akár a következő négy évtized történéseit, ugyanazzal a jelenséggel találkozunk. A szótárak szerzői vagy nem is tudtak egymásról, vagy ha tudtak is, mégsem próbálták meg egymással felvenni a kapcsolatot, és közösen dolgozni. Az 1805:4. tc. után keletkezett szótárak egy része⁵ vármegyei kezdeményezésre készült. Ez a tény azt sugallná, hogy a szótárak készítői – vagy legalább készítettői, a megyék – kapcsolatban álltak egymással. Azonban éppen az ellenkezője igaz. Bár a vármegyék közötti levelezést nem tiltották,⁶ Pest – az egyetlen vármegye, amely készített szótárt – már csak a szótár kinyomtatása után értesítette a többi vármegyét. Pest 1806 februárjában elküldte szókönyvét a vármegyéknek, és egyben felszólította azokat, hogy írásban tegyék meg a magyarításokkal kapcsolatos észrevételeiket.⁷ Bihar vármegye válaszában meglepő és igen messzire mutató javaslattal állt elő: ahelyett, hogy megelegetett volna azzal, hogy a megyék az észrevételeket írásban nyújtsák be, felszólította

Pest vármegyét, hogy rendezzen egy országos gyűlést Pest városában, ahol a vármegyei észrevételek kidolgozói megjelentek és egy szótárt készítettek volna.⁸ Pest közölte Bihar javaslatát a többi vármegyével, s a gyűlés kezdőnapjául augusztus 25-ét jelölték ki. A vármegyék meg is kezdték a munkát.⁹ A megyék, mint később látni fogjuk, soha nem küldték el követeiket Pestre – ez volt az egyetlen alkalom, amikor felsőbb utasítás miatt nem sikerült a terminológián dolgozók munkáját összehangolni. Később erre már kísérlet sem történt.

Pest titkolózását és sietségét, amelynek köszönhetően már 1806 februárjában ki volt nyomtatva a szótár, bizonyára azzal magyarázhatjuk, hogy a vármegye a vezérmegye szerepében akart tetszelegni. Talán ennek tulajdonítható, hogy három törvényhatóság, Zala, Veszprém és Baranya vármegye, nyomtatott „ellenszótárt” adott ki (a többi csak Pestnek írta meg észrevételeit). Már e korai szakasz széthúzására jellemző az is, hogy Zala és Veszprém egy évig nem válaszolt Pest 1806. februári levelére, végül szótáraikat az 1807. júniusi közgyűlésen mutatták be a pesti rendeknek, akikől Veszprém azt kérte, hogy támogassák

A *Törvénytudományi műszótár* (1843) címlapja

javaslatát az 1807. évi országgyűlésen, miszerint Veszprém fel kívánja állítani a Magyar Tudós Társaságot, valamint a jogi műnyelv megalkotására egy *ad hoc* bizottságot. A jegyzőkönyv szerint a leveleket és a szótárakat a levéltárban helyezték el.¹⁰

Az összhang hiányát tapasztaljuk abban az esetben is, ha a magánszemélyek által készített szótárakat vizsgáljuk. Az első három szótár esetében az elszigeteltség könnyen magyarázható és természetes is. Míg a vármegyék saját kezdeményezésükről értesíthették volna a többi megyét, egyes vármegyei táblabírák valóban nehezen találhatták meg egymást. Szótáraikban Peretsényi és Szrógh is világosan leírták, hogy mennyit tudtak a készülő szótárakról. Szrógh a könyve végére illesztett „Tóldalék”-ban jegyzi meg, hogy „Minekutánna eddig mentem volna, kezemhez került Tekintetes Nemes Pest Vármegyének”¹¹ szótára, amelyet ő alig néhány pontban bíralt meg. Peretsényi ezzel szemben nem csupán Pest vármegye könyvéről tudott, hanem arról is, hogy a vármegyék szervezik az országos gyűlést.¹² Ennek ellenére kiadta szószeredét, mert hozzá kívánt járulni a gyűlés munkájához. Peretsényit alighanem az motiválta, hogy tudta, a szótárában levő szavak és szóalkotási alapelvek bizonyosan képviselő nélkül maradnának, ha ő nem küldi el munkáját Pestre. Szirmay Antal a *Glossariumban* nem említi, hogy bármilyen más, újabb szótárát látott volna, vagy akár tudna a Pest vármegyei gyűlésről. Mint később látni fogjuk, szótárának felépítése és szókincse is valószínűsíti, hogy teljesen egyedül dolgozott könyvén.

A helyzet, amelyben az első szótárakat készítették, magyarázatul szolgálhat, hogy miért nem vették fel a készítőik a kapcsolatot egymással. A Bihar vármegye által indítványozott országos ülésre végül soha nem került sor, és ez döntően befolyásolta az elkövetkező, csaknem negyven év történetét. A kortársak is tisztában voltak azzal, hogy milyen alkalmat szalasztottak el, amikor önhibájukon kívül (a nádor tiltása miatt) nem tudták országos ülésen megvitatni a jogi terminológia alapelveit, és kialakítani szókincsét. Az utolsó, valószínűleg sikertelen kísérlet az 1807. évi országgyűléshez köthető. Mivel az 1806. évi országos gyűlés kudarcba fulladt, a rendek, mentve a menthetőt, elhatározták, hogy a pesti szótár első kiadásának alkotóját és a vármegye követét, Ottlik Dánielt, valamint követársát, Szentkirályi Lászlót bízzák meg, hogy a vármegyéjükhez beérkezett javaslatokat is figyelembe véve végezzék el azt a munkát, amire 1806

nyarán nem adódott alkalom. A szótárt az 1808. évi országgyűlésen kellett volna bemutatni. Kerényi Ferenc szerint a szótár elkészült, azonban nincs meg.¹³ Valójában még az sem biztos, hogy elkészült, mivel a könyvet a témával foglalkozó valamennyi szerző közül kizárólag Bakos Gábor említette meg 1883-ban. Szerinte a szótárt 1807-ben, az országgyűlés szünetében elkészítették, azonban – ismeretlen okok miatt – további intézkedésig Pest vármegye levéltárában helyezték el, és soha többé nem vették elő. Bakos nem említi, hogy ő maga személyesen látta volna a könyvet.¹⁴ Mindenestre emblematisztikus, hogy az egyetlen szótárt, amely országos összefogással készült, valójában két ember készítette és soha senki nem használhatta.

A vármegyék 1807 után meg sem próbáltak egy közösen létrehozott szótárt kiadni. A rendek kezéből így kicsúszott a kezdeményezés, ráadásul nem akadt olyan nagyformátumú szerző sem, aki megpróbálkozott volna azzal, hogy az ország vezető jogászait és nyelvészeit közös munkára kérje fel. Az egységes jogi műnyelv megalkotásának hiányát a későbbi szótárak szerzői közül mindössze Fogarasi János panaszolta fel előszavában, de a szabatos terminológia megeremtése érdekében

ő sem tett semmit (sőt, túlzó neológus elvei alkalmazásával, addig ismeretlen szavak felvételével inkább rontott a helyzeten). Fogarasi előszavának utolsó előtti bekezdésében azt írta: „addig, míg műszavaink a legnagyobb határozottsággal kidolgoztatva, a miveltebb közönségtől nyilvános vagy hallgatag javalást nem nyerendének, elveszett munkának tartom minden tudománybeli fordítgatásainkat.”¹⁵ Az, hogy egy elismert személyiség kezébe veszi az irányítást, és kisebb közösséget szervez saját irányításával, nem lett volna példa nélküli. Korábban Révai és Versegly is érdemi munkát végzett a terminológia megalkotásában, sőt még Kazinczyt is felkérték, hogy segítsen a zalai szótár megírásában.¹⁶ Sajnos 1807 után sem ők, sem mások nem próbálkoztak, és a kezdeményezés a hivatalos szervekhez került át. Ez egyben azt is jelentette, hogy a jogi terminológiát nem egy alulról jövő, országos mozgalommal, hanem felülről indított *octroy*-val fogják megalkotni.

A hivatalos nyelvezet kodifikálásának igényével két szótár is fellépett. Az első az 1837-ben kiadott *Magyar törvénykezési szótár*, amelynek előszavában azt olvashatjuk, hogy a kúria a „habozás, bizonytalanság, határtalanság, és [...] homályosság”¹⁷ elkerülésére alkotta meg a könyvet. Beolvasva világosan látszik,

Magyar törvénykezési szótár (1837)

hogy a régi szótárak szókincsét dolgozták egybe. A szavak kiválasztásáról viszont elismerően nyilatkozhatunk; a szerző (vagy szerzők?) jó érzékkel válogatta (válogatták?) ki a rendelkezésre álló anyagból a nyelvérzék által akár máig megtartott kifejezéseket. A másik (és utolsó) hivatalos szótárt 1845-ben adta ki a Magyar Kancellária. A könyvben, amely a *Hivatalos műszótár* címet viseli (a hivatalos itt 'tiszttségviselői' értelemben áll), semmiféle bevezetést nem találunk, sőt még a készítőre sincs semmilyen utalás. A könyv megjelenítésével a kancellária véget kívánt vetni annak a folyamatnak, amely 1843-ban tetőzött az akadémiai *Törvénytudományi műszótár* kiadásával: ez általában 8–10 (szélsőséges esetben akár 15) magyar jelentést hozott egy-egy latin kifejezésre. A kancellária szótára azonban nem kerülhetett el sorsát: a *Törvénytudományi műszótár* – 1847-es címlapja szerint a „második, tetemesen bővített, kiadás” – már a *Hivatalos műszótár* szavait is tartalmazta. A korszak utolsó, nagy kiadványa csak még jobban összekuszálta a szálakat.

2. Az egységes jogi képzés hiánya

A Ratio Educationis kiadása után (illetve részben már egy évvel előtte, mivel a győri akadémia már 1776-ban jogakadémia rangot kapott) alapították meg az öt királyi jogakadémiát, ezek azonban csak alig néhány évig biztosíthatták az oktatás valamilyen szintű egységességét. A katolikus és protestáns felekezeti ellentétek, az ebből eredő szétagoltság komoly múltra tekintett vissza, de a Ratio Educationis hatását sem lehet elhanyagolni. A rendeletben foglaltakat a protestáns egyházak nem ismerték el magukra kötelezőnek, nem fogadták el a tanrendet sem. A különböző felekezeti iskolákban már a 18. század végén megalakultak a jogi tanszékek (Pozsony, Sárospatak, Debrecen – az első evangélikus, az utóbbi kettő református irányítás alatt), amelyek jogakadémia rangra emelkedtek. A 19. század első felében újabb felekezeti iskolákban hozták létre a jogi tanszékeket (Kecskemét, Pápa, Máramarosziget, Eperjes), amelyek idővel szintén megkapták a jogakadémia rangot. A képet tovább színesítette a katolikus egyház által működtetett egri joglíceum (később szintén akadémia lett) és a pécsi jogakadémia, mely 1831-ben jött létre. A kormányzat ezeket állami jogakadémiának ismerte el. Ilyen körülmények között, amikor a tananyag felekezetenként más volt, ráadásul a különböző felekezeti intézmények szinte ellenségeként kezelték egymást, az egységes jogi nyelv megteremtése gyakorlatilag kivi-hetelen feladat lett volna.

3. Az udvar ellenkezése

Bécs az 1805:4. törvénycikk szentesítése után meglehetősen nemtelen módszerekkel próbálta elérni,

hogy az országban a hatályba lépett törvényt gyakorlati okokból ne lehessen alkalmazni. Először a Pest vármegyébe tervezett, már többször említett országos gyűlést akadályozta meg az udvar. Amikor Pest kihirdette ezt, és erről a nádort – mint főispánját – értesítette,¹⁸ az válaszában kifejtette, hogy a tiszti szótár megalkotásához szükségtelen országos ülést tartani, mivel a munkát levelezés útján is el lehet végezni. Kerényi Ferenc munkájában helytelenül úgy véli: Pest ellenzéki szelleme mutatkozik meg abban a tényben, hogy a nádor két tiltó levelet is kényszerült írni a vármegyének.¹⁹ Valójában csupán ugyanazt a levelet olvasták fel kétszer (egyszer a júliusi kisgyűlésen, egyszer pedig az azt követő, augusztusi közgyűlésen). A nádor levelét azért kellett gyorsan, a kisgyűlésen megválaszolni, mert a májusi után csak augusztus 26-án kezdődött a közgyűlés, tehát ha addig várnak, nem lett volna idő értesíteni a vármegyéket. Pest mindenesetre már július 18-án értesítette az ország összes alispánját, hogy hirdessék ki: a Pestre tervezett gyűlésre kitűzött „határnap elmúlna, e szerint a kérdésben vett összejövétel ez úttal sem eshessen meg”.²⁰

A másik támadást az udvar 1807–1808 fordulóján indította a magyar nyelv ellen. Johann Michael Armbruster, a cenzúrahivatal udvari titkára²¹ a Cotta nevű tübingai kiadón keresztül pályázatot íratott ki egy műre. Bár a pályázat címében egy kérdés szerepelt (alkalmas-e a magyar nyelv hivatalos nyelvnek?), a kiírók nyilván nemleges válaszokat vártak. A nagy port felvert tübingai pályadíj ötletét a kortársak a nádornak tulajdonították, pedig a szálak még magasabbra vezettek: Armbruster pályadíjának meghirdetését maga I. Ferenc hagyta jóvá.²²

A kormányzatszervek később ugyan nem akadályozták ilyen eszközökkel a magyar nyelv használati körének bővítését, de figyelembe kell vennünk, hogy az első hivatalos szótár megalkotására mégis csak 1837-ben került sor. Ha a magyarnak nevezett kormányzatszervek szívükön viselték volna a nemzeti nyelv sorsát, bizonyára nem csak 1844-ben lett volna államnyelvvé a magyar. Bécs sajnos egyáltalán nem támogatta a magyar mint hivatalos nyelv bevezetését. A központ tevékeny ellenállása, majd – óvatosan fogalmazva is – passzív érdektelensége egyszerű kicsinyességgel magyarázható. A birodalom nyugati felében már létezett a Sonnenfels által kialakított *Geschäftsstyl*,²³ amely a német nyelvújítás gottschedi elvein alapult.²⁴ Csak szűklátókörűséggel és kicsinyes ellenkezéssel magyarázható az, hogy az udvar 1806–1808 között ugyanezen folyamattal szemben próbált politizálni a birodalom keleti felében, miközben a Lajtán túl a hivatalnokoknak majdnem 25 éve kötelező vizsgaanyag volt²⁵ a felvilágosult tudós könyve. Bécsnek mindenesetre annyit sikerült elérnie, hogy segítsége – vagy akár helyesen használt hatalmi szava – hiányában a magyar jogi nyelv az 1844:2. tc. szentesítésekor sem volt még kidolgozva.

4. A nyelvújítási harcok

A nyelvújítási mozgalom hatása a jogi műnyelv kialakítására ambivalens. A nyelvezet stílusát és időtállóságát segítette, hogy a nyelvújítás korában kezdték el a kialakítását. A korábbi magyar nyelvű munkákat átlapozva – ez tulajdonképpen Werbőczy *Hármas-könyvének* különböző kiadásait jelenti – láthatjuk, hogy az ott használt jogi terminológiát nem is nevezhetjük műnyelvnek, hiszen terjedős fordításokat, körülményes, körülírt kifejezéseket tartalmaz, és így a műnyelvek követelményeinek nem felel meg. Ezzel szemben, bár fentebb a jogi műnyelv folyamatos fejlődését, változását hangsúlyoztam, a nyelvújítás korának terminológiája legalább részben kiállta az idő próbáját, és nem is csak azok a szavai, amelyeket a régi magyar szókincsből vettek át (per, alperes, felperes, törvény és más alapszavak), hanem azok is, amelyek ekkor keletkeztek, vagy amelyeket ekkor újítottak fel. A legkorábbi szerzők, Révai Miklós, Versegly Ferenc, Kisfaludy Sándor, Pápay Sámuel, akik a pesti, zalai, veszprémi szótár készítésében vettek részt, mind óvatos nyelvújítók voltak, szóalkotási elveik összhangban álltak a nyelvérzék által sugall-

takkal. Munkájuk időtállóságát mutatja, hogy a későbbi szótárak szerzői akár megemlítették, akár nem, mind az ő szótáraikból indultak ki, azokat egészítették ki az évtizedek során. Sorra véve a későbbi szótárakat: Márton József *Lexicon trilingve...* (1818) című hatalmas munkájának jogi melléklete láthatóan a régi szótárak anyagát tartalmazza. Pauly Károly 1827-ben, Budán megjelent *Magyar tiszti írásmód a' polgári igazgatás' és törvénykezés' szótárával* című munkája semmiféle előszót nem tartalmaz, de a szótár szennycímlapjának belső oldalán egy Pápay Sámuel-től vett idézet olvasható. Bizaky Puky Károly 1830-ban, Pesten megjelent *Honni törvény szótára* elején említi, hogy az országgyűlési jegyzőkönyveket és a régebbi munkákat használta. Fogarasi János, a kor egyik legelszántabb neológus szótárírója jól ismerte (de nemigen használta) az előtte megjelent szótárakat, hiszen könyvének (*Diákmagyar műszókönyv, a magyarhoni törvény- és országtudománybul*, Pest, 1833) legelső mondata így hangzik: „Minden eddigleni törvény- és pörbeli szókönyvek nem műszókönyvek, amiknek köllene pedig lenniök.”²⁶ Az 1837-es kúriai szótár szóanyaga is válogatás, bár a bevezetésben erről nem esik szó. A Magyar Tudós Társaság kísérleteiről már ejtettem szót; a két műszótár vállaltan kompiláció volt. A kancellária

által készített *Hivatalos műszótár* is a régi eredményekre épült. Természetesen az egymásra épülést nem úgy kell elképzelnünk, hogy az újabb szótárak szó szerint tartalmazzák a régi szótárak anyagát, és csak néhány újabb kifejezéssel bővítették azokat. 1806–1807 után a szótárakba foglalt latin szavak száma folyamatosan nőtt, és a könyvek a magyar nyelv újabb

szavait magukba olvasztva váltak korszerűvé. A szótárak szókészletében a leglátványosabb változás az 1830-as években ment végbe; az ekkor készült munkák – először Fogarasi János, majd a kúria szókönyve – már sok olyan szót tartalmaznak, amelyek kiszorították az 1806-os állapotot rögzítő szótárak kifejezéseit.

A nyelvújítás pozitív hatásai mellett azonban meg kell említeni a negatív befolyást is. Egy teljesen új terminológia kialakítása még akkor is komoly nehézségekbe ütközik, ha egy nyelv már kialakult szókészlettel rendelkezik, amelyet esetleg világos nyelvtani szabályok alapján lehet bővíteni. A 19. század elején azonban a nyelvalkotást gátolta, vagy legalábbis nehezítette az, hogy még a szóalkotásnak sem voltak meg a szabályai, a nyelvújítás legnagyobb vitái éppen a körül zajlottak, hogy mely szóalkotási módok helyesek és melyek

nem. A jogi műnyelv létrejötte tehát kétszeresen is problémás folyamat volt: a nyelvezet kialakítását tovább nehezítette, hogy az a rendszer sem volt kész, amely szabályozta volna a terminológia megalkotását. Vagyis mindenki máshogyan fogott a feladathoz; volt, aki helytelenítette a nyelvújítás módszereit, és a több száz év előtti terminológiát is felhasználta szótárának megírásakor (Szirmay Antal), más viszont maga alkotott szótárak kiadásaihoz egyre újabb és újabb szavakat (Fogarasi János).

Végül az 1806–1807 folyamán Pestre írott levelek közül érdemes idéznünk Hont vármegyéét, hogy lásuk: a szótárírók közötti viták hogyan csapódtak le a vármegyék nemességének körében. Hont 1807. januárban írt levelében²⁷ tudósította Pest vármegyét, hogy a rendek országgyűlési tárggyá kívánják tenni egy szótárkészítő bizottság felállítását. Az indoklásban a vármegye világosan megmondta, hogy véleménye szerint erre azért van szükség, mert már annyi szótár és könyv forog közkezen, hogy azok csak nehezítik az egységes magyar jogi nyelv bevezetését. Hont egyaránt kiválóra értékelte Szirmay Antal és Balogh István kanonok szótárait, valamint Georch Illés *Honnyi törvény* (Pozsony, 1804–1809) című munkáját. A hangsúly ez utóbbi megállapításon van: ha Hont rendjei

Pauly Károly: *Magyar Tiszti Írásmód* (1827)
című könyvének címlapja

kiigazodtak volna a nyelvújítás dzsungelében, nem írhatták volna egyszerre mindhárom fenti munkáról, hogy kiválóak, hiszen Szirmay szélsőségesen ortológus és Balogh István kanonok erősen neológus könyve aligha állhatna távolabb egymástól.

5. Vármegyei ellenkezés és széthúzás

A vármegyék ellenkezése, érdektelensége a tárgyalt időszak elején két fronton mutatkozott meg.²⁸ Egyrészt teljes megyék, másrészt egyes megyei tisztviselők utasították el, hogy a vármegyei életben a latin szerepét a magyar vegye át. Az 1805:4. tc. nem tette kötelezővé a magyar nyelv használatát sem a vármegyékben, sem más területen.²⁹ Így a magyar hivatali nyelv bevezetése és annak megalkotása, ápolása nem törvényi, hanem csak hazafias kötelezettség volt. A vármegyei vezérkar egészének vagy egyes tagjainak érdektelensége, sőt ellenérdeklése összefügghetett azzal, hogy bizonyos esetekben a vármegyék sem üdvözölték a magyar nyelv lassú térnyerésének első mozzanatait. A vármegyei vezérkar csúcsát (eltekintve a megyéjükben általában igen ritkán megjelenő és amúgy is hatalmi szóval kinevezett főispánoktól) jelentő alispánok ellenérzéseire szeretnék két példát hozni. Az első Pest vármegyéből való. 1806 decemberében Ferenczy János³⁰ Horváth Istvánnak (ekkor Ürményi József országbíró fia nevelőjének) írt levelében ezt olvashatjuk: „Az egyik Vicipán azt mondja – ő nem alispán, hanem vicipán – a Nótáriusok nem Jegyzők, hanem Tekintetes Nagyságos Nótárius Uraimmok!”³¹ Csaknem ugyanezt írja a zalai szótárkészítő deputáció egyik tagja, Nagy József 1806 decemberében Kazinczyhoz írt levelében: „Az itteni viceispány ismét morgolódott a magyar nyelv ellen, azt dörmögvén, hogy legalább a Juridicumban szükség volna megtartani a deák nyelvet. Én azt feleltem rá: hogy ezen már túl vagyunk”.³²

Pest vármegyében szinte bizonyosan Laczkovics György első alispánra vonatkoznak Ferenczy János szavai. A másik alispánt, Szentkirályi Lászlót ugyanis, mint említettem, az 1807. évi országgyűlésen megbízták az országos szótár elkészítésével, és ugyanő 1806. augusztus végén, előfizetés formájában 20 forintot ajánlott fel Révai Miklósnak „az eredeti Magyarságot híven megfejtő”, nyomtatás előtt álló könyvére.³³ Beszédes ugyanakkor az, hogy a

jegyzőkönyvben szereplő adományozók-előfizetők közül hiányzik az első alispán, Laczkovics György neve.³⁴ Zala vármegyében az első alispán Sümeghy József, a második ifj. Oszterhueber Ferenc volt. Sümeghy a felvilágosult abszolutizmus kiszolgálója,³⁵ gyűlölt és még évtizedekkel később is megvetett alispán volt,³⁶ bár ez nem jelenti bizonyosan azt, hogy

ő „morgolódott” volna a magyar nyelv bevezetése ellen.

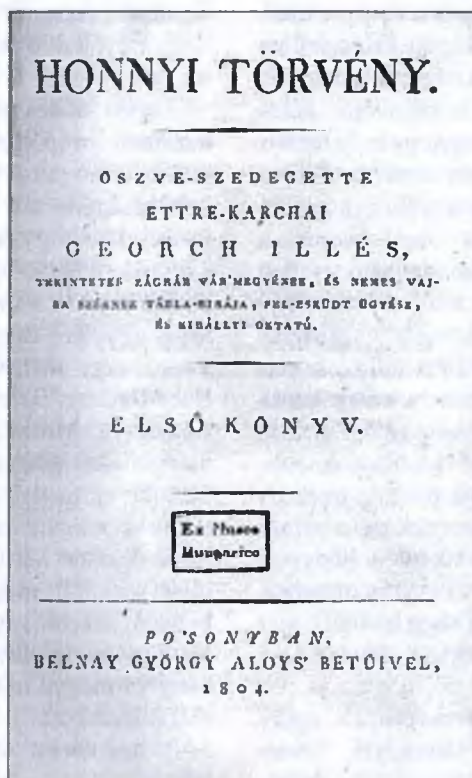
Mikroelemzéssel a két levélből két különböző mentalitás olvasható ki, melyek egyben példák arra, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeni a magyar nyelv támogatónak.

Az első levélben idézett Laczkovics György álláspontja merev elutasításról árulkodik. Amennyiben feltételezzük, hogy Ferenczy János azt írta le, amit Laczkovics mondott, az első alispán nem hozott fel explicit érveket a latin mellett és a magyar ellen. Ez azt jelentheti, hogy Laczkovics nem a magyar nyelv hiányosságai, hanem egyáltalán a magyar bevezetése miatt volt felháborodva. Az alispán alighanem személyes féltelmei miatt állt a latin nyelv védelmezői közé. A magyar hivatali, jogi nyelv bevezetése azt jelentette, hogy a latinul tudók súlya, tekintélye csökken; iskolai tanulmányaik,

amelyeket latinul folytattak, értéktelenebbé válnak, hiszen ezután sokkal többen tudnak megjelenni a hivatalos fórumokon; a jogot ismerők addig zárt köre kitágul, közösségük felhígul; a régi tisztviselőknek a jól ismert és gyakorlott latin helyett meg kell tanulniuk egy csaknem új nyelvet. És nem utolsósorban figyelembe kell vennünk a pusztán lélektani okokat is: a latinhoz pusztán megszokásból is ragaszkodhattak a tisztviselők, egyszerűen elvből utasítva el mindenféle újítást. Az idézet vége pedig egy méltóságában megsértett ember reménytelen dühkitörése: „a Nótáriusok nem Jegyzők, hanem Tekintetes Nagyságos Nótárius Uraimmok!”

A második levél legalább ilyen összetett problémára világít rá. Míg Laczkovics a nyelven kívül eső, szavakban meg sem fogalmazott, de nagyon is valóságos érvekkel utasítja el a magyar nyelvet, addig Zala egyik alispánja – bár szintén kimondatlanul – nyelvi érveket hoz. A szöveget itt is részletesen elemeznünk kell ahhoz, hogy az alispán érveit és indítékait feltárjuk.

A levélből vett idézet azt mondja, hogy legalább a juridicumban szükség lenne megtartani a latin nyelvet. A zalai alispán kevésbé elutasító, mint a pesti, hiszen a lehetséges területek közül csak egyről akarja kizárni a magyar nyelvet. Az 1805. évi törvény 2., 3. és 4. paragrafusai különböző engedményeket tartalmaztak. A 2.

Georg Illés: *Honnyi törvény* (1804) című könyvének címlapja

paragrafus lehetővé tette, hogy a kancelláriához latinul és magyarul írjanak. A Helytartótanáccsal ezután már csak magyarul lehetett levelezni, és a Helytartótanácsnak is magyarul kellett visszaírnia a magyar nyelvű levelekre (3. §). A Kúriához pedig a magyarul folytatott pereket fel lehetett küldeni anélkül, hogy lefordították volna latinra (4. §). Lehetőség volt továbbá arra is, hogy a törvényhatóságok bevezessék a magyar nyelvet a törvénykezés területén. Az alispán valószínűleg gyakorlati problémát látott abban, hogy a legtöbb iratanyagot termelő törvényszékek munkáját azzal lassítsák és tegyék bizonytalanná, hogy egy még nem is létező, és így nem egységes magyar nyelven kelljen vinni az ügyeket. Aligha véletlen ugyanis, hogy az alispán a törvény öt paragrafusa közül csupán a törvénykezésre vonatkozót (és kimondatlanul esetleg az azzal szoros összefüggésben álló, a kormány-szerveknek és a Kúriának írt levelek nyelvét szabályozókat) „utasította el”. Az országgyűlési feliratok két-nyelvűsége (1. paragrafus) azért nem jelentett problémát, mert a hivatalos változat ekkor még a latin nyelvű volt, tehát a magyar nyelvű fordításnak pontosnak kellett ugyan lennie, de annak pusztán tájékoztató szerepe volt – túl azon, hogy a rendek ezt a paragrafust is jelentős, továbbfejleszthető sikerként könyvelhették el. A nemzeti nyelv oktatása az ország bizonyos iskoláiban (5. paragrafus) Zalaiban (vagy bármely magyar többségű vármegyében) semmiféle gondot nem okozhatott.³⁷

A fentebb idézettek azonban nem csupán egyes megyei tisztviselők elszigetelt véleményei, „morgolódásai” lehettek. Pest vármegye szótára és az országos gyűlésre vonatkozó felhívása ugyanis egyáltalán nem aratott osztatlan sikert. A következő felsorolásból látni fogjuk, milyen fogadtatása volt az 1805. évi országgyűlés berekesztése után a negyedik törvénycikk rendelkezéseinek. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a törvény *nem* volt kötelező erejű, tehát azokban a vármegyékben, amelyek nem kívántak részt venni a magyar terminológia megalkotásában, udvariasan ugyan, de elutasíthatták Pest vármegye felkérését a szótár bírálatára, és meghívóját az 1806-ra tervezett országos gyűlésre. A Pesthez beérkezett válaszok szerint sorra véve a vármegyéket, aktivitásuk alapján csoportosíthatjuk őket.³⁸ Eltekintve a részletes elemzéstől a következő (egyszerűsített) csoportokat állíthatjuk fel.

1. Az országos gyűlést támogatta, de semmilyen további választ nem adott három vármegye: Bihar, Máramaros, Abaúj.

2. Észrevételei kidolgozására bizottságot állított fel, de eredményeit (ha voltak) nem küldte el hét vármegye: Hont, Szabolcs, Baranya, Esztergom, Bereg, Ung, Csanád.

3. Pestnek megküldte a szótárra tett észrevételeit 14 vármegye: Tolna, Szatmár, Somogy, Gömör, Győr, Csongrád, Sopron, Krassó, Nyitra, Ugocsa, Nógrád, továbbá Zemplén, Zala és Veszprém. Zemplén 1806. szeptemberben írt vissza, és elküldte Szirmay Antal

Magyarázattya azon szóknak... című munkáját. Zala és Veszprém több mint egy évnnyi hallgatás után, 1807-ben küldte meg saját szótárát Pestnek, amikor az országos mozgalom tulajdonképpen már kifulladt.

4. Válaszolt Pest felhívására, de levelében meg sem említi az országos gyűlést, sem észrevételeit nem küldte el 10 vármegye: Liptó, Moson, Bács-Bodrog, Trencsén, Árva, Szepes, Komárom, Sáros, Békés, Bars.

5. Egyáltalán nem válaszolt Pest levelére 14 vármegye.

Vagyis a 48 vármegyéből valójában mindössze a harmadik csoportba sorolt megyék, s azok közül sem mind támogatta aktívan Pest vármegye 1806-os kezdeményezését! A passzivitás ezzel együtt nem jelenti azt, hogy a megyék a magyar nyelv ügyét is elhanyagolták volna. Az első, második és negyedik csoportba tartozó vármegyék közül ugyanis több jelezte, hogy ügyeiket vagy azok nagy részét magyarul fogják vinni, vagy már most is magyarul viszik (Baranya, Bács-Bodrog, Bereg, Békés, Csanád, Esztergom, Hont, Komárom, Moson, Nógrád, Szabolcs, Ung). További kategóriákat állíthatnánk fel más kritériumok alapján, pl. több vármegye is beszámolt arról, hogy kötelezővé tették a magyar oktatását az alsó iskolákban, vagy, hogy minden harmadik-negyedik istentiszteletet vagy misét ezentúl magyarul fognak tartani, illetve több helyről jelezték, hogy szükséges lenne egy országos bizottmány felállítása a műnyelv megalkotására (néhány vármegye már írt is ebben az ügyben a kormány-szerveknek) stb.

A beérkezett válaszok közül mindent összevéve három volt elutasító. Trencsén, Árva és Szepes ugyanis egyaránt azt írták Pestnek, hogy a vármegyében senki nem tud magyarul, de amennyire tudják, igyekeznek teret adni a magyar nyelvnek.

Külön kiemelendő Liptó vármegye válasza. A rendek üdvözlötték Pest kezdeményezését, de kilátástalannak ítélték a magyar nyelv helyzetét vármegyéjükben, és segítséget kértek: „[hogyan lehetne] egynéhány felsőbb vármegyére nézve a magyar nyelv közönséges felvételeit könnyebbíteni, hogy az e részben elő forduló akadályok a hazafiak sérelme nélkül elháríttatván, minden hazafi győztetne meg arról, hogy a magyar nyelvnek [...] felvétele az egész hazának [...] hasznára szolgálni fog.” A következőkben látni fogjuk, hogy a felvidéki vármegye nagyon lényeges, és nem csupán a „felsőbb” vármegyékre jellemző problémát fogalmazott meg.

Elutasító vagy semmilyen választ sem küldtek a következő vármegyék: Pozsony, Bars, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes, Torna, Arad, Temes, Torontál, Szerém, Verőce, Pozsega, Vas, Fejér, Heves-Külső Szolnok, Borsod. A vármegyék világosan csoportokra bonthatók. Két nagy, összefüggő tömböt alkotnak a felvidéken és a déli országrészben fekvő vármegyék, amelyekben a magyarság kisebbségben volt. A másik csoportot az ország belsejében fekvő, magyar többségű vármegyék alkotják. Az ő passzivitásuk okait nehéz feltárni. Elképzelhető – akármennyire is fontos ügyről van szó –, hogy egyszerűen hanyagság,

vagy a megyei bizottságok szokásos lassú ügymenete tehető felelőssé azért, hogy ezek a megyék nem választak Pest felhívására. Emellett az is lehetséges, hogy néhány vármegyében a fenti levelekben idézett alispáni álláspont uralkodóvá vált. Ez közel sem azt jelenti, hogy a vármegye politizáló nemessége nem akarta volna a magyar nyelv szerepét növelni, sokkal inkább arról lehet szó, hogy a megyében néhány erős ember utasított el mindenféle ilyen irányú kezdeményezést – és ez elég lehetett, hogy a nyelv ügyét elsüllyesszék.

Két vármegye különös választ adott Pest megkezdésére. Zala és Veszprém csak 1807-ben válaszoltak, előtte sem észrevételeiket nem küldték el, sem az országos gyűlés ötletét nem támogatták.³⁹ Mivel végül mégis elküldték szótáraikat, azt mondhatjuk, hosszú hallgatásuk mögött nem a hanyagság vagy a vezetők ellenállása húzódik meg – hiszen akkor saját szótárt sem készítettek volna. Ráadásul Zala és Veszprém is ortológus beállítottságú vármegye volt, tehát a Révai által is készített Pest vármegyei szótárra még csak nem is esetleges neológus álláspontjuk miatt válaszoltak az „ellenszótárral”.⁴⁰ Veszprém az ortológia fellegvára volt, itt adták ki a *Mondolatot* is. A szótár összeállítója, Pápay Sámuel, bevezetőjében egyértelműen ortológus nézeteket hangoztat. Zala szintén ortológus volt, a szótár elkészítésére létrehozott bizottságnak Kisfaludy Sándor rendes tagja volt, Verseyhy Ferencet pedig hivatalosan felkérte az elnök, Nagy József, hogy Pest vármegye szótára alapján dolgozza ki Zala számára a szókönyvet.⁴¹ Érdekessége a zalai megyei szótárnak, hogy Nagy József magánlevelében kérte meg Kazinczyt, hogy segítse őt, azonban a széphalmi mester ennek a felkérésnek soha nem tett eleget. A kettejük közti levélváltásból arra következtethetünk, hogy Nagy saját szakállára próbálta bevonni Kazinczyt a munkába, ugyanis 1806 decemberében, a korábban már idézett levél egy másik helyén azt írta: „Megfordultam a Zala vármegyei deputatiórul. Készületlen mentem oda, mert Kazinczym munkája s vélekedése nélkül mentem. A jövő hónap 20dikán ismét öszve fogunk jönni. Bár csak addig elérkeznék munkád! Valóban kevélykedve jelennék meg a deputatióban!”⁴²

Zala és Veszprém egymással szorosabb kapcsolatban voltak, és a magyar nyelv ügyében több levelet is váltottak a Magyar Tudós Társaság létrehozásáról, valamint egy, a jogi nyelvezet egységesítését elvégző, az 1808. évi országgyűlésen kijelölendő bizottság felállításáról. Ugyanakkor a sokat emlegetett széttöredezetttség újabb bizonyítéka, hogy a szomszédos vármegyék, amelyek azonos nyelvészeti elveket vallottak, a szótárakat egyszerre készítették el, és a magyar nyelv ügyéről nemcsak,

hogy azonosan vélekedtek, hanem leveleztek is egymással, a szótár elkészítésére mégsem fogtak össze. Ugyanakkor azt nem mondhatjuk, hogy Zala és Veszprém a vármegyei ellenállást testesítették volna meg. A technikai nehézségek, vagyis egy közös, bizonytalan időre felállítandó bizottság közös üléseinek, valamint a tagok kommunikációjának megszervezése is nehezíthette az együttműködést. De annak, hogy Zala és Veszprém külön utakon járt, végül is valószínűleg azonos a gyökere azzal, hogy Pest levelére, felhívásaira sem reagáltak: a két megye nem csupán a pesti szótárral, hanem minden más vármegyével is versenyre akart kelni, hogy hozzáértésüket és a nemzeti nyelv melletti elkötelezettségüket hangsúlyozzák.

Összefoglalás

A fentieket áttekintve megállapíthatjuk: csaknem természetes, hogy a jogi műnyelvet nem sikerült megalakítani a feudális korszak utolsó évtizedeiben. Mindazon tényezők, amelyeknek segíteniük kellett volna a folyamatot, inkább gátolták azt. A nemzeti felbuzdulás önzésbe és értelmetlen versengésbe fordult, a nyelvújítás hajtóereje helyett a mozgalom harcai domináltak a terminológiával foglalkozók között, az állam pedig gátolni, később lassítani kívánta a magyar nyelv térnyerését. Valószínűleg nem lehet választ találni arra a – nagyon fontos – kérdésre, hogy miért történt így; a felsorolt tényezőknek miért inkább negatív hatása domborodott ki. Míg a kormányzat esetében érthetőek, de semmiképpen sem elfogadhatóak a motivációk, a vármegyei ellenállás, a széthúzás tényét inkább megállapítani lehet, mint megmagyarázni. A korszak első éveiben tapasztalható ellenségesség, torzsalkodás az egész időszakra rányomta a bélyegét, hiszen az 1806-tól 1847-ig (az akadémiai szótár második kiadásáig) tartó évek próbálkozásainak kudarcra kódolva volt már a legkorábbi eseményekben. 1806–1807-ben minden későbbi probléma jelentkezett, a kortársak reakciójából (a pesti országos gyűlés igényének megfogalmazódása) pedig láthatjuk, hogy ők maguk is tisztában voltak a nehézségekkel, és igyekeztek leküzdeni azokat. Azonban sajnos nem csupán saját kezdeményezésük zárult sikertelenül, hanem – utólag már látjuk – az egyetlen lehetőséget szalasztották el, hogy országos összefogással és egyetértéssel születhessen meg a magyar jogi szaknyelv. Sőt 1806 után minden további kezdeményezés csak még bonyolultabbá és átláthatatlanabbá tette a helyzetet.

Jegyzetek

¹ A tisztbéli írás módjának saját szavai (Pest, 1806; második, javított kiadása uo., 1807)

² Tiszti szótár, melyet t. n. Baranya vármegyének ki küldetett tagzata t. n. Pest vármegye által közölt tisztbéli írás-módjának saját szavain felül, bővítés végett készített Pécsen 1806. esztendőben; Tiszti szótár, melyet t. n. Zala vármegyének ezen tárgyra nézve kirendelt deputatiója készített, és 1807. eszt. boldog aszszony havának 26-án tartott közgyűlekezete jóvá hagyott; Észrevételek

a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról (Veszprém, 1807)

³ Szógh Sámuel: Tekintetes nemes Borsod vármegyének, mint a nemzeti nyelv egyik pártfogójának ajánlja 1806. eszt. (A magyar nyelvről szóló 1805. eszt. törvény 4. ágazatja) (Pest, 1806); Peretsényi Nagy László: Értekezés azon deákbold magyar nyelvre fordított szavak iránt, melyek az egyházi és világi hivataloknak, valamint a kormány, törvény és bírálószékeknél előfordult

állapotoknak honnyi szójejtéssel való nevezését tárgyazzák (Nagy-Várad, 1806); Szirmay Antal: *Magyarázattya azon szóknak, melyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban elő fordulnak, némelly rövidebb formákkal* (Kassa 1806)

⁴ A *Magyar törvénykezési szótár* (Pest, 1837) a kúria gondozásában jelent meg, míg a *Hivatalos műszótár* (Bécs, 1845) a kancellária megrendelésére készült.

⁵ Szirmay Antal, Szrógh Sámuel és Peretsényi Nagy László szótára (mind 1806-ban jelent meg) egyéni kezdeményezés eredménye volt.

⁶ Sőt, mint látni fogjuk, a nádor igyekezett is a vármegyék ellen fordítani a levelezés szabad mivoltát.

⁷ Pest Megyei Levéltár (PML) IV.3-a/1 1806:207.

⁸ PML IV.3-c/1 1806:885.

⁹ Viszota Gyula: *Révai, Versegly és a tiszti szótárak* (Nyelvtudomány Közlemények, 35, 1905, 204–205. p.)

¹⁰ PML IV.3-a/1 1807:1313., 1314.

¹¹ Szrógh: i. m., 37. p.

¹² „az arra rendelő hazánk oszlopai, s bölcsei kifirtatván a jóváhagyandókat nyomtatásban közönségesse tennék; hogy e szerint [...] sinórmértékül az egész hazában ily becsülhetetlen rendelés kiadatnék” (Peretsényi, 6. p.)

¹³ Kerényi Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)* (Monográfia Alapítvány, Budapest, 2002, 34. p.)

¹⁴ Bakos Gábor: *A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei* (Budapest, 1883, 31. p.)

¹⁵ Fogarasi János: *Műszókönyv a Magyarhoni törvény- és országtudománybul* (2. kiadás, Pest, 1835; a második kötet előszava szó szerint közli az elsőét; XXII. p.)

¹⁶ *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. IV. kötet (MTA, Budapest, 1893, 430–431. p.); *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. V. kötet (MTA, Budapest, 1894, 267. p.)

¹⁷ *Magyar törvénykezési szótár* (Pest, 1837, I. p.; a továbbiakban: Curia)

¹⁸ PML IV.3-a/1 1806:968.

¹⁹ Kerényi: i. m., 31. p.

²⁰ PML IV.3-a/1 1806:1339.

²¹ *Wielands Briefwechsel*. 17.2. Hrsg. Siegfried Scheibe (Akademik Verlag, Berlin, 1963, 513. p.; a továbbiakban: Wieland)

²² Kerényi: i. m., 34–35. p.

²³ Joseph von Sonnenfels *Über den Geschäftsstyl* című munkája 1784-ben jelent meg először, majd 1820-ig még háromszor.

²⁴ Bodi, Leslie: *Traditionen des österreichischen Deutsch im Schnittpunkt von Staatsräson und Sprachnation (Vom Reformabsolutismus bis zur Gegenwart)*, in: *Österreichisches Deutsch – linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. Herausgegeben von Rudolf Muhr, Richard Schrodt, Peter Wiesinger (Verlag Holder-Pichler-Tempsky, Wien, 1995, 24. p.; a továbbiakban: Bodi)

²⁵ Bodi: i. m., 25. p.

²⁶ Fogarasi, 1833, V. p.

²⁷ PML IV.3-a/1 1807:564.

²⁸ Horvátországgal jelen tanulmányban nem kívánok foglalkozni, mert a magyar hivatalos nyelv körüli vitákban vagy a műnyelv megalkotásában semmilyen szerepet sem vállaltak, hiszen a nyelvtörvények hatálya Horvátországra nem terjedt ki.

²⁹ Az egyetlen kivételt az első paragrafus jelenti, amely szerint: „már ezen országgyűlésén az Ő szent felsége elé küldendő följeljesztések, a szavak netalán előforduló kétértelműségének kiküldése végett is, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztésenek.”

³⁰ Szinnyeinél a következőket találjuk Ferenczyről: „...Napi jegyzései szerint Horvát Istvánnak jó barátja volt, Révait, Virág Benedeket, Vitkovicsot, Schedius Lajost gyakran látogatta. 1805. jan. 12. Horváth István, Markovics János és Rachovetz András, mind a hárman a bölcselkedés doktorai, társaságot alkottak és F. választották titkáruknak, ki ezen naptól kezdte írni Napi jegyzéseit; a társaság célja «a haza ügye, a literatura előmozdítása és az emberiség nemes terjesztése» volt. 1810-12-ben Bécsben időzött a

br. Laffert fiúkkal 1814. júl. 19. nőül vette Molnár Annát; a Felső-Örsön tartott násza egész irodalmi ünnepélylyé nőtte ki magát, melyre Budapestről, Székesfehérvárról, Veszprémből egybesereglettek az akkori irodalomnak csaknem összes képviselői. Később azonban Pankotán (Aradm.) egészen az ügyészségnek adta magát; szegre akasztotta lantját, melyet az öreg Virág kedélyes epistolái hasztalan nógattak a megszólalásra.” (mek.oszk.hu/03600/03630/html/f/f05458.htm, 2007. 11. 25.)

³¹ Kerényi: i. m., 32. p.

³² Kazinczy: i. m., IV, 431. p.

³³ A könyvet Révai halála miatt nem adták ki (http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/r/r21585.htm, 2007. 12. 01.)

³⁴ *Pest-Pilis-Solt Vármegye köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvei*, PML IV.3-a/1, 1806:1638.

³⁵ Molnár András: *Deák Ferenc zalai ősei (1665–1803)* (Levéltári Szemle, 53, 2003, 3., 59. p.)

³⁶ Molnár András: *Zala megye politikai viszonyai a reformkor hajnalán – Sellyey Elek főszolgabíró feljegyzései* (Levéltári Szemle, 51, 2001, 4.); a forrásközlés tulajdonképpen egyetlen nagy, Sümeghy-ellenes vádirat.

³⁷ A törvény eme paragrafusa végső soron az 1791:16. tc. szövegére utal vissza, eszerint: „a gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállítani”.

³⁸ A kategóriákat és a megyei válaszokat a következő forrás alapján állítottam össze: PML IV. 3-a/1 1806:885–888., 1611–1638., 2363–2374., 1807:527., 1313., 1314. A megyéket aktivitásuk szerint csoportosította Viszota (i. m., 205. p.), azonban tanulmánya ebben a részben használhatatlan, mert a szerző félreértette a vármegyék válaszait (bár más tévedés is előfordul, pl. a pesti országos gyűlés kezdőnapjaként két különböző dátum [augusztus 15. és 25.] szerepel, ez azonban valószínűleg csak nyomdahiiba). A vármegyék kategorizálásánál Viszota több hibát is elkövetett: a vármegyéket több csoportra osztotta, a mi szempontunkból négy kategória bír jelentőséggel. A csoportokat Viszotától vett idézetekkel jellemzem: 1. „A tervezett összejövetelt elfogadták”, 2.a „Azonnal elküldötte észrevételeit” vagy 2.b „valamivel később (decemberbe)”, 3. „A szótár ügyében deputatiót küldtek ki s választ küldtek később”, 4. „Deputatiót küldtek, de nem válaszoltak”. A 3. csoportot véve példának, Viszota ide sorolta a következő megyéket: Baranya, Gömör, Nógrád, Esztergom, Bereg, Ugocsa, Ungvár, Csanád, Bács-Bodrog, Krassó. A csoport jellemzése azt sugallja, hogy ide olyan megyék tartoznak, amelyek deputatiót küldtek ki, és a szótárral kapcsolatos eredményeket közölték Pesttel. Azonban Baranya válaszolt, de nem küldte el észrevételeit. Gömör viszont elküldte Cházár András szótárát. Nógrád a 2.a és a 3. csoportban is szerepel – amelyek kizárják egymást. Mivel a megye egyetlen választ április 22-én küldte el a szótárra tett javaslatokkal együtt, valószínű, hogy inkább a 2.a csoportba illik. Esztergom felállított egy deputatiót, de eredményeit soha nem küldte meg. Bereg is felállított egy bizottságot, de ez nem végzett érdemi munkát, a vármegye később levelet írt Pestnek, amelyben indokolta, miért értelmetlen a szótár elkészítése addig, míg nincs egy országos testület, amely kézbe venné az ügyet. Ugocsa elküldte szótárát. Ung is csak a deputatio felállításáról írt Pestnek, eredményeiket nem küldték el. Csanád tudósított a deputatio felállításáról, de eredményeiket nem küldték meg. Bács-Bodrog levelében egyáltalán nem szerepel, hogy felállítottak volna deputatiót, eredményeiket sem küldték el, ha esetleg alakult is bizottság. Krassó tudósított a deputatio felállításáról, és szótárát is megküldte Pestnek. Amint látható, a 3. szám alá sorolt vármegyék semmilyen közös jellemzővel sem bírnak, ezért egy csoportba sorolásuk nem indokolt. A többi csoportot hasonló pontatlanságok jellemzik.

³⁹ PML IV.3-a/1, 1807:1313. (Veszprém levele), 1314. (Zala levele).

⁴⁰ Mint ahogyan Baranya tette ezt a vármegyék közül, a *Tiszti Szótár*, melyet T. N. Baranya Vármegyének ki küldetett Tagzatja [...] készített Pécsen 1806^{dik} esztendőben című munkájával.

⁴¹ Viszota: i. m., 212. p.

⁴² Kazinczy: i. m., IV, 430. p.

A magyar hírközlési hálózat Mohács előtt

A hírközlés, a mai terminológiánk szerinti postai szolgáltatás legegyszerűbb formái az emberiséggel egyidősek, hiszen már a legősibb történetekben is találunk utalást arra, hogy vándorokkal küldtek üzenetet távoli helyekre. A valamilyen szinten szervezett hírközlési hálózat az államhatalommal egyidős, hiszen a központi hatalom rendelkezései ezeken az állami hírközlési csatornákon juthatnak el leggyorsabban az ország minden területére.

Magyarországon már a korai Árpád-korból találunk a hírközlési feladatokra vonatkozó krónikafeljegyzéseket, sőt törvényeket. A vármegyerendszer kialakulásával együtt a hírközlő hálózat is megjelent, mivel a megyéispánok felügyelete alatt álltak azok a hírvivőként szolgáló, főként lovas futárok (latin nevükön: cursor, praeco), akik az állami hírszolgálatot ellátták. A 11. század második felére a hálózat megerősödött, jelentősége megnőtt, olyannyira, hogy az ekkor még nem állandó helyen székelő királyi udvarban III. István 1165-ben külön ispánt nevezett ki a futárkövetnek.¹ Az Árpád-korban a futárszolgálat az államigazgatás írásbeliségének erősödésével egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A hírszolgálat tagjai, a hírvivők közszabad állapotúak voltak, akik közül sokan nemességet kaptak munkájuk elismeréséül.

Az Anjou-korban, a lázadó főurak leverése után, hamar helyreállt és még jobban megerősödött a hálózat. Az Anjou-kori futárok már jellemzően köznemesi rangúak voltak. Ebben az időben jelent meg a *posta* kifejezés; a latin *posita* szó először a futár által vitt üzenetet, majd lassan az egész hálózatot jelentette. Az Anjou-korban a hálózat már nem csak az ispáni várak közötti összeköttetést jelentette, hanem a királyi székhelytől indulva az egész országot behálózó, centralizált hálózat alakult ki, számos lóváltó hely létesült a királyi futárok részére. A legnagyobb bárók is elkezdtek saját hírvivő hálózatukat kialakítani, ami a királyi udvart és birtokaikat kötötte össze.

A személy-, csomag- és küldeményforgalmat a kocsiszekér megjelenése lendítette fel a 15. században, ami lehetővé tette nagyobb mennyiségű küldemény továbbítását. A hírközlési tevékenységre – a küldeményekre és a hálózatra egyaránt – ekkor már általánosan elterjedt a *posta* kifejezés használata. Míg az előző korokban a postai szolgálat az állami hírszolgálat céljait szolgálta, és csak kivételes esetként vehették igénybe magánszemélyek – jellemzően főurak –, és a főúri hálózatokat is csak saját célra tartották fenn, hatalmas minőségi fejlődést jelentett I. Mátyás királynak az a döntése, hogy 1485-ben felállította a Bécs és Buda közötti postakocsi-szolgálatot. Ez a postaszolgálat rendszeresen indított postakocsikat a Buda–Barok–Kocs–Győr–Óvár–Bruck–Bécs útvonalon.² Bakócz Tamás érsek számadáskönyve szerint Eger „Zabadhely” nevű városrészének polgárai a postaszolgálat

Kertész Gábor

A magyarországi postaszabályozás fejlődése a kezdetektől a rendszerváltásig

ellátása fejében mentesültek az adófizetési kötelezettség alól, oly módon, hogy a küldemények továbbítását bármilyen időben kötelesek voltak saját költségükön megoldani.³

A *posta* helyzete az ország három részre szakadásának időszakában

A Habsburg-ház a 15. század végén, a Taxis család segítségével kezdett hozzá saját postahálózatának kialakításához. Az első állandó postakocsi összeköttetést 1452-ben, a Bécs–Róma viszonylaton állította föl Roger von Taxis. Ettől kezdve a Taxis család neve végérvényesen összefonódott a Habsburg-ház postaszolgálatával, hűbértokul kapva a postaszolgálatot valamennyi Habsburg-birtokon. Így épült ki 1493-ra a Németalföldet Itáliával összekötő hálózat. Magyarország postahálózata sosem vált részévé a Taxis-hűbérnek, ennek ellenére közreműködtek a hálózat helyreállításában, amely a Jagelló-ház alatt leromlott, s Mohács előtt újra helyreállt Bécs–Buda között, de a magyar postahálózat csak Mohács után kapcsolódott szervesen az akkorra a Taxis család által kialakított és évtizedek óta jól működő európai postahálózathoz. A török előrenyomulása a postai hálózatot is érzékenyen érintette; a korábbi, Buda központú hálózat elvesztette középpontját, a királyi Magyarország területén csomópontok nélküli szárnyvonalak maradtak. Észak-Magyarországon Pozsonyból kiindulva két vonal létezett, egy Eger felé, amit az erősödő török támadások miatt az 1560-as évek elején bezártak, és a Lőcse–Eperjes–Kassa-vonal. Míg a Habsburg Birodalom más részein a postai hálózat kulcsfontosságú szereplői, a postamesterek a Taxis család hűbéresei voltak, a magyarországi postamesterek a királytól kaptak nemességet és kinevezést állomáshelyükre, ami évszázados postás generációk kialakulásához vezetett. A postamesterek állomáshelyükön a posta működéséhez szükséges birtokadományban is részesültek, jobbára kaszálókban, ami a postalovak ellátásához volt szükséges.⁴

A postai hálózatot és szervezetet átfogó jelleggel először I. Ferdinánd szabályozta 1535-ben, amikor kiadta postai rendtartását. Eszerint a postaállomásokat

egymástól 3-5 német mérföldre (1 német mérföld = 1,8 km) kellett létesíteni, állomásonként 2-3 lovas futár szolgált, akik havi 8 forint fizetést kaptak. Egy postamester több postaállomást is vezethetett. Rendes postajárat minden vonalon hetente két alkalommal indult lovas futárokkal, akik egymást váltották az állomásokon. A fővonal által nem érintett helyre címzett leveleket a legközelebbi állomásig vitték, ahonnan a helyi postamester gyalogos futárok útján gondoskodott a kézbesítésről. A posta a hivatalos leveleket díjmentesen szállította, a magánlevelekért díjat szedett, aminek mértékét is megállapította a rendtartás. Érdekessége a díjszabásnak, hogy a – mai kifejezéssel élve – közönséges leveleket a kisebb súlyú csomagokkal egy díjtételben kezelte. A díjszabás két díjkategóriát ismert, a fél lat (8,7 kg) alatti és az a fölöttieket egy latig, aminél nagyobb súlyú csomagot nem szállítottak. A díjat a küldemény súlya mellett az érintett postaállomások száma határozta meg: fél latig 6, a fölött 8 krajcár volt postaállomásonként. Mai szemmel érdekes, hogy a díj megfizetését úgy szabta meg a rendtartás, hogy annak felét a feladó, másik felét pedig a címzett fizette meg. A rendtartás a postai alkalmazottak fizetését is rögzítette: a lovas küldönc az egész napos útra 25, a gyalogos mérföldenként 4 krajcárt kapott. Lehetővé tette a rendtartás, hogy magánszemély saját futárral küldje el küldeményét, felhasználva a postai hálózatot a lóváltáshoz. Ennek a „különszolgáltatásnak” a díja lóváltásonként 90 krajcár volt, efölött a lovat visszavívó kísérő kapott még 6 krajcárt.⁵

A török hódoltság területén európai értelemben vett postahálózat nem működött, csak az állami küldemények továbbításának rendszere, ami a 'csaszutok'-nak nevezett, altiszti rangú hírvivők hálózatát jelentette. Figyelemre méltó, hogy a végeken kialakult egyfajta hallgatólagos postaügyi megállapodás a török és magyar felek között; viszonyossági alapon háborítatlanságot élveztek, és a hírvivők a postaállomásokon (a török területen *csardanak* nevezett lóváltó helyeken) váltás lovat kaptak egymás területén. A hódoltsági vidékeken a magánküldemények kézbesítésének nem volt intézményes rendszere, ezt az esetenként megjelenő magyar futárok, illetőleg a rabpostások, a fogságba esett és váltságdíjukat összekolduló végváriak látták el.

A 17. századi Habsburg-ellenes szabadsághozmozgalmak a posta erősödését hozták, hiszen a gyors hírszolgálat a hadsereg és a fejedelmek számára létfontosságú volt. A posta egyre inkább nemzeti ügyé vált, fontos volt, hogy a postamesteri tisztségeket kinek a hívei töltik be. Az Országgyűlés az 1622:26. tc.-ben rögzítette, hogy postamesterré csak magyar nemes lehet kinevezni, az ügyintézés nyelve pedig a magyar lett. Ez a törvény állította fel a magyar országos postamesterséget, ami szavatolta, hogy a magyar posta nem olvad be a Taxis család által működtetett európai postába, hanem megőrzi önállóságát, miközben fennmarad a jól működő kapcsolat. Az Erdélyi Fejedelemségben is

kialakult a fejlett postahálózat, amely mintaként felhasználta a Habsburg-területek postahálózatának tapasztalatait. Az erdélyi posta közvetlen fejedelmi irányítás alatt állt, a postamesterek jellemzően nem nemesi adományként kapták tisztségüket, hanem kinevezett hivatalnokok, döntően hivatalnok nemesek voltak. Az erdélyi posta kialakítása egyedi fejedelmi parancsok révén történt, átfogó szabályozásra nem került sor, mindössze a *Compilata Constitutio* (1654) III. részének első címe tartalmazott postai tárgyú rendelkezéseket, döntően a postaállomások és futárok, valamint a postalovak védelmében. Külön postai pátenst Thököly Imre bocsátott ki 1682-ben, amiben tiltotta a posta elleni támadásokat – azok ellen valamennyi hatóság köteles volt fellépni –, meghatározta a küldemények súlyhatárát és a díjszabást. Thököly csak a saját postahálózatát helyezte védelem alá, a királyi posta esetében nem ismerte a levéltitok intézményét, elrendelte valamennyi elfogott küldemény felbontását. II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc idején az elfoglalt területeken a királyi postahálózatot átszervezte, korszerűsítette; hálózata lényegesen sűrűbb volt, mint a korábbi Habsburg postahálózat, s heti három járat indult.⁶

A postai hálózat újrászervezése és szabályozása a török kiűzése után

A török kiűzése után vette kezdetét a felszabadított hódoltsági területeken a postahálózat kiépítése. A harcok következtében az ország területének legnagyobb részén a posta által használt utak, hidak állapota leromlott, ezek helyreállítása nélkülözhetetlen volt a hálózat megfelelő működéséhez. Az uralkodó az utak és hidak karbantartását vármegyei hatáskörbe utalta, újabb rendeleteket hozott, amelyekkel megerősítette a postának és a postásoknak korábban adott kiváltságokat (lásd például: III. Károly 1712. január 2-i és 1713. február 23-i pátenseit). Mivel a háborúk következtében a vármegyék nem rendelkeztek elégséges forrással, a rendelkezések betartása lassan haladt, az úthálózat állapota még a 19. században is elég rossz volt, ami hátráltatta a postajáratok gyors közlekedését. A hálózat helyreállítását követően az 1750-es évekre a logisztikai rendszer korszerűsítése került előtérbe. Megjelentek a feladóvévények és a postabélyegzők, s gyorsan el is terjedtek, mivel az 1751. évi díjszabás alapja a távolság volt, és megkövetelte a feladási posta feltüntetését a küldeményen. A díjszabás a súlykategóriákat is átalakította, a korábbi két kategória helyett öt kategóriát vezetett be.

A török kiűzése után a hálózat alapja az öröklési és eladási joggal az udvarhű nemes postamestereknek adományozott postaállomás volt, ahol a postamester feladatai közé tartozott az állomás fenntartása, működtetése és a postajáratok kiszolgálása. A Habsburg-ház első, kifejezetten a Magyar Királyság terü-

letére vonatkozó postai rendelkezése az 1715:22. tc. volt, amely rögzítette, hogy postamesterré csak magyar nemest lehet kinevezni. A postaállomások fogadót, szállást, váltás lovat biztosítottak a postajáratnak és utasainak. A postaállomások számos privilégiummal rendelkeztek, mentesek voltak a katonai beszállásolások, a híd- és révvámok, valamint a közmunka alól, s a postaállomás épületén viselhették az uralkodói címet. Az uralkodó által adományozott postaállomások nemesi birtoknak minősültek, mentesek voltak a végrehajtás alól, csak a jövedelmüket lehetett végrehajtás alá vonni, ami alapján meghatározták az állomások értékét.

Miután III. Károly 1722-ben megváltotta a Taxis (ekkor már Thurn-Taxis) családtól a birodalmi postahálózatot, ezzel a postahálózat és a személyszállítás uralkodói regálé lett. A Magyar Királyságnak a Habsburg Birodalmon belüli közjogi különállását jelezte az is, hogy – bár az 1722-es ügylet a magyar postát nem érintette, hiszen Magyarországra nem terjedt ki soha a Thurn-Taxis család hűbére – a személyszállítás terén lehetőség volt magánvállalkozások működtetésére, amelyek külföldre is szállíthattak utasokat. Hosszú ideig tisztázatlan volt az osztrák és a magyar postahálózat közjogi helyzete, amit csak az 1837. évi postapátens rendezett. A pátens – mai terminológiával élve – korlátozott liberalizációt valósított meg a magyar postapiacra, lehetővé téve a korabeli posta bevételeinek meghatározó hányadát kitevő személyszállítás tekintetében az állami posta mellett a magánvállalatok működését.⁷

Postapiac a reformkorban

A reformkori fellendülés és a postapátens által tisztázott helyzet hatására meg is jelentek a postai magánvállalatok. Az első a Pest–Eperjes Gyorskocsi Intézet nevű részvénytársaság volt, ami heti két járatot indított. A társaság gyorsan fejlődött, hamarosan a Pest–Miskolc és a Putnok–Lőcse viszonylatokon is beindította járatait.⁸ A Gyorskocsi Intézet a személyszállítási piacon az északi országrészben komoly versenytársa lett az állami postának, de a reformkori fellendülés hatására mindkét vállalkozás rentábilisan meg tudott élni a piacon. A küldeményforgalom területén viszont a Gyorskocsi Intézet nem jelentett valós alternatívát az állami postával szemben, mivel járatai célállomásait leszámítva nem rendelkezett hálózattal. A Gyorskocsi Intézet jó üzletstratégiával olyan napokon indította járatait, amikor az állami postának nem volt járata, így magasabb árszínvonala – amit az állami postaállomás-hálózat használatának díja jelentett – ellenére mégis tudott alternatívát kínálni. A Gyorskocsi Intézet a postapátens alapján külön díj ellenében lóváltásra igénybe vehette az állami hálózat részét képező, a postamesterek által mintegy hűbérként igazgatott postaállomásokat, arra azonban nem volt

lehetősége, hogy küldeményforgalmat is bonyolítsa a postamestereken keresztül.

A szabadságharc leverése után, a Bach-korszakban osztrák mintára eltörölték a magánvállalatok működésének a lehetőségét, a postát szoros állami ellenőrzés alá vonták, valamennyi postamesternek meg kellett újítani hűségesküjét. Mivel a postában a lakosság a Habsburg-hatalom szervét látta, forgalma, társadalmi presztízse számottevően visszaesett. A korszak a posta számára a stagnálás időszaka volt, annak ellenére, hogy ehhez az időszakhoz fűződik a bélyeg megjelenése a postai forgalomban. A korszak másik fontos fejlődési lépése a vasúti mozgóposta megjelenése volt 1863-ban. Ezzel vette kezdetét a posta és a vasút évszázados együttműködése. A vasút fokozatosan átvette a személyszállítást a postától. A mozgóposta révén a postai szállítás is gyorsabbá és egyszerűbbé vált, hiszen a vasúti mozgópostákon lehetőség volt a küldemények feldolgozására.⁹

A dualizmus postaszabályozása

A kiegyezés után a posta magyar belügy lett, és gyors fellendülésen ment keresztül. A kormány nagy hangsúlyt helyezett a kistelepülési posták felállítására, működtetésére, sok esetben még nyilvánvaló veszteségességük ellenére is, mivel ezek tudták legjobban bekapcsolni a vidéket az ország vérkeringésébe. A postai alkalmazottak ekkorra teljes mértékig hivatalnokokká váltak, a régi hűbéri jellegű kiváltságok megszűntek, kialakult a postatiszti, altiszti és postaszolgai (fizikai dolgozó) réteg. A dualizmus időszakában a magyar kormányok nagy hangsúlyt helyeztek a postai hálózat fejlesztésére és a nemzetközi postai kapcsolatok kialakítására, fenntartására. A kiegyezést követő néhány éven belül számos országgal postai egyezményeket kötöttek, ami biztosította a nemzetközi küldeményforgalom zavartalanságát (Svájc: 1869:11. tc; Szerbia: 1869:13. tc; Németország: 1873:1. tc; Oroszország 1874:13. tc).

A dualizmus időszakában megújult a posta hálózata, maga mögött hagyva az évszázados feudális maradványokat, és modern, polgári hivatalnokok által működtetett hálózattá vált, viszont a vasút megjelenésével a személyszállítást teljesen beszüntette. Emellett új üzletágak jelentek meg. A távíróhálózat kiépítése az országban a vasúthálózattal egyidejűleg az 1850-es évektől kezdve történt meg. A hálózatot a kormány döntése értelmében 1869-ben, külön távíró igazgatóság keretében vette át a posta.

A másik, nagyon jelentős új üzletág a postatakarékpénztár megjelenése volt. Az 1885:9. tc. (Ptp.) rendelkezett a postatakarékpénztárak felállításáról. A törvény meghatározta a pénztári tevékenység körét: betétgyűjtés, állampapír-forgalmazás, sorsjegyarusítás [Ptp. 5. §]; a betétek kamatát 3,6%-ban állapította meg, a legkisebb betétösszeg 50 krajcár lehetett [Ptp. 10-11.

§]. A postatakarékpénztári betétkezelés szabályozásának előremutató rendelkezése volt, hogy a betéteket csak névre szólóan engedte nyilvántartani, és a betétes azonosítását is előírta [Ptp. 13. §]. Ez a rendelkezés teljesen összhangban van a pénzmossárról szóló 2003:15. törvény 3. § (1) bekezdésében meghatározott azonosítási kötelezettséggel, illetőleg a terrorizmus elleni közdelemről és a pénzmossás megakadályozásáról szóló rendelkezések szigorításáról, valamint az egyes korlátozó rendelkezések elrendeléséről szóló 2001. évi LXXXIII. törvény 3. § (1) bekezdésével módosított 1989. évi 2. törvényerejű rendelet 1. § (2) bekezdésében meghatározott, a betétek kötelező nevesítésével. Figyelemre méltó, hogy míg a hitelezési piac más szereplői a múltban hagyományosan elfogadtak anonim betéteket, addig az első hazai postatakarékpénztári törvény kifejezetten tiltotta az anonim betétek gyűjtését, és a névre szóló betétek tulajdonosainak azonosítását is elrendelte. A törvény a pénztári titkot mai szemmel nézve is megfelelő szinten biztosította. A takarékbetét gyűjtése jogpolitikai és gazdaságpolitikai célokat is szolgált, hiszen országos hálózata révén a postatakarékpénztár volt a legalkalmasabb arra, hogy a kistelepüléseken felhalmozódó, addig a gazdasági vérkeringésbe be nem kapcsolódó tőkét a gazdaságba visszavezesse. A pénztári tevékenységet egyrészt a törvény által biztosított adómentesség [Ptp. 24. §], másrészt a posta által szervezett széles körű marketingtevékenység segítette és járult hozzá az üzletág gyors feljutásához.

A harmadik jelentős és előremutató új ágazat a telefon volt. A telefonhálózat 1881. február 1-jén jelent meg, amikor Puskás Tivadar öccse, Puskás Ferenc Budapesten telefonhálózatot létesített. A hálózatnak indulásakor 25 előfizetője volt, de az év végére az előfizetői létszám meghaladta a 200-at.¹⁰ A telefon gyors terjedése következtében az országgyűlés hamarosan törvényt is alkotott a telefon szabályozásáról. Az 1888:31. tc. állami joggá minősítette a telefonhálózatot, magántársaságok csak engedély birtokában működtethettek hálózatot. A magán telefontársaságok kora rövid volt, 1896-ban, kormányzati döntésre a posta megvásárolta az akkor már az ország legtöbb városában hálózattal rendelkező magán telefontársaságot. Ez a döntés már az 1888. évi telefontörvény megalkotásakor közép-távú koncepció szintjén létezett, hiszen a törvény 6. §-a rögzítette a magán telefontársaságok állam általi kisajátításának a jogát. A helyközi telefonhálózat a századfordulón kezdett kiépülni, ami tovább növelte az előfizetői létszámot.

Végül a negyedik új üzletág a folyóirat- és hírlapterjesztés volt. A hírlap-előfizetés megjelenésével a posta új piacot szerzett, hiszen egyedül rendelkezett olyan országos hálózattal, amelynek révén az újságokat bárhol kézbesíteni tudta, mivel azokat címzett nyomtatványként adták fel. A fővárosban még hosszabb ideig működtek alternatív hírlapterjesztő magánvállalkozások, de vidéken a posta – logisztikai helyzete miatt – lényegében monopolhelyzetben volt.

A posta helyzete a Horthy-korszakban

A trianoni döntés súlyosan érintette a postahálózatot. A is, elvesztette logisztikai hálózatának több mint 50%-át, s a megmaradt hálózatot is racionalizálni kellett a megváltozott környezetnek megfelelően, ami jelentős létszámleépítéssel járt. Fontos érdek fűződött ahhoz, hogy a határon túl maradt magyarság részére a levelek és újságok eljuttatását biztosítani tudják, ezért a legrövidebb időn belül ki kellett egyezni az utódállamokkal és megindítani a kölcsönös postaforgalmat. A mozgóposta-hálózat kocsijai átjártak az új határhoz legközelebb eső nagyvárosokba – Kassa, Nagyvárad, Temesvár stb. – az ott lévő ún. kicserélő postákhoz, ahol átadták a Magyarországról hozott, illetve átvették az onnan érkező küldeményeket.

Bár a két világháború közötti időszakban jelentős elbocsátások történtek, a megmaradt alkalmazotti állománynak viszont magasabb színvonalú szociális ellátást biztosított a Magyar Posta, létrejött és valamennyi alkalmazottra kiterjedően kötelező, állami támogatásban is részesülő intézménnyé vált a Posta Betegbiztosító Intézete, számos szakmai egyesület alakult, mint például a Postatisztek Országos Egyesülete, az Altiszi Egyesület. Fejlesztési téren a két világháború között leginkább a telefonhálózat említhető meg, hiszen a területileg beszűkült piacon más szegmensben nem volt reális növekedési potenciál. Másik jelentős fejlesztés a rádiózás elindítása volt 1925-ben, ami a telefonhoz hasonlóan gyorsan terjedt.¹¹

A postaszabályozás szempontjából a Horthy-korszakban az önálló postatörvény megalkotása tekinthető fontos mérföldkönek. Míg korábban a postai ágazatra vonatkozóan nem volt átfogó, törvényi szintű szabályozás, az 1936:35. tc. (Pt.) kódex jellegű szabályozást adott a postapiacnak.

A szabályozás a postai piacon a Magyar Kir. Posta monopóliumát deklarálta. A monopólium körének meghatározása nagyon különleges [Pt. 1. §], mivel a hagyományos postai tevékenységek mellett azt kibővítette a miniszeri rendeletben, illetőleg a postai üzlet-szabályzatban rögzített tevékenységekkel is. Itt tehát az 1. § utolsó fordulatával egy olyan speciális helyzetet látunk, hogy a jogalkotó egy vállalati üzletszabályzatban felsorolt tevékenységeket is monopóliumnak minősít és ennek megfelelő védelemben részesít. Ennek az egyedülálló jogintézménynek a megértéséhez fontos a magyar postai hálózat tulajdonviszonyainak rövid áttekintése is. A postai hálózat a postai hozzáférési pontokból, a küldeménytovábbító eszközökből, valamint a küldeményirányítás és -továbbítás rendszerét meghatározó szabályozókból tevődik össze. A szabályozók megalkotása és szükség szerinti módosítása a Magyar Posta kizárólagos kompetenciájába tartozott, miközben a postai hozzáférési pontok döntő többsége magánkézben volt. Így az állam Janus-arcú aspektusai keveredtek, hiszen a M. Kir. Posta, mint állami vállalat, az állam magánjogi aspektusát hordozta, és a törvény

ezt a magánjogi aspektust mégis feljogosította arra, hogy a közjogi, szabályozó aspektushoz kapcsolódó jogosítványokkal éljen, ráadásul a magánjogi jogalanyokat jelentősen korlátozó mértékben, hiszen monopóliumokat állapíthatott meg saját maga számára. Ezt a kettősséget a jogalkotó azzal oldotta fel, hogy az Üzletszabályzatot a posta felügyeletét ellátó miniszter hirdette ki rendeletben [Pt. 3. §].

Másik oldalról a törvény széles körben állapított meg kivételeket a monopólium alól; eltörölte a hírlapterjesztés területén a posta monopóliumát, felszabadította a – mai terminológia szerint – futárszolgálati piacot [Pt. 2. §]. A Posta vonatkozásában a törvény az illetékes kereskedelmi és közlekedési miniszternek széles jogosítványokat adott, a miniszter feladata lett a posta üzletszabályzatának, díjszabásának, belső ügykezelési rendjének rendeletben való meghatározása [Pt. 3. §]. Ezek a postai szabályzatok egyrészt belső ügyviteli jellegű kérdéseket rögzítettek a hálózat egyes szereplői között, másrészt a postai hálózathoz való hozzáférés kérdését rendezték, így egyértelmű volt, hogy ezek kidolgozása továbbra is megmaradt a Magyar Posta keretei között, a minisztérium nem szólt bele ezeknek a speciális postaszakmai kérdéseknek a rendezésébe, így a miniszter a betérjesztett szabályzatok fölött csak egy nagyon gyorsan formalitássá váló kontrollt gyakorolt.

A törvény a postát számos ponton kiemelte az általános jogérvényesítési keretek közül, azonban ezzel arányos korlátozásokat is beiktatott. Nem tette peresíthetővé a postai díjakból eredő követeléseket. Kizárta egyfelől a posta által díjigény miatt indított kereseteket [Pt. 4. §], másfelől viszont a tévesen kiszabott portódíjak (portó: abban az esetben, ha a feladó nem rótta le a Díjszabásban meghatározott összegű bélyeggel a bérmentesítést, a címzett csak akkor veheti át a küldeményt, ha a Posta által a küldeményre felragasztott portóbélyeg címletének megfelelő összeggel bérmentesíti a küldeményt) esetében a Posta követelését adók módjára hajthatta be [Pt. 6. §]. Rendkívüli helyzetekben lehetőséget adott a postai szolgáltatás csökkentésére vagy felfüggesztésére, s az ebből eredő kárt csak az Üzletszabályzatban meghatározott plafonig lehetett követelni, viszont a szolgáltatás felfüggesztésének időtartama alatt a felfüggesztéssel érintett területen szünetelt a Posta monopóliuma is, tehát más vállalkozás elláthatta a postai szolgáltatást [Pt. 5. §].

A törvény részletesen foglalkozott a levéltitokkal, pontosan körülhatárolva azokat az eseteket, amikor a küldemény tartalmának megismerésére lehetőség volt. A küldemények tartalmának kifürkészésére, felbontására csak korlátozott körben adott a postatörvény lehetőséget, azonban a 7. § megteremtette annak a törvényi lehetőségét, hogy más törvény, vagy akár rendelet is lehetővé tegye a küldemény tartalmának kifürkészését. A küldemény felbontására alapvetően a büntető- és a kihágási (mai terminológia szerint: szabálysértési) eljárás keretében, a vonatkozó eljárási törvényben foglaltak [Pt. 7. §], valamint a címzett vagy

a feladó megállapítása, a megsérült küldemény megóvása érdekében kerülhetett sor, illetőleg abban az esetben, ha arra vonatkozó, megalapozott gyanú merült fel, hogy a küldemény tartalma a postaforgalomból kizárt dolog [Pt. 8. §]. Azokat a küldeményeket, amelyek feladóját és címzettjét a felbontás után sem sikerült megállapítani, a posta értékesíthette, vagy, ha ez nem vezetett eredményre, megsemmisítette. Az így befolyt összeg, valamint a kézbesítetlen küldeményekből előkerült értéktárgyak a M. Kir. Postát, és nem a felbontást, értékesítést végző postai magánvállalkozót (postamester) illette [Pt. 9. §].

A postai monopóliumot büntetőjogi eszközökkel is védeni rendelte a postatörvény, amikor postajövedéki kihágássá minősítette a postai díjakkal kapcsolatos visszaélést. Ebben a körbe tartozott a postai monopólium megsértése, vagyis, ha a posta részére fenntartott szolgáltatási körbe tartozó szolgáltatást nyújt, illetve ilyen, a monopóliumot megtörő szolgáltatást igénybe vesz [Pt. 10. §].

Újjáépítés a világháború után

A II. világháború után megkezdődött az ország újjáépítése; a különböző, nemzetgazdasági szempontból jelentős vállalatok békegazdasági újraindulása állami érdek volt. A posta, mint a hírközlés legjelentősebb szegmense, már az újjáépítés kezdetén jelentős prioritást kapott.

A Magyar Posta háború utáni újjászervezése több síkon folyt. Először, a megváltozott államhatárokról tekintettel, a hálózatot kellett átalakítani, hiszen a párizsi békeszerződés révén – minimális korrekciókkal – ismét a trianoni határok lettek az államhatárok. Így a két bécsi döntés által visszacsatolt területeket a postai hálózat tervezése során ki kellett hagyni, és visszatérni az I. bécsi döntés előtti hálózati struktúrákhoz. Ez a területi változás alapvetően a postai gerinchálózat megtervezését érintette, mivel rendelkezésre álltak az 1939. előtti hálózati tervek és iratok. Ez az átállás lényegében zökkenőmentesnek mondható, csak a szállítókapacitás-ban egyébként is jelentkező problémák merültek fel.

Ugyancsak a postai hálózathoz kapcsolódik az a főként a szocialista átmenet után felerősödő, politikai oldalról szorgalmazott irányvonal, hogy a postai hálózat állandó hozzáférési ponttal lefedje az ország valamennyi települését. A II. világháború előtt, mikor a postai végpontok, a postamesterségek és postaügynökségek zömében magánkézben voltak, ezek kialakítására egyértelműen gazdaságossági szempontok alapján került sor. Éppen ezért, bár a lakosság oldaláról a kistelepüléseken is megfogalmazódott az igény a postai szolgáltatás iránt, mivel ennek ellátása nem lett volna rentábilis, nem volt magánvállalkozó, aki postamesterséget létesített és üzemeltetett volna. Ennek a jóléti politikai célnak, illetve a szocialista gazdaságpolitika alapvető céljainak megvalósítása érdekében került sor a teljes postai hálózat államosítására.

A posta államosítása

A II. világháború előtt a Magyar Posta hálózatának racionális szempontok szerint való működtetésére törekedett, ennek megfelelően postahivatalokat, korabeli nevükön postaügynökségeket vagy postamesterségeket olyan településen üzemeltetett, amelyekben a működés rentábilisnak volt tekinthető. A postaügynökségek és postamesterségek szervezetiileg sajátos kettős helyzetet mutattak. Egyfelől részei voltak a Magyar Posta egész országot lefedő küldeményforgalmi hálózatának, másfelől viszont ezek a Magyar Postától elkülönült jogalanyisággal rendelkeztek, a küldeményforgalmi és egyéb postaforgalmi feladatok ellátásában mint a Magyar Posta ügynökei, alvállalkozói vettek részt. A postai hálózat magánkézben lévő egységei, a postai hálózat kialakulásától kezdődően, postai tevékenységük mellett hagyományosan más típusú szolgáltatásokat is elláttak, így a komplex szolgáltatáson belül a postai szolgáltatásban való közreműködés csak egy, bár kétség kívül a legjelentősebb elem volt. A postamesterségek és postaügynökségek 1947-ben, kormánydöntés nyomán szűntek meg. A rendelkezés célja nem a kistéleplési postahálózat teljes ellehetetlenítése, hanem a posta centralizálása volt, ezért az egyúttal rendelkezett a postaügynökségeken és postamesterségeken dolgozó személyzetnek a Magyar Posta állományába való átvételéről, korábbi postaszolgálati idejük és elért beosztásuk elfogadása mellett.¹²

Az államosítás a postai szektorban sajátos módon ment végbe. A Magyar Posta, a postahálózat a Monarchia kora óta tradicionálisan kizárólagos állami tulajdonban állt, azonban a településeken található végpontok, a postamesterségek és a postaügynökségek magánkézben voltak. Ezzel az államosítással az állam hozzájutott egy olyan, az egész országot lefedő, valamennyi települést elérő hálózathoz, ami egyedülálló volt. Figyelemmel arra, hogy a II. világháború, s különösen a szocialista fordulat után az államigazgatás nem a modern szolgáltató közigazgatás elve alapján szerveződött és működött, különösen fontos volt, hogy létezett egy olyan állami intézmény, amely a legkisebb településeken is szolgált a lakosságnak. A teljes postai hálózatnak a Magyar Postába való integrálása – és egyúttal államosítása – révén a küldeménykezelés országos szinten teljesen egységesült, ami a hálózat hatékonyabb és gyorsabb működését segítette elő. A postai szférában végrehajtott államosítás mértékét jól jelzi, hogy a világháború előtt az I. bécsi döntés előtti határokon belüli területeken 1875 postahivatal és 587 postaügynökség volt, amelyek közül mindössze 128 postahivatal volt a Magyar Posta révén állami tulajdonban, a többi postahivatal (postamesteri postahivatal) és valamennyi postaügynökség magánkézben volt.¹³

A postai hálózat teljes államosítását a 8.500/1947. (VII.13.) Kormányrendelet mondta ki. A rendelet speciális módon nem rendelkezett a postai hálózathoz tartozó, magántulajdonban lévő vagyontárgyak tulajdonba vételéről, csupán az alkalmazotti állomány álla-

mi létszámba vételéről. A szolgáltatás-ellátási kötelezettség fennmaradása miatt a postai szolgáltatás céljára használt vagyontárgyak zöme (postahivatalok ingatlanai, kifejezetten a postai célra szolgáló ingóságok) ezáltal kvázi automatikusan átkerült az állami posta vagyonaiba. Polgári jogi oldalról közelítve a kérdést, ahogy ezek a korábban a magánkézben lévő postamesterségek tulajdonában lévő eszközök a létszám átvételével együtt átkerültek az állami posta használatába, megkezdődött ezek elbirtoklása. Szociológiai szempontból, mivel a korábbi magán postamesterek továbbra is állomáshelyükön maradtak, a szolgáltatás színvonalának biztosítása érdekében egyébként is törekedtek feladataik ellátására, annak ellenére, hogy önfoglalkoztatókból, munkaadókból egy csapásra alkalmazottak lettek. Valós problémákat a vagyontárgyak zökkenőmentes átvételénél csak a szállítóeszközök jelentettek, amiket a postamesterek más célra is fel tudtak használni, és itt merült fel nagy jelentőséggel a postamesterek szakmai felelősségtudata, illetőleg a helyi társadalomban elfoglalt magas presztízse, ami a legtöbb esetben nem engedte, hogy az eszközöknek a postai szállításból való végleges kivonásával veszélyeztessék a lakosság postai ellátásának biztonságát. Ezt a szociológiai és egzisztenciális nyomást erősítette a rendeletnek az a rendelkezése, hogy – ellentétben a korabeli államosítási gyakorlattal, ahol a korábbi magántulajdonost főszabály szerint nem engedték a továbbiakban az államosított vállalkozásában tevékenykedni – a 8. § szerint a korábbi magán postamestert, kérelmére, addigi állomáshelyén meg lehetett hagyni. A postamesterek pedig társadalmi és családi kötődéseik miatt az esetek szinte 100%-ában éltek is ezzel a lehetőséggel, az állami posta vezetése pedig ezeket a kérelmeket szinte kivétel nélkül elfogadta.

A postások életében jelentős változást hozó államosítás zökkenőmentessége érdekében az átvett létszámnál a rendelet érintetlenül meghagyta a korábbi postatiszti, altiszti besorolásokat, s egy külön jogszabály ezekhez alakította hozzá a bértáblázatot. A bérrendezés a posta mellett a vasútra is kiterjedt, de – éppen a postai alkalmazottak tömeges átvételének hirtelen jelentkező bérkérdései miatt – azt közvetlenül a postai személyzet átvétele után szabályozták. A 22.168/1947. (VIII. 1.) Kormányrendelet kisebb eltéréseket hagyott csak meg a postai és a vasúti bérek között, de mint a két ágazatban 24 fizetési osztályt állapított meg, és szabályozta a nyugdíjrendet is. A 8.500/1947. Kormányrendelet a létszám átvétele tekintetében azon az alapon állt, hogy azokat tekinti postai alkalmazottaknak, akik munkaidejükből legalább napi 8 órát foglalkoznak postai feladatokkal. Ez egyrészt a részfoglalkoztatottakat, másrészt azokat érintette hátrányosan, akik a magán postamesterség állományában voltak, de munkaidejük jelentős részében a magán postamester által rájuk bízott nem postai feladatokat látták el. A bérkérdéseket három jogszabály egybeolvasásával lehetett megválaszolni: a posta állami személyzetének létszámba tartozó postamesteri alkalmazottak illetménye és nyugellátása,

valamint özvegyi és árvaellátása tárgyában hozott 1.700/1947. M.E. rendelet; a közszolgálati alkalmazottak illetmény- és nyugellátási rendszeréről szóló 22.168/1947. Kormányrendelet, valamint a postamesteri személyi állomány állami létszámba vételéről szóló 8.500/1947. Kormányrendelet. A bérrendszer alapvető szabályait a 22.168/1947. Kormányrendelet tartalmazta, az átfogó postai bérszabályozást ezen a kereten belül az 1.700/1947 M.E. rendelet határozta meg, míg a 8.500/1947. Kormányrendelet kiegészítő szabályokat alkalmazott a 4–8. §-okban. Az állami létszámba vételnél egyedi ügyekben az illetékes közlekedési miniszter által hozott közigazgatási döntés ellen a 8.500/1947. Kormányrendelet 10. § minden jogorvoslati lehetőséget kizárt.

A bérrendezéshez kapcsolódó, de attól jelentős pontokon elváló, fontos rendelkezés volt még a 8.500/1947. Kormányrendelet 10. §-a, amely az addig a magánautonómia és az egyesülési jog alapján álló, a klasszikus szövetkezeti elvet megvalósító Postamesterek és Postamesteri Alkalmazottak Országos Önszegélyező- és Nyugdíjjegyesületét állami tulajdonba vette. Az egyesület mai terminológiánk szerint az önkéntes kölcsönös biztosítópénztáraknak feleltethető meg, azzal az eltéréssel, hogy vagyonát nem kizárólag értékpapírokban tartotta, hanem számottevő ingatlanvagyonra (bérlakások) is volt, amelynek jövedelmeiből fizette tagjainak a nyugdíjat. A postai baleset- és nyugdíjbiztosítás jelentős múltra tekintett vissza. A kiegyezés (1867) után hamar megszerveződött a postai alkalmazottak önkéntes kölcsönös biztosító egylete, amely később, a postával való szoros kapcsolat révén elérte, hogy a tagok járulékait közvetlenül a bérekből vonják le, és a pénztár, valamint a posta közötti nettó elszámolás kialakítása révén lehetővé vált, hogy a megbetegedő alkalmazott közvetlenül a munkáltatótól kapja a betegségi jutást (mai fogalmaink szerint táppénzt). Ez az alulról szerveződő rendszer – függetlenül az egyes hálózati pontok tulajdonviszonyaitól – olyan jól működött a teljes postai hálózatban, hogy a betegségi és baleseti ellátást átfogóan szabályozó 1907:19. tc. 10. §-a a postai alkalmazottakat az általános szabályoktól elkülönítve kezelte, figyelemmel arra, hogy itt egy saját, jól működő rendszer volt. A nyugdíjak, valamint az özvegyi és árvaellátások átértékeléséről rendelkező 1926:16. tc. is csak kis értékben érintette a postai önszegélyező pénztár működését, a kötelező öregségi nyugdíjbiztosítást megteremtő 1928:40. tc. pedig, figyelemmel a pénztár jó működésére, kifejezetten kivette ennek tagjait a kötelező társadalombiztosítási rendszerbe való belépési kötelezettség alól. Így a postások csak a 8.500/1947. Kormányrendelet alapján lettek a kötelező állami baleset- és nyugdíjbiztosítási rendszer részesei. Ez a megoldás szemmel láthatóan felvetett alkotmányossági problémákat, hiszen egy kormányrendelet módosított egy törvényt.

A postások baleset-, egészség- és nyugdíjbiztosításának az államosítás után nem sokkal, 1950-ben volt egy további lépése. Az állami tulajdonba vett Önszegélyező

Egyesület beolvadt a Magyar Posta Betegségi Intézetébe, amelyet 1924-ben alapítottak. Ezzel az állami alkalmazottá vált postások továbbra is rendelkeztek egy, az állami társadalombiztosítási rendszertől elkülönült betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítási rendszerrel, hasonlóan a vasutas dolgozókhoz. A Betegségi Intézet saját kórházakkal, szanatóriumokkal, orvosi rendelőkkel rendelkezett. A Betegségi Intézetet 1950-ben olvasztották be az állami társadalombiztosítási rendszerbe.

A posta államosításának lezárásaként a közlekedési miniszter 272.000/1948. (X.28.) Közl. M. rendeletében új hatásköri szabályozást adott ki a postára nézve.

Az államosított posta fejlesztése

Annak ellenére, hogy a postai hálózatot teljesen integrálták a Magyar Postába, az új körülményeknek megfelelően kialakított, egységes üzletszabályzat kiadására 1954-ig kellett várni; addig a világháború előtt hatályba lépett postai Üzletszabályzat részleges módosításával oldották meg a szabályozást. Az új Postai Üzletszabályzatot az 1936:35. tc. 3. §-a alapján a közlekedési és postaügyi miniszter állapította meg. Az Üzletszabályzatot a miniszter az 1/1954. (VIII. 12.) KPM rendelettel hirdette ki. Az Üzletszabályzat kihirdetésénél a miniszter a közzététel fogalmát sajátosan értelmező módon járt el, ugyanis a kihirdető rendelet mindössze annyit tartalmazott, hogy az 1933. évi üzletszabályzat 1954. augusztus 31-én hatályát veszti, és helyette szeptember 1-jével új üzletszabályzat lép hatályba, azonban az új üzletszabályzat szövegét a rendelet nem tartalmazta, azt a Magyar Posta belső közlönye a Postaügyi Értesítő tette szövegszerűen közzé. Az 1955-ben kiadott táviró- [2/1955. (VIII.7.) KPM rendelet], valamint vezetékesrádió-üzletszabályzatra [3/1955. (X.13.) KPM rendelet] is ugyanilyen módon került sor, azonban ezek a rendeletek már szövegükben tartalmazták azt a tájékoztatást, hogy az üzletszabályzat szövege mely postahivatalokban vásárolható meg.

Azt a sajátos megoldást, hogy a jogszabály csak hivatkozik a tényleges szabályzatszöveg megjelenési helyére, a szovjet típusú totalitárius diktatúra egyedi jellemzője volt. Ahhoz, hogy ez a szabályozási módszer működhessen, az államnak oly mértékben kellett a gazdaságba – és az egyes vállalatokba – behatolnia, ami csak a szovjet típusú rendszerben valósult meg. Ebben a rendszerben a posta egyfelől állami vállalat volt, másfelől pedig közhatalmi feladatokat is ellátott. Az állam a történelem folyamán állandóan Janus-arcúként jelent meg, egyfelől közhatalmi, másfelől magánjogi arcot tudott öltetni, s ennek a két aspektusnak az elhatárolása, elkülönítése a különböző társadalmi politikai rendszerekben különböző módokon valósult meg, de valamilyen szinten mindig törekedtek a két aspektus elválasztására. A szovjet típusú rendszerben ezzel szemben az állam közjogi arca teljesen elhatalmasodott a magánjo-

gi arculaton és a közjogi aspektus behatolt az élet valamennyi területére. Ebben a helyzetben érthető meg, hogyan fonódott össze a posta központi igazgatásánál a szabályozási funkció. Míg a demokratikus viszonyok között a posta központi igazgatás szabályozó szervei egyfelől a posta belső szabályozásait dolgozták ki, emellett előterjesztéseket készítettek a postapiacot felügyelő szervnek a postapiaci szabályozás jogszabályi kereteire, amely előterjesztések természetesen magukban foglalták a jogszabályok szövegtervezetét is, s amely előterjesztések alapján az illetékes szabályozó hatóság kialakította saját szövegtervezetét, majd ez utóbbi szövegtervezetből született meg a jogszabály. Természetesen a részletes szakmai kérdésekkel foglalkozó jogszabályok esetében teljesen általános és bevett gyakorlat, hogy a hatóságok a szakma által javasolt szövegtervezetet változtatás nélkül, vagy csak minimális változtatással hirdetik ki jogszabályként, de a jogszabályi szöveg promulgációs mozzanata nem hagyható el. Ebben a szovjet rendszer által alkalmazott megoldásban a promulgáció mozzanata megvan ugyan, de teljesen kiüresítve, hiszen a szabályzat szövegét a rendelet nem közli. Korábban, az 1933-as üzletszabályzatot kihirdető rendelet mellékletként közölte az üzletszabályzat teljes szövegét.

Az Üzletszabályzat korszerűnek számító rendelkezései lehetővé tették a szabványosítás kialakítását a küldeményforgalomban. Bevezették a szabvány borítékokat, a szabványnak meg nem felelő küldeményekre pótdíjat kellett fizetni. Az Üzletszabályzattal együtt kiadott Díjszabás megszüntette a háború után bevezetett számos, főleg szociálpolitikai célzatú kedvezményt, a tarifát egyszerűsítette, a távolsági tarifát – a korábbi távolsági zónák helyett – az egész ország területére egységesen állapította meg, a nemzetközi díjazást pedig földrészenkénti zónákban határozta meg a korábbi országonkénti bontás helyett.¹⁴

Az állam- (és párt-) vezetés is felismerte a posta minden településen jelen lévő szolgáltató minőségének jelentőségét, ezért az 1950-es években jelentősen fejlesztette a postai hálózatot és a korábban meglévőkhöz mellé további, monopoljogként biztosított szolgáltatási feladatokat delegált a postának.

Az államosítás utáni első jelentős fejlesztés a posta portfóliójának kibővítése volt a szerencsejátékban való közreműködéssel. A posta a Szerencsejáték Vállalattal kötött megállapodás révén a szerencsejátékok szelvényeinek legnagyobb terjesztője és árusítója lett. A TOTÓ játék 1947. október 10-ei indulásától kezdve vett részt a szelvények árusításában, majd a további szerencsejátékokban is indulásuk után azonnal bekapcsolódott országos hálózata révén.¹⁵ A két nagy állami vállalat közötti együttműködés, bár pártutasításra történt, gazdaságilag és üzletileg alapvetően racionális döntés volt; a Szerencsejáték Vállalat a postai hálózat révén el tudta érni szelvényeivel az ország valamennyi települését, a posta pedig minimális többletárfordítással jutott szelvényenkénti bevételhez. A szerencsejáték-

árusítást a posta egyéb feladatai mellett könnyen el tudta végezni, hiszen a szelvények terítése, szállítása és kiosztása döntően a hírlapokkal együtt valósult meg; a postahivatalok, kézbesítők mellett az újságárus standok is foglalkoztak szelvényárusítással. A szállítás és árusítás elhanyagolható többletköltséget jelentett. Sőt, közgazdasági szempontból a szerencsejáték-értékesítésből a postának még hálózati nyeresége is származott, hiszen a hálózat fix költsége több küldemény között oszlott meg, így az elhanyagolható szállítókapacitást lekötő szelvényküldemény bevételére is porlasztódott a hálózatüzemelési költség, míg a szelvények hiányában üresen maradó szállítókapacitás költsége a többi küldeményre rakódott volna. Az árusító helyeken ugyancsak a holtidő réseit tudta a szelvényárusítás kitölteni, ahol hasonló hálózati nyereséget ért el a posta. A rendszer üzleti alapú életképességét jól bizonyítja, hogy napjainkban a kifejezetten a szerencsejátékok értékesítésére specializálódott üzletek megjelenése mellett a Magyar Posta Zrt. még mindig a legnagyobb szelvényértékesítő, vidéken pedig szinte a teljes piacot lefedi. A szerencsejáték-szelvények forgalmazása a postán bizományosi rendszerben történt, a forgalmazott szelvények után darabonkénti jutalékot kapott a posta, ami magában foglalta a szelvények szállítási, kezelési és a hozzájuk kapcsolódó pénzkezelés költségeit is.

A hírlapterjesztés, miután az 1936. évi postatörvény megszüntette a posta erre vonatkozó monopóliumát, a postán szinte teljesen megszűnt. Bár a monopóliumot csak az 1964. évi postatörvény adta vissza, a postán a hírlapterjesztés 1950-ben, a Népgazdasági Tanács határozatával indult újra, az előfizetés és az árusítás területén is kizárólagos joggal. A döntés kétségtől tervutasítás volt, de az adott körülmények között gazdaságilag racionális döntésnek minősíthető, hiszen egyedül a posta rendelkezett olyan országos hálózattal, amely meg tudta oldani a terjesztést valamennyi településen. Jól mutatja ezt az is, hogy a monopólium megszűnését követő időben a hírlapok céltelepülésre való szállítását a terjesztő vállalkozások gyakran a postai hálózat igénybevételével oldották meg. Ugyanakkor a döntés a pártállamnak politikai szempontból is jelentős volt, mivel így az ország egész lakosságát el lehetett látni az akkoriban elsődleges tájékoztatási médiummal, amelynek révén a pártállam a tájékoztatás és a propaganda kizárólagos monopóliumát még inkább biztosítani tudta. A hírlapterjesztés monopolizálása a sajtótermékek ellenőrzését és a tájékoztatás befolyásolását is könnyebbé tette, hiszen így az esetleges negatív cenzori vélemények alapján vagy más pártbizottsági döntés hatására a lapok visszavonását akár az értékesítés előtti utolsó lépcsőig könnyen megoldhatóvá tette. A hírlapterjesztés a postán nagyon hamar felfutó ágazat lett, mind a kapacitás-felhasználás, mind pedig a bevétel tekintetében a küldemény- és a pénzforgalom után a harmadik legjelentősebb ágazattá vált. A pártállami vezetés figyelmet fordított a határon túli magyarság identitásának megőrzésében való közreműködésre. Ennek egyik

eszközét a hírlapterjesztés, a határon túli magyarok anyanyelvű újságokkal történő ellátása jelentette. Ennek biztosítására bevezették az ún. forintos előfizetési rendszert az újságokra, ami azt jelentette, hogy a magyar rokonok vagy a Magyarországon járó határon túliak forintban fizethették ki hosszú időre az általuk igényelt újságot, s azt a magyar és a szomszédos ország postája által kialakított adminisztratív-logisztikai együttműködés révén a megadott címre a posta kiküldte. Ezt a rendszert az UPU keretében létrehozott Szocialista Országok Postaügyi Egyesülete is elfogadta, és kezdetben problémamentesen üzemelt úgy, hogy az 1970-es évek közepére a forintos külföldi előfizetések száma megközelítette a félmilliót.

Tradicionálisan a posta volt az a szervezet, amely a hírközlést megvalósította, ezért volt kézenfekvő, hogy a küldeményforgalom mellett még a két világháború között a postához került a telefonszolgáltatás is. A háború után a rádió, valamint a televízió kialakítása is ennek az irányvonalnak mentén, kizárólagos jogként került a postához. A háború előtti néhány rádióadót az 1950-es évek közepéig számos új adóval bővítették, így a rádiólefedettség lassan országossá vált. A televíziózás területén hazánk kis lemaradással indult a nemzetközi fejlődéshez képest. Míg Nyugat-Európában – azt követően, hogy Mihály Dénes szabadalma alapján 1928-ban Berlin mellett megkezdődtek a kísérleti adások – már az 1930-as években megindultak az első rendszeres televízióadások, addig Magyarországon, párthatározat nyomán, 1953-ban indultak meg a kísérletek a Postakísérleti Állomáson. A sikeres kísérleti adások alapján a közönség részére történő sugárzást 1958-ban kezdték meg. A televíziózást meghatározó párt döntés leképezte a nyugati tapasztalatokat, a műsorkészítést a Magyar Televízió végezte, a műsor-szórás a Magyar Posta feladata lett, amely az adórnyokat üzemeltette.¹⁶

A világháború után, különösen az 1950-es évektől indult meg a postai értékcikkek dinamikus fejlődése, döntően a párt által is támogatott bélyeggyűjtés felélénkülésének hatására. A magyar bélyeggyűjtés elég korán megindult, de szervezett formát csak a Magyar Bélyeggyűjtő Egyesületek Országos Szövetsége (MABÉOSZ; a szervezet mai neve: Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége) 1922-es megalakulásával öltött. A szocialista rendszerben a bélyeggyűjtés széles rétegek kedvelt szabadidős elfoglaltságává vált, ezért nagy figyelmet fordítottak a minőségi bélyegkibocsátásra. A Posta, mint kizárólagos bélyegkibocsátásra jogosult szervezet, a bélyegkibocsátás megtervezése területén szoros kapcsolatot alakított ki a MABÉOSZ-szal. Ennek hatására egyre terjedtek a különböző motívumok, s a bélyeg szerepe már nem korlátozódott kizárólag a bérmentesítésre, hanem az esztétikai szempont is felerősödött. A világháborút követő hiperinflációs helyzetet követően, amikor sok esetben a címletértéket a bélyegeken csak betűvel írták ki, a forint bevezetésével a bélyegeket is az új fizetőeszköznek megfelelően kellett kibocsátani.¹⁷ A

bélyeggyűjtés szempontjából is jelentős postabélyegeket mellett a posta egyéb értékcikkek kibocsátásával is foglalkozott. A postatörvények – mind az 1936., mind az 1964. évi – a bélyegkibocsátást nem szűkítették le a hagyományos postabélyegekre, s ide sorolták az ugyancsak a küldeményforgalomhoz kapcsolódó, de lényegesen szűkebb kört érintő portóbélyegeket, valamint az értékkel bíró nyomtatványokat és a bérmentesített levelezőlapokat is. Speciális helyet foglaltak el a postai értékcikk-árusításon belül az illetékbélyegeket. Ezek, mint ahogy nevük, megjelenési formájuk és bérmentesítő funkciójuk is mutatja, ugyancsak bélyegeket, azonban nem a postai szolgáltatási díjat, hanem az államigazgatási illetéket rótták le velük. Ezen sajátosságából eredően az illetékbélyeg kívül esik a posta bélyegkibocsátási monopóliumán, azonban a számos hasonlóság miatt a jogalkotó jellemzően a postabélyeggel együtt kezelte.¹⁸

Az 1964. évi postatörvény

A posta tevékenységét és a tág értelemben vett hírközlési piacot – átfogó kódex jelleggel – a postáról és a távközlésről szóló 1964. évi II. törvény (Ptt.) szabályozta. A törvény a szocialista gazdaság szemléletnek megfelelően széles körben határozta meg a postai monopóliumot és ezzel együtt a Magyar Posta szolgáltatási kötelezettségét. A 2. § (1) bek. szerint a postai és a távközlési tevékenység állami feladat, amit a Magyar Posta kizárólagos joggal lát el. A postai tevékenységeket ennek megfelelően két részre osztották: postai és távközlési tevékenységre.

A törvény a Posta monopóliuma körébe sorolta a küldeményforgalom teljes vertikumát, mindennemű korlátozás nélkül; a hírlapterjesztést, a csekk- és takarékbetét-forgalmat, valamint a bélyeg- és értékcikk-kibocsátást és forgalmazást. A távközlési monopóliumba tartozott a távíró- és távbeszélő (telefon-) szolgáltatás; a rádió és televízió műsorsugárzás; az egyéb jeltovábbítási rendszerek jeltovábbítása; a frekvenciagazdálkodás, valamint a zavarelhárítás. A Posta általános monopóliumának megtörésére a törvény 3. § (1) bekezdése adott lehetőséget azáltal, hogy a Minisztertanács egy rendeletében a postai monopólium alá tartozó területekre másnak is adhatott engedélyt. A gyakorlatban ilyen engedélyt nem adtak ki, azonban speciális ágazati jogszabályok alapján a vasútnál és a honvédelemnél megteremtődött a lehetőség saját hírközlési rendszer kialakítására.

A törvény 6. §-a szabályozta a hírközlési piac felügyeletét. A felügyeleti szerv továbbra is a közlekedési és postaügyi miniszter maradt, akinek a törvény lehetővé tette a Magyar Postán kívüli postai és távközlési rendszerek szakfelügyeletét, amivel megvalósult az állami hírközlési rendszer egységes felügyelete.

A törvény a küldeményforgalom területén a címzett lakcímére történő közvetlen kézbesítés mellett, a kor

társadalmi viszonyaihoz igazodóan, megteremtette a lehetőségét – a részletszabályok kidolgozását rendeleti jogalkotásra bízva – a munkahelyre történő ún. közvetett kézbesítésnek [Ptt. 7. § (3) bek.].

A törvény részletesen foglalkozott a hírközlési titok védelmével, amely fogalomkörbe a levéltitok és a távközlési titok tartozott. Főszabályként az Alkotmány (a postatörvény hatályba lépésekor hatályos) 57. §-ára utalva kimondta a levél- és távközlési titok védelmét, ami alól kivételeket határozott meg (az Alkotmány jelenleg hatályos 59. § [1] bek. III. fordulata biztosítja a magántitok védelmét, amelybe a levél- és a távközlési titok beletartozik). A kivételek egyik csoportja postaszakmai, másik része közérdekű volt. Postaszakmai indoka a levéltitok megsértésének, ha a küldeményfelbontás a kézbesítéshez szükséges (pl. küldeményen a feladó és a címzett adatai olvashatatlannak), a küldemény sérüléstől való megóvása érdekében szükséges, vagy a küldemény tartalma a gyanú szerint a postai szállításból kizárt dolog [Ptt. 9. § (2) bek. a)-c) pont]; a közérdekre tekintettel való levéltitoksértés, illetőleg távközlési titoksértés pedig a büntetőeljárás keretében történő kényszerintézkedés foganatosítása [Ptt. 10. §].

Részletesen foglalkozott a törvény a posta felelősségével; a felelősségi rendelkezések szinte kivétel nélkül a küldeményforgalmi felelősségre vonatkoztak. A posta felelősségét a Ptk. felelősségi alakzatához képest lényegesen szűkebben határozta meg a törvény. A közönséges levélpostai küldemények vonatkozásában a postát semmiféle kártérítési felelősség nem terhelte, a csomag és a könyvelt küldemények esetében pedig legfeljebb az Üzletszabályzatban meghatározott kártérítést fizette meg a posta, de a tényleges kár mértékét az igénylőnek kellett igazolnia [Ptt. 14. § (1) bek.]. Nem felelt a posta sem a közvetett kárért, sem az elmaradt haszonért, továbbá a Ptk. 501. § a)-c) pontjában a fuvarozóra meghatározott kimentési esetekben, valamint akkor, ha a feladó nem tartotta be az Üzletszabályzatban meghatározott rendelkezéseket [Ptt. 14. § (2) bek. a)-e) pont]. A kártérítési igény elévülési idejét a Ptk. általános elévülési szabályaitól eltérően egy évben határozta meg a törvény, s az igény a bíróság előtt csak azt követően volt érvényesíthető, hogy a kapcsolódó belső postai eljárás befejeződött, amely időpont volt az elévülés kezdő időpontja [Ptt. 15. § (1)-(2) bek.]. A közvetett kézbesítés esetén a küldeménynek a közvetett kézbesítő részére történő átadásával a felelősség is átszállt, az átadást követően bekövetkező károkért a posta nem felelt. A törvény a távközlési szolgáltatás hibájából eredő mindenféle kárért a posta felelősségét kategorikusan kizárta [Ptt. 14. § (2) bek. e) pont].

A postatörvény második részében [Ptt. 6.–24. §] a távközlésre vonatkozó szabályanyagot helyezte el a jogalkotó. Itt rendelkezett a távbeszélő-hálózat kiépítéséhez és karbantartásához szükséges kisajátítás, szolgalmi jogok alapítása kérdéseiről, a távközlési berendezések létesítésének és működtetésének szabályairól. A közérdekre tekintettel a posta az ingat-

lanokon a távbeszélő-hálózat műtárgyait helyezhette el, illetve azok alatt, illetve fölött vezetékeket vezethetett át. Ezzel összefüggésben a postának joga volt az ingatlanra való indokolt belépésre, valamint kötelezhette az ingatlan tulajdonosát a vezetéket zavaró fák eltávolítására [Ptt. 17. §]. Ennek keretében, az esetleges interferenciából származó adászavarok megelőzése céljából, a Magyar Posta kizárólagos engedélyezési jogosultságot kapott a nagyfrekvenciás berendezések üzemeltetésére, amely engedélyezési eljárás során kötelezhette a kérelmezőt, hogy saját költségére megfelelő zavar-szűrőt szereljen fel, vagy más változtatást eszközöljön a berendezésen [Ptt. 20. §].

A törvény a postai díjszabásokkal kapcsolatos viták rendezése tekintetében kizárta a bírói és a döntőbizottsági utat, és az ilyen jellegű viták eldöntését kizárólagos hatáskörrel a Magyar Posta döntési kompetenciájába utalta [Ptt. 26. §]. Ez a rendelkezés ismét a szocialista jog sajátos államfelfogásának következménye, amely egybemosta az állam, mint közhatalmi entitás és mint az állami vállalat tulajdonosának aspektusát, s így a Magyar Postát olyan viták eldöntésében tette meg kizárólagos döntőnökké, amelyben önmaga volt az egyik érintett fél.

Pénzforgalom a postán

A posta, hagyományos küldeményforgalmi tevékenysége mellett, már az 1880-as évek óta foglalkozott pénzforgalmi tevékenységgel. Az 1885:9. tc. által létrehozott postatakarékpénztári szolgáltatás után az 1889:34. tc. a csekk- és klíringforgalmat vezette be, ami hamar a pénzforgalom egyik jelentős szegmensévé vált. A szovjet típusú átmenet után a postai pénzforgalmi tevékenység gyorsan átalakult.

A Postatakarékpénztárt már 1949-ben pártdöntés szüntette meg, a teljes betétállomány átkerült a frissen felállított Országos Takarékpénztárhoz (OTP). Ezzel a lépéssel a posta pénzkezelési tevékenysége nem szűnt meg, csak átalakult. A Posta és az OTP a takarékszolgálat működtetésére átfogó megállapodást kötött, ami alapján a Posta közvetítői, ügynöki feladatokat látott el. Ennek révén a lakosság továbbra is a postahivatalokban tudta a takarékbetétügyeket intézni, azonban ekkor nem a postával, hanem az OTP-vel került jogviszonyba. A döntésnek gazdaságpolitikai indokai voltak, hiszen ezzel a megoldással az újonnan alapított OTP a teljes lakossági piacot lefedte, amelynek révén sokkal nagyobb betétállományra tett szert, hiszen az 1950-es évek közepéig az OTP betétállományának több mint 50%-a postai takarékbetétekben volt. A takarékbetét-szolgáltatás népszerűségéhez nagyban hozzájárult, hogy jelentős részük bemutatóra szóló volt, ami a korabeli pénzpiaci viszonyok között lehetővé tette, hogy ezek a betétkönyvek töltsék be a pénzhelyettesítő eszközök és a bemutatóra szóló értékpapírok szerepét. Ugyancsak növelte forgalmuk biztonságát, hogy a takarékbetétek visszafizetését értékhatar nélkül az állam garantálta.¹⁹

A csekkforgalom, bár törvényi feltételeit már 1889-ben megteremtették, mai is alkalmazott formájában csak az 1950-es évektől terjedt el széles körben. A II. világháború előtt a csekkforgalom szinte kizárólag a gazdasági élet szereplőire korlátozódott, a lakossági csekkforgalom szinte teljesen hiányzott, az postautalvány útján bonyolódott le. A szocialista átmenetet követően viszont a korábbi típusú csekkforgalom rövid idő alatt lényegében eltűnt, hiszen a szigorú tervgazdasági rendszerben az állami vállalatok egymás közötti ügyleteinek pénzügyi elszámolásaira teljesen más csatornák voltak optimálisak. A bankrendszer államosítása során a Magyar Nemzeti Bank a csekkforgalmat saját kizárólagos kezelésébe vonta. Miután az állam lakossági szolgáltató vállalatjai a díjbeszedésben áttértek a csekkforgalomra, ez a korábbiaktól teljesen más infrastrukturális és logisztikai igényeket jelentett a csekkforgalom lebonyolítását végző MNB-től. Mivel az MNB ilyen jellegű szervezettel és erőforrásokkal nem rendelkezett, és ennek kiépítése is indokolatlan lett volna, a csekkforgalom bonyolítását kizárólagos joggal áadták a Magyar Postának. A csekkforgalom átvételével és

annak erőteljes növekedésével a postai szolgáltatások egyre jelentősebb szegmensévé vált a pénzforgalom. Míg a világháború előtt a postai pénzforgalom, a takarékszolgálatot leszámítva, elenyésző volumenű volt, addig az 1960-as évekre a pénzforgalom – a takarékszolgálat és a csekkforgalom együtt – a posta tevékenységének második legnagyobb szegmensévé vált, volumene a csomagforgalmat is meghaladta, mind a bevétel, mind pedig az élőmunkaigény tekintetében.²⁰

Az 1964. évi postatörvény hatályba lépését követően a postai piacon a rendszerváltozásig számottevő változás nem történt, a küldemény- és a csekkforgalom folyamatos növekedése volt megfigyelhető, a csomagforgalom viszont az 1960-as évek közepétől kismértékben csökkent, majd stabilizálódott. Az 1970-es évek végétől, dinamikusabban az 1980-as évek elejétől megkezdődött a postai szolgáltatások gépesítése, ami a szolgáltatás nyújtásának sebességét növelte meg. A gépesítés egyfelől az ügyfélkapcsolati munkahelyeken, másfelől a küldemény-feldolgozó üzemekben jelent meg, ahol az automatizálás a levélküldeményeket és a csekket érintette döntően.

Jegyzetek

¹ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. Szerk. Léderer Emma (Budapest, 1964, I. 54.)

² Kamody Miklós: *Észak-Magyarország hírközlésének története* (Miskolc, 1985, 13. p.)

³ Borovszky Sámuel: *Heves megye monográfiája* (Budapest, 1910, 521. p.)

⁴ Kamody, 1985, 15–16. p.

⁵ Henney Vilmos: *A Magyar Posta története* (Budapest, 1926, 67. p.)

⁶ Kamody, 1985, 28–35. p.

⁷ Kamody, 1985, 51. p.

⁸ Kamody Miklós: *Delizsánsz és társai* (Észak-Magyarország, 1982, [X. 3.], 26., 3. p.)

⁹ Henney: 1926, 99. p.

¹⁰ Kamody, 1985, 83. p.

¹¹ Kamody, 1985, 83. p.

¹² Rákóczi Margit: *A posta története a kezdetektől a Magyar Posta szétválásáig* (Budapest, Magyar Posta, 1996, 105. p.)

¹³ Szili József: *A posta története 1945–1989* (Budapest, Magyar Posta, 1992, 2. p.)

¹⁴ Szili, 1992, 4–5. p.

¹⁵ Rákóczi, 1996, 106. p.

¹⁶ Rákóczi, 1996, 108–110. p.

¹⁷ Szili, 1992, 10.

¹⁸ A bélyeg büntetőjogi védelméről lásd az 1964. évi postatörvény hatályba lépésekor hatályos Btk., az 1961. évi V. tv. 254. § (1) bek. bélyeghamisítás tényállás, valamint a 264. § (1) bek. a) – e) pont a bélyeg fogalma; vö. jelenleg hatályos Btk. 1978. évi IV. tv. 307. § (1) bek. bélyeghamisítás tényállás, valamint 1979. évi 5. tvr. 25. § (1) bek. a) – d) pont a bélyeg fogalmának meghatározása.

¹⁹ Szili, 1992, 13–14. p.

²⁰ Szili, 1992, 15. p.

Kormány Attila

Vázlat a császárkori Kína jogrendszeréről

Kínában a jog fejlődése az európai hagyományoktól teljesen eltérő utat járt be. Olyan vélemények is megfogalmazódnak, amelyek szerint a modern európai értelemben vett jog nem is létezett Kínában. Van olyan szerző, aki egyenesen azt állítja, hogy a „külföldiek a teljes sötétségben tapogatóznak a kínai jog mibenlétét és működését illetően.”¹ Jelen tanulmány megpróbálja összefoglalni a kínai jogfejlődés első kétezer évét.²

Amikor a kontinentális jogi hagyományokon specializálódott európai ember jogra gondol, akkor tudatában jogszabályok, paragrafusok és az ezeket keretbe foglaló jogrendszer és intézményei jelennek meg. Ezek azonban Kínában egészen a legutolsó időkig teljesen hiányoztak. Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy a nyugat-európai értelemben vett jogrendszer Kínában nem létezett.³ A tradicionális kínai jog a nyugat-európai hagyományoktól teljesen függetlenül fejlődött ki. Az

Európánál jóval nagyobb földrajzi térség államának organikus jogfejlődése a kezdetektől máig, de legalábbis a köztársaság megalakulásáig, 1911-ig szinte töretlen volt. A történelmi jogi kultúra egyes elemei azonban a mai napig tovább élnek. Kína Kr. e. 3. századból datálható egyesítését követően létrejött az a közigazgatási struktúra és jogrend, amely több mint kétezer éven keresztül szinte változatlan formában maradt fent. Ennek alapvető jellemzője a központosított kormányzat és közigazgatási rendszer, amelynek feje a mindenkor

császár volt. A császár hatalma abszolút, egységes és oszthatatlan, a közigazgatási rendszer legalsó szintjén álló hivatalnok is magát a császárt képviselte, egyfajta „mini császárként”.⁴ A bürokrata a császár akaratát hajtották végre a jogi normákon keresztül, amelyek kellő részletességgel és pontossággal megszabták, hogy mely ügyekben hogyan és miként kell eljárni; ezek az ügyek az adók begyűjtésétől, szakrális események irányításán át peres ügyek eldöntéséig terjedtek. A jogalkalmazó az állam szolgálatában álló hivatalnok volt, a jogszolgáltatás pedig a közigazgatás részeként funkcionált. A magisztrátus, bár jogi ügyeket is intézett, sohasem részesült jogi képzésben, viszont annál jobban ismerte a klasszikus kínai filozófiai munkákat – a „Jing”-eket, azaz a „Klasszikusok”-at –, amelyek a hivatalnokvizsga alapjai voltak.

A kínai jogrendszer alapvető intézményeiről biztos forrásaink csak a Tang-kor (618–907) idejéből vannak, ám az ezt követő majd másfélszáz év kínai jogalkotása és jogszemlélete hasonlóképpen befolyásolta az ázsiai földrészt jogfejlődését, mint ahogy a római jog az európai államokét. A császári Kína joga alapvetően közjogi, büntetőjogi és közigazgatási jellegű, csak elvétve találunk magánjogi szabályokat. Meglehetősen nehéz a római-germán jogcsaládra oly jellemző, alapvető jogi fogalmakkal leírni vagy jellemezni a kínai jogot, mert az alapvető kiindulási pont hiányzik, a *ius publicum* és a *ius privatum* rendszere, valamint az ezeknek megfelelő jogintézmények. Ugyanígy ismeretlen volt az „alanyi jog” kategória is. Kínában a jog „az ami”, jog, minden egyéb magyarázat nélkül. Az individuumhoz kötődő jogoknak nincs hagyománya, a társadalom alapegysége a család, így a „jog” is sok esetben a családot illette.

A kínai jogfelfogás alapjaiban különbözik az európai hagyományoktól. Ez a normarendszer nem a szokások vagy a vitás kérdések elrendezésének eszköze volt, hanem egy olyan általános és mindenki felett álló szabályrendszer, amely a bűnök és érdemek megfelelő fokozatainak figyelembevételével alkalmasnak tetszett arra, hogy az embereket hierarchikus módon irányítsa.⁵ Kínában a jog alapvetően olyan normákat jelentett, amelyek büntető szankciókkal bírtak („xing”),⁶ a „fa” alapvetően modellt vagy módszert jelentett.⁷ Jog és büntetőjog összefonódott; ezt jól jelzi az első század végi szótárban lévő meghatározás: „Fa xing ye”, azaz „a törvény: büntetés”.⁸ A tradicionális kínai jogrendszeren kívüli polgári jogi és kereskedelmi szabályrend-

szer a szokásjogon alapult. A civilisztika tárgykörébe tartozó szabályok vagy teljesen hiányoznak a kodifikált jogból, vagy, ha találunk is ilyen típusú normákat, azoknak legtöbbször büntetőjogi természetük van.⁹

A jogi kodifikáció kezdetei

A kínai történelem első uralkodói olyan mitikus királyoknak számítanak, akik megismertették a néppel az alapvető civilizációs vívmányokat. A legendás királyokat három ősi dinasztia – Xia, Shang, Zhou – követte; később ezt a korszakot hívták a letűnt aranykornak.¹⁰

A Shang-korszakot felváltó Zhou-dinasztia (Kr. e. 11. sz.–Kr. e. 256)¹¹ idejében fogantak meg a központi hatalom legitimitációjának elvei, amelyek a 20. századig fennmaradtak. A császár az Ég Fia, égi megbízatással („tianming”) rendelkezik, aki nem csupán Kína uralkodója, hanem minden a hatalma alá tartozik, ami az Ég alatt van. Az uralkodó alapvető feladata a kozmikus rend és az emberek közötti béke fenntartása, minden tevékenységének erre kellett irányulnia.¹² A Zhou-királyság idejéből származik az első nagyobb terjedelmű, hitelesnek elfogadott, jogi relevanciájú szöveg, a „Kang gao” („Intelmei Kang hercegének”) a Kr. e. 11. századból, amelyben Zhou hercege utasításokkal látta el öccsét, Feng herceget. A szöveg elsősorban azzal foglalkozik, hogy miképpen járjon el a fiatal herceg az igazságszolgáltatásban, s nagy hangsúlyt kap benne az erényre és az igazságosságra való törekvés.¹³ A „Lü xing” („Lü büntetései”) Mu király (Kr. e. 1001–947) idején született meg, amelyben különféle büntettekhez társuló büntetések rendszere, valamint az azok alkalmazásához társuló útmutató található.¹⁴

A kínai jogfejlődés korai szakaszáról nagyon keveset tudunk, csak töredékes források állnak rendelkezésünkre. A legrégebbi írott dokumentumok a Zhou-dinasztia idejéből származó politikai, vallási vagy rituális írásgyűjtemények, évkönyvek a Kr. e. 9–6. századból. Az archaikus leírások általában adományozási és beiktatási okiratok, illetve a jogi eljárások nyomán született döntéseket tartalmazzák. Ezek a legkorábbi szövegek „Shujing”, más néven „Shangsu” („Írások könyve”) néven ismertek, amelynek körülbelül a felét tartják hitelesnek a kor kutatói.¹⁵ E könyvnek részei a fent említett „Kang gao” és „Lü xing” fejezetek is. Később, a Han-dinasztia idejében a különböző szóbeli és írásbeli

Shang-dinasztia

Keleti-Zhou-dinasztia

Nyugati-Zhou-dinasztia

hagyományok alapján összeállított műveket a „Jing” („Klasszikusok”) névvel illették; ide tartozik a „Shijing” („Dalok könyve”), a „Yijing” („Változások könyve”), a „Chunqiu” („Tavaszkor és őszi krónikája”), a „Liji” („Szertartások feljegyzései”) és a „Shujing” („Írások könyve”).

Az írott törvények legkorábbi forrásai közé tartozik az a bronzedényekre írt szabályrendszer,¹⁶ amely a „Xingshu”, a „Büntetések könyve” nevet viseli. A rendelkezések valószínűleg azért születtek meg, hogy megerősítsék a központi hatalom szabályainak autoritását a helyi arisztokráciával szemben. A szabályokat 536-ban Zheng állam uralkodója vésette fel háromlábú bronzedényekre. Más államok uralkodói igen éles kritikával illették ezt a gyakorlatot, akik szerint a törvények és büntetések rendszerének nyilvánosságra hozatala nem várt veszélyekkel járhat: „ha az emberek tudják, melyek a pontos jogszabályok, többé nem engedelmesszédnek a hatalommal rendelkezőknek. Pereskedő szellem uralkodik el rajtuk, az írásokra támaszkodnak, abban reménykedve, hogy sikeresek lesznek a pereskedésben. Többé nem irányíthatók”. A Kr. e. 400 körüli időből van tudomásunk egy hat részből álló törvénygyűjteményről, amely a „Törvények könyve” („Fajing”) nevet viseli.¹⁷ Habár a „Fajing” nem maradt ránk, s léte is megkérdőjelezhető, az azonban biztos, hogy későbbi korokban is hivatkoztak rá, és minden törvénykönyv őseinek tekintették.¹⁸

A Zhou-korszak Kína történelmének egyik legfontosabb időszakát jelenti, ekkor alakultak ki a kínai társadalmat a mai napig irányító ideológiák (konfucianizmus, legizmus, taoizmus)¹⁹, jöttek létre hatalmi, politikai, társadalmi modellek, intézmények, és alakult ki az a szokás és hagyományrendszer, amelyek a sajátos kínai kultúrát jelentik.²⁰ A Zhou-dinasztia jogrendszeréről a ránk maradt – sokszor nem mindig hitelesnek elfogadott – dokumentumok és írások alapján a következő kép bontakozik ki: valószínűleg létezett már büntető törvénykönyv, amelyben a bűncse-

lekményeket az érték járó büntetés súlyossága szerint kategóriákba sorolták. A büntetések egy részét – esetenként még a halálbüntetést is – pénzzel (rézrúddal) meg lehetett váltani. A jogszolgáltatás alapvető elve volt, hogy mindenki a cselekménye után neki járó büntetéseket kapja, amelyek szigorúak és sokszor elretentőek voltak, ugyanakkor léteztek enyhítő és súlyosbító körülmények. Alkalmazták az „öt büntetés” („wu xing”) rendszerét, amely egészen a 20. századig fennmaradt, valamint a későbbi korokban is alkalmazott csonkító büntetéseket.²¹

A későbbi korokban keletkezett művek említést tettek a Zhou-korban már létező törvénygyűjteményekről, például a „Xingfazhi” („Értekezés a büntetésekről és törvényekről”; a Han-dinasztia történetéről szóló jogtörténeti munka [„Hanshu”] 23. fejezete) említi az „enyhe törvénykönyvet”, a „közepes törvénykönyvet” és a „szigorú törvénykönyvet”, de ezek sajnos nem maradtak az utókorra.²²

Az egységes kínai birodalmat megelőző évszázadok a központi hatalmak és a helyi előkelőségek közötti szakadatlan háborúkkal

teltek. Mindeközben az egyes fejedelemségek között is állandó háborúk folytak, melynek következtében több fejedelemség megszűnt, s számuk a Kr. e. 5. évszázadra hétre csökkent. A hadakozó fejedelemségek közül a Kr. e. 3. század végére Qin szerezte meg az egységet, közigazgatási rendszerét kiterjesztette a meghódított fejedelemségekre és egyesítette Kínát.²³ A kezdeti lépések még a Kr. e. 4. század közepén történtek meg, amikor Shang Yang²⁴ javaslataira a király új közigazgatási rendszert vezetett be. Az új területi struktúrában, amely „a hivatalnoki hierarchia mintájára épült fel, a járásokat («xian») nagyobb egységekbe szervezték, amelyeket prefektúráknak (jun) neveztek”. Ez a fejlődési vonal végül egy olyan hatalmi rendszert eredményezett, amelynek kulcsfigurái a központi hatalom által kiválasztott és ellenőrzött hivatalnokok voltak, akik a közigazgatás minden szintjén az uralkodót képviselték.²⁵ A Shang-féle reformok rendkívül széles körűek voltak: a törvények hatályát mindenre kiter-

Bronzedény a Zhou-korból

Nagy kínai dinasztiák birodalmai:

Qin-dinasztia

Han-dinasztia

Tang-dinasztia

jesztették, még az uralkodóház tagjaira is; a családokat 5, illetve 10 családonként felelősségi csoportokba osztották, ha valamelyikük bűncselekményt követett el, a család többi tagját is megbüntették; az arisztokráciát igyekeztek hatalmukban korlátozni, csak az „érdemeket” szerettek részesülhetnek a különféle kiváltságokban; egységesítették a súly- és mértékrendszert; föld- és adóreformot hajtottak végre. Shang Yang jogtörténeti szerepe elvitathatatlan, „ő az első igazoltan létezett törvényhozó, akit név szerint is ismerünk, s akinek törvényeiről tartalmi információkkal is rendelkezünk.”²⁶ A reformok eredményeképpen valósulhatott meg Kína egyesítése a Kr. e. 3. század végén.

Konfucianizmus és legizmus

Kínában a jog fejlődése és a hatalom megszervezése elválaszthatatlan a rendkívül nagy hatást gyakorló filozófiai iskoláktól: a konfucianizmustól²⁷ és a legizmustól.²⁸ A konfucianizmus szerint a jó kormányzat a „li”-n nyugszik, amelynek eredeti jelentése „rituálé” vagy „ceremónia”, s minden ember számára a helyes viselkedési kódexet jelenti. A legizmus a büntetések alkalmazását elengedhetetlennek tartotta a társadalmi kontroll fenntartásához, ezzel ellentétben Konfuciusz (Kung Fu-Ce) szerint ahol az egyének viselkedése megfelel a „li”-nek, ott a büntetés szükségtelen. Az egyik alapvető ellentét a két nézetrendszer között abban foglalható össze, hogy vajon a társadalmat a helyes viselkedés nem kodifikált szabályrendszerén vagy leírt, kihirdetett szabályokon – amelyek általában büntetőjogi tartalommal bírnak – keresztül kell-e irányítani.²⁹ Konfuciusz szerint a „li” irányítja a társadalmi kapcsolatokat, azokat a viszonyokat, amelyek az uralkodó és a miniszterei között, apa és fia, férj és feleség, testvér és testvér, illetve barátok között vannak. A társadalomnak ezek a kapcsolatok jelentik a fundamentumát, amelyekből az első négy alá- és fölérendeltségi viszonyt is megtestesít. A „li” ugyanakkor megköveteli a társadalom hierarchikus rendjét, amelyben egy adott személy pozíciója kapcsolatban van másokéval. Ez a társadalmi státuszok olyan rendszerét jelenti, amelyek alapján a viselkedési normák működnek. Ha mindenkinek megvan a maga pozíciója, amely kijelöli a viselkedési szabályokat, mindenki teljesíti a státuszával összefüggő kötelezettségeit, akkor a társadalomban rend és szervezettség uralkodik, mert mindenki tudja,

mi az, amit megtehet és mi az, amit nem. Konfuciusz szerint a jog ugyan megmondhatja az egyéneknek, hogy mit nem tehetnek meg, ugyanakkor nem képes megtanítani az embereket arra, miért nem kellene egy bizonyos cselekedetet véghezvinniük. A jog nem tudja megtanítani az embereket emberiségre, kedvességre, részvételre és jóindulatra. Erre csak a „li” képes. A legisták úgy gondolták, hogy a társadalmi rend fenntartásához az erkölcsi rend szükségtelen, mert az emberben meglévő „rossz” rendszeresen bajba sodorja az egyéneket, ezért van szükség szigorú törvényekre és elrettentő büntetésekre, a konfuciánus ideológia szerint viszont az ember alapvetően jónak születik.³⁰ Ez azonban nem vezet el szükségképpen ahhoz – a sokszor téves – következtetéshez, hogy Konfuciusz elvetette a büntetéseket; inkább szükséges rossznak tartotta őket, mint a kormányzásnak ugyan nem a legjobb, de elfogadható eszközeit.³¹

A Qin-birodalom magas fokú szervezettsége a legista filozófiai iskola alapvetésein nyugodott. A legizmus a kínai fejedelemségek közötti kül- és belháborúk ellenreakciójaként jött létre, keresve azt az eszközt, amellyel a társadalmi rend és haladás biztosított. A legizmus szerint az uralkodónak a jog szabályain keresztül kell kormányoznia, egyenlően alkalmazva azt minden emberre. A jogszabályoknak szilárdnak, érthetőeknek és részleteseknek kell lenniük. A normák magát az uralkodót is kötelezik, aki nem cselekedhet csupán a saját szubjektív megfontolásai vagy érdekei szerint.³² Maga Shang Yang ezt ekként fogalmazta meg: „Amikor az uralkodó és a hivatalnokok saját érdekei felülírják a jogszabályokat azok végrehajtása során, akkor káosz lesz. Ezért a jogszabályokat rögzíteni kell és tisztázni a kötelezéseket, a szubjektív szempontok nem játszhatnak szerepet a jogsértés megállapításában.” A legizmus másik nagy filozófusa, Han Fei³³ szerint „nem az uralkodó akaratától függ annak eldöntése, hogy jutalmazzon vagy büntessen, hanem a jog szabályaitól”, amelyek még az uralkodó akaratát is felülírják.³⁴ Amíg Konfuciusz úgy gondolta, hogy ha az uralkodó rendelkezik a négy fő erénnyel (emberség [„Ren”], igazságosság [„Yi”], szokások és illemszabályok betartása [„Li”], bölcsesség [„Zhi”]), akkor a társadalom prosperál, és benne harmónia uralkodik, addig a legisták szerint a társadalmi rendet csak a jogszabályok kikényszerítésén keresztül lehet elérni.³⁵ A legizmus alapvetően a büntetések és jutalmazások rendszerén nyugodott. Han Fei szerint: „A

jutalmak osztásában az uralkodó olyan jóságos, mint a jókor jött eső, minden embernek haszna van a nagylelkűségéből; de a büntetések kiszabásában borzalmas, akár a vilámlás”. A bűnelkövetések megakadályozására még a kisebb súlyú bűncselekmények elkövetőit is rendkívül szigorúan meg kell büntetni, hogy ezzel meg lehessen akadályozni további bűncselekményeket.³⁶

Nagy kínai dinasztiák birodalmai:

Ming-dinasztia

Qing-dinasztia

A bíró az állam alkalmazásában álló hivatalnok, aki a bűnelkövető cselekményét nem a saját belátása, megfontolása alapján értékeli, hanem kizárólag arra szorítkozik, hogy meghatározza magát a bűncselekményt, amely a törvénykönyvben rögzített büntetést automatikusan maga után vonja.³⁷ A legisták tanaiban a legfurcsább mégiscsak a „törvény előtti egyenlőség” elve volt, amelynek révén „...nem tesznek különbséget nemes és közember között; hagyják, hogy mindenkit a törvények alapján ítéljenek meg, így a tiszteleten és jóindulaton alapuló kapcsolatok mind megszűnnek” – írta Sima Qian a Kr. e. 2. században.³⁸ A legizmus másik alapvetése a kölcsönös felelősségi rendszer tana volt, amely a későbbi évszázadokban is létező gyakorlat maradt; lényege szerint a családokat nagyobb csoportokba osztották, ahol az emberek közösen osztoztak a jutalmakban és a büntetésekben is.³⁹ Eme kollektív felelősség a gyakorlatban úgy működött, hogy ha egy adott csoportban valaki bűncselekményt követett el, a csoport minden tagját felelősségre vonták, ez alól csak az mentesült, aki feljelentette a bűnöst.

A legisták olyan objektív, részrehajlástól mentes norma- és intézményrendszert, valamint eljárásokat vezettek be, amelyek a régi társadalomszervezet helyébe egy racionális világot állítottak, egységes szabályokkal és igazgatási renddel, előre tételezett büntetési és jutalmazási rendszerrel, kollektív felelősségi rendszerrel, az elvégzett szolgálatok fejében adományozott rangokkal. A legizmus tanai, bár történelmi léptékben rendkívül rövid ideig érvényesültek teljes mértékben a gyakorlatban, a kínai császárság jogi, igazgatási gyakorlatát a 20. századig befolyásolták, s egyes elemei a politikai gondolkodásban a mai napig hatnak.

Qin állam büntetőjoga

Ying Zheng 13 évesen, Kr. e. 246-ban lett Qin fejedelemség királya. Kr. e. 238-ban eltávolította az udvarból a hatalmát veszélyeztető csoportosulásokat, majd az elkövetkező 17 évben jól megszervezett hadseregével legyőzte a többi államot, egyesítette a fejedelemségeket, és Kr. e. 221-ben létrehozta a Qin Birodalmat, s vele egy új dinasztiát. Az első császár felvette a Qin Első Császára (Qin Shi Huangdi)⁴⁰ címet. A központosított kormányzat az ország 36 prefektúrájának élére kinevezett kormányzókon keresztül irányította a kisebb közigazgatási egységeket, a megyéket, amelyek élén előljárók álltak. Mind a központi, mind a helyi szervek tisztségviselőit a császár nevezte ki, de bármikor el is bocsáthatta őket. A császár egységesítette az írásrendszert, a pénzt, a súlyokat és a különböző mértékeket. A köznép birtokában lévő fegyvereket elkoboztatta, ezek birtoklását törvény tiltotta. Hatalmas építkezésekbe kezdett, utakat, csatornákat épített, a régi fejedelemségek határain álló falakat leromboltatta, ugyanakkor a birodalom északi határán falat emelt. A régi idők szellemének végleges eltüntetése végett a korábbi korok filozófiai és irodalmi

műveit elégettette, megfosztva ezzel az utókort a felbecsülhetetlen értékű kultúrtörténeti kincsektől. A hatalmát veszélyeztető konfúciánus írástudókat – állítólag – élve temettette el.⁴¹

A Qin Birodalom közigazgatásának és büntető gyakorlatának megismerésében fordulópontot jelentett egy 1975-ben feltárt lelet, amelyet Shuihudinál, egy sírban találtak meg. A Kr. e. 217-ben eltemetett hivatalnok sírjából előkerült bambusztáblákon jogi előírások, eljárások és példázatok találhatók. A rendelkezések alapján alapvetően kétfajta jogi előírás különböztethető meg: igazgatási szabályok, amelyek általában a mezőgazdasággal foglalkoznak, valamint büntetőjogi jellegű előírások. A leletekből azonban messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni; „a shuihudi lelet nem Qin állam teljes corpus iurisa, hanem csupán egy alacsony rangú hivatalnok mindennapi munkájához szükséges szabályok, szabálymagyarázatok gyűjteménye, illetve annak is csak egy töredéke”.⁴² A szabályok foglalkoznak a büntetőjogi bűnösséggel és szándékkal, különbséget tesznek aszerint, hogy az eljárás alá vont személy a tizennyolcféle társadalmi rang melyikébe tartozik, különféle felelősségi alakzatokat találunk a házastársakra, illetve egy adott felelősségi csoport tagjaira vonatkozóan. A nemesi rang birtokosának tetteit egyes esetekben enyhébben ítélték meg, büntetését megválthatta akár úgy is, hogy rangját elveszti, vagy alacsonyabb rangba kerül.⁴³

A shuihudi lelet jogtörténeti szempontból legfontosabb részeinek a Qin-beli törvényrészletek, a „Kérdések és válaszok Qin törvényeiről”, valamint a „Minták pecsételéshöz és nyomozáshoz” tekinthetők. A lelet többi része érdekes adalékokat szolgáltat pl. a hivatalnok helyes viselkedéséről. A bambuszlapok Qin állam törvényei közül tizennyolcból tartalmaznak részleteket, többek között a földművelésről, magtárakról, szabványokról, közmunkákról, hivatalnokok kinevezéséről.⁴⁴ A „Kérdések és válaszok” adják a legkomplexebb képet a korabeli kínai büntetőjogról. Alapvetően egy kézikönyvről van szó – és nem egy büntető törvénykönyvről –, amely az ítélkező hivatalnokoknak nyújtott segítséget.⁴⁵ A korabeli Kínában alapvetően ötféle büntetési nemet különböztettek meg: halálbüntetés, kasztráció,⁴⁶ láblevágás, orrlevágás, arc megbélyegzése fekete tetoválással. A legsúlyosabb büntetési nemnek négy formáját említi a shuihudi lelet: lefejezés a piacon, kettévágás derékban, vízbe ölés, élve eltemetés. A ránk maradt szövegek ezeken kívül további halálnemeket is említenek, így például szétépetés kocsikkal, darabokra vágás, bordák kitépése, megfőzés üstben. A halálbüntetés kiszabásának elveiről és gyakorlatáról keveset tudunk, a shuihudi iratok csak néhány halálbüntetési formát említenek, a sír tulajdonosának valószínűleg nem is volt joga ilyen büntetést kiszabnia, ezért az csak néhányszor fordul elő a szövegekben.⁴⁷

A csonkító büntetések általában a kényszerszermunka-büntetéssel jártak együtt, önmagukban nem alkalmazták őket. Ide tartoztak: a szakáll leborotválása, a

tetoválás, az orrlevágás, a bal lábfej levágása, kasztráció. Van a csonkításoknak két olyan formája, amelyet ugyan a shuihudi leletek nem említenek, a Han-kori források azonban már igen: a haj és szakáll leborotválása, valamint a jobb lábfej levágása, amely a valóságban mindkét lábfej levágását jelentette.⁴⁸ A shuihudi iratokban leggyakrabban említett büntetési nem a kényszerszermunka, amelynek kiszabásánál nem az időtartamot szabták meg, hanem a kényszerszermunka fokozatát. Az egyes fokozatokhoz meghatározott időtartam, munka és csonkítás tartozott. A kényszerszermunka-fokozatok az alábbiak voltak: „falépítő, gabonaőrő, rőzsegyűjtő, a fehér rizs rostálói, közrabszolga (Han-kori források alapján ez a büntetés 3 évig tartó kényszerszermunkát jelentett), rablók elleni őr, vigyázó (ez volt a legenyhébb, egy évig tartó kényszerszermunka-büntetés, amelynek konkrét tartalma nem ismert).⁴⁹

A következő büntetési nem a botozás volt, amelyet bambuszhusánggal hajtottak végre általában kisebb súlyú kihágások megtorlásakor, illetve közmunkára való megjelenés elmulasztásakor. Nemegyszer mellék-büntetésként jelenik meg a kényszerszermunka mellett. A botozásról egykorú leírás nem maradt ránk, a shuihudi szövegekben is csak egyszer találjuk meg.⁵⁰ A Han-korból már több leírással is rendelkezünk; van olyan forrás, amely szerint csak az álló gyanúsítottat szabad bottal ütlegelni, a másik szerint a hivatalnokoknak évente kellett jelentést tenniük a botozás miatt elhunyt személyekről.

A száműzés büntetését a shuihudi írások hatszor említik, azonban ennek lényegi tartalmáról további ismereteink nincsenek. A Han-korban ezzel a büntetéssel általában az arisztokrácia tagjait sújtották; megjegyzendő, hogy az európai gyakorlattól eltérően a száműzés helye az ország határain belül maradt.⁵¹

A bírságot, mint önálló büntetést nemcsak a közemberekre, hanem a hivatalnokokra is kiszabhatták. A bírság összegét pajzsban, páncélzatban és a páncél pikkeljeit összekötő fonálban adták meg,⁵² később a Han-korban az összeg már pénzben vagy aranyban jelent meg. A szövegekben a bírság az állam részére végzett szolgálatot (közmunka, katonai szolgálat) is jelenthetett.⁵³

A shuihudi iratokban a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos sajtáságos jogintézmény is megtalálható: a büntetés megváltása. A szövegekből az derül ki, hogy ez a nemesek kiváltsága lehetett, és egyes esetekben akár még a halálbüntetés is megváltható volt pénzzel. Azt azonban pontosan nem tudjuk, hogy kikre vonatkozott ez a jogintézmény, és pontosan milyen tartalommal bírt. A Qin-jogalkalmazás specifikuma az is, hogy valakit akár a büntetés megváltására is ítéltettek, ami alapján nem a bírság összegét mondták ki, hanem azt, hogy melyik büntetési nem megváltásának számít.⁵⁴

A shuihudi szövegekből az derül ki, hogy Qin állam egy magas fokon racionalizált, strukturált és hatékony közigazgatási rendszert épített ki. A hivatalnokokat részletes instrukciókkal látták el arra nézvést, hogy miképpen folytassák le a büntető eljárást, és hogyan

tudnak distinkciókat tenni a különböző büntetések között. Qin rövidéletű birodalma megteremtette a rendet, felismerte azt, hogy a háztartások és a magánvagyon képezi a társadalmi és gazdasági rendszer alapját, adminisztratív rendszere és jogi előírásai több évszázaddal túléltek a birodalmat.⁵⁵ A Qin állam által indított hadjáratok, a hatalmas építkezések, a rendkívül szigorú büntetések, a régi arisztokrácia félreállítása összességében azt eredményezte, hogy a társadalom szinte minden rétege szembekerült a császárral, akinek halála után felkelések törtek ki. A Qin Birodalmat nem sokkal később felkelés döntötte meg. A második császárság idején egy Liu Bang nevezetű közember vezetésével legyőzték a Qin-hadsereget, Kr. e. 202-ben Liu Bang felvette a császári címet, és megalapította a Han-dinasztiát.

Kodifikációs törekvések a Han-korszakban

Nem sokkal Qin bukása után, Kr. e. 200 körül már kibocsátották az első törvénykönyvet („Törvénykönyv 9 részletben”), a kompilációs munkát a császárság első minisztere, Xiao He végezte. A Han-törvénykönyvből csak töredékek maradtak ránk; struktúrájából, előírásaiból olyan kép rajzolódik ki, amely magán viseli mind a legalizmus, mind a konfucianizmus ideológiáját.⁵⁶ A Han-dinasztia ugyan szavakban elítélte a legizmus szigorú büntetési rendszerét, azonban törvényeiben azokat ténylegesen megtartotta, Qin szigorú büntetési rendszere, a legsúlyosabb büntetések és azok különböző formái is megmaradtak. Ennek ékes bizonyítéka a „Xingfazhi” leírása a korai Han-dinasztia törvényalkotásáról: „...Xiao He összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényeket alkotott kilenc fejezetben.”⁵⁷

Mindezek mellett lezajlott a „jog konfucianizálása” is, a konfucianizmus hivatalosan is államideológiává vált. A kínai jog a konfucianizmus és a legizmus elegye lett, amelyben az előbbi tanításai alapján próbálták megvalósítani a társadalmi harmóniát, míg utóbbi az állam abszolút hatalmát érvényesítette a rend fenntartásában. A legizmust inkább az uralkodók kedvelték, mert a szigorú büntetések révén fenntarthaták a társadalmi rendet. A hivatalnokoknak azonban az igazgatás működtetéséhez többre volt szükségük, mint csupán jutalmazásokra és büntetésekre, ezért sokkal inkább a konfuciánus ideákat próbálták megvalósítani.⁵⁸

A császári közigazgatás Qin államban bevezetett struktúrája és a büntetéseken alapuló legista rendszer a Han-korban kisebb változtatásokkal tovább élt. A társadalom tagjai a 20 társadalmi rang valamelyikébe tartoztak; magasabb rang a háborús hőstettekért, illetve az államnak szállított gabonáért járt, a ranghelyet azonban meg is lehetett vásárolni. A ranglétrán vissza is lehetett lépni büntetés esetén, a magasabb rangok valamelyikébe tartozók esetében pedig lehetséges volt a bün-

tetés mérséklése.⁵⁹ Bár a büntetések továbbra is szigorúak és sokszor kegyetlenek voltak, a konfucianizmus ideológiájának megfelelően bizonyos társadalmi csoportokat kegyességből kivontak a büntethető kategóriákból; ide elsősorban a nagyon idősök és a nagyon fiatalok tartoztak. Ez a kegyességi elem sokszor a büntetőeljárásban is megmutatkozott. Jing császár (Kr. e. 156–149) rendelete szerint a 80. életévüket betöltöttek, a 7. életév alattiak, a terhes nők, továbbá a törpék esetében az őrizetbe vétel ideje alatt kalodát és bilincset nem lehetett alkalmazni.⁶⁰

Az első Han-törvénykönyv kilenc részéből az első hat állítólag a már említett „Fajing”-re épült, ehhez Xiao He három fejezetet adott hozzá. Ennek a kompilációnak kiterjesztett változata a Kr. e. 186-ra datálható újabb összefoglaló munka, amely már közigazgatási szabályokkal is nagyobb terjedelemben foglalkozik (például: sorozás, mezőgazdasági ügyek, a hivatalnokok képzése és felelőssége).⁶¹

A konfucianizmus tanításainak sokszor a császárok is igyekeztek megfelelni, a Han-dinasztia egyik korai uralkodója, Wen (Kr. e. 179–156) eltörölte a csonkító büntetéseket, és a megtorlás helyett inkább a helyreállítást preferálta. A legsúlyosabb büntetések közül „csak” a kasztráció maradt meg, 546-ban azonban ezt is eltörölték.⁶² A „Xingfazhi” idézi azt a beadványt, amely részletezi az eltörlés indokait, s amely szerint ezek a büntetések végleges és visszafordíthatatlan beavatkozást jelentenek. „ha a bűnös szeretné megváltoztatni viselkedését, hogy megjavuljon, az (ehhez vezető) út nem érhető el”.⁶³ Az eltörlés indokainak morál-filozófiai alapjait a konfuciánus erényekben találjuk meg, amelyet egy konkrét eset⁶⁴ kapcsán kiadott császári rendelet részletez, amely szerint hiába vannak csonkító büntetések, „a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? Nem azért van ez, mert erényünk csekély, így a tanítás nem válik világossá (a nép előtt)? Mélyen szégyelljük magunkat.”⁶⁵ Wen császár fia, Jing (Kr. e. 157–141) uralkodása alatt kétszer is enyhítették a botbüntetéseket, csökkentették az ütések számát,⁶⁶ a hivatalos indoklás szerint azért, mert sokan behaltak az ütlelésbe.⁶⁷

A Han császárok uralkodása alatt a büntetőpolitikában is lényeges elmozdulás történt; a kisebb súlyú bűncselekmények esetére is kijáró súlyos büntetések legista elvei helyett inkább Xunzi⁶⁸ elveit alkalmazták, aki szerint a büntetésnek igazodnia kell a bűncselekmény súlyához. Ez az idea aztán több évszázadon keresztül meghatározta a büntető igazságszolgáltatást Kínában.⁶⁹ A jogesetek megoldásában számtalanszor található hivatkozás az öt klasszikusra, s a Han-korban teljesedtek és kristályosodtak ki a konfuciánus jogelvek. Megjelent a „kiigazítás” igénye is: valamely életkor elérése vagy a szociálisan hátrányos helyzet önmagában megalapozta a büntetés elkerülését. A Xuan császár uralkodása alatt (Kr. e. 65–62) kiadott rendelet szerint a 80. életév fölötti személyek nem büntethetők, kivéve a hamis feljelentést, az emberölést és más súlyos testi sérüléssel járó büntetést.⁷⁰

A Han-dinasztia bukása után az egységes kínai birodalom három részre szakadt, a széttagoaltság egészen a 6. század végéig fennmaradt.⁷¹ A kínai jogtörténetben a „Xinlü” („Új törvénykönyv”, 234) jelentette az újabb mérőöldkövet. A „Xinlü” felépítéséből és rendelkezéseiből az a következtetés vonható le, hogy az alkotók nemcsak átcsoportosították a már ismert szabályokat, és újabbakkal egészítették ki azokat – pl. csalás, emberrablás, vesztegetés –, hanem az is, hogy „az alkotóknak már tisztább fogalmai voltak az általános elvek szerepéről a büntető törvénykönyv struktúrájának kialakításánál.”⁷² További jelentős fejlemény az is, hogy a büntető szabályok egységes struktúrában és koherenciában jelennek meg, elválasztva a közigazgatási szabályoktól. 268-ban, a Jin-dinasztia uralkodásának kezdetén a „Xinlü”-t újra átdolgozták. A törvénykönyv „Kína első olyan jogszabálygyűjteménye, mely nem csak a különféle jogi rendelkezések heterogén gyűjteménye, hanem egészen strukturált és koherens, az egyes részek összefüggésben vannak a törvény más részeivel, az általános alapelvek pedig a törvény első két részében találhatók”.⁷³

A Tang-törvénykönyv

Yang Jian 581-ben megalapította a rövid életű Sui-dinasztiát, és négy évszázad széttagoaltság után újra egyesítette Kínát. Ugyanebben az évben lépett hatályba a „Kaihuang” törvénykönyv, amely ugyan elveszett, de a kutatók szerint minden bizonnyal a későbbi Tang-törvénykönyv elődjének tekinthető.⁷⁴

A Tang-kor (618–907) a kínai kultúra aranykorának számít, jogtörténelmi szempontból is kiemelkedő jelentőségű. A Tang-dinasztiát megalapító Li Yuan⁷⁵ uralkodása alatt született meg az első, teljes egészében ránk maradt eredeti törvénykönyv, amely részben hatályban volt a Ming-dinasztia (1368–1644) idején, illetve a rendelkezések majdnem fele a Qing-dinasztia uralkodása alatt is (1644–1911). A törvénykönyv a környező országok (Japán, Korea és Vietnám) kodifikált jogszabályainak is mintájává vált.⁷⁶ A Tang-korra a kínai központosított állam is kiterjedt szabályrendszerrel rendelkezett, az állam részletesen szabályozta a gazdaságot, a közigazgatási pozíciók elnyerésének szabályait és a szervezeti működés rendjét, az oktatáshoz való hozzájutást, az adókötelezettségek és -mentességek rendszerét, a jogi felelősséget és a büntetéseket, amelyek továbbra is az egyéni státusz függvényei voltak.⁷⁷

617-ben bocsátották ki a későbbi törvénykönyv első néhány szakaszát, amely – az emberölés, rablás, dezertálás és hazaárulás esetét kivéve – eltörölte a halálbüntetést. Két évvel később, 619-ben egy törvényalkotással megbízott bizottság a „Kaihuang” törvénykönyv alapján egy 53 cikkből álló szabálygyűjteményt fogadott el, amely 624-ben már 500 szakaszt tartalmazott. A későbbiekben még több apró változtatást eszközöltek a szabályokon, az utókorra a 737-ben keletkezett verzió maradt fenn.⁷⁸ A Tang törvénykönyv

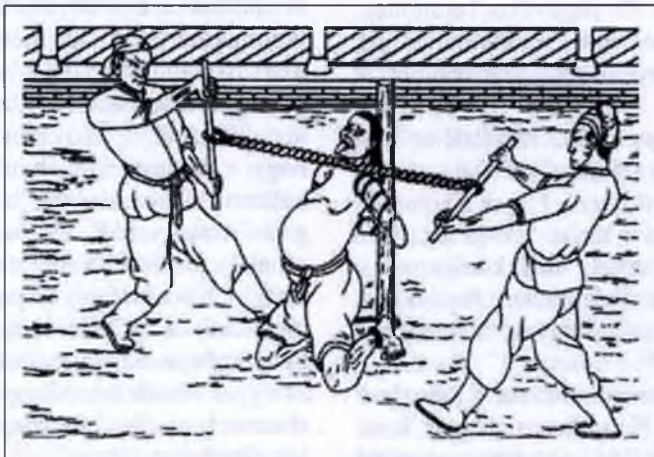
eredetét nem valamiféle istenségtől vagy transzcendens lénytől származtatja, hanem evilági uralkodóktól, akik maguk is azért hoztak törvényeket és vezettek be büntetéseket, hogy a társadalomra veszélyes cselekedeteket, amelyek a természet és társadalom egyensúlyának felborulásával fenyegettek, kontroll alatt lehessen tartani.⁷⁹ A törvénykönyv magán viseli a yin-yang diszinkció és az öt elem – fa,

tűz, föld, fém és víz – szimbolikáját. A halálbüntetés szabályozásában is felismerhetjük a yin-yang kettősséget. A törvénykönyv kétfajta halálbüntetést ismer, a lefejezést és a megfojtást. A halál a yin vagy negatív energiák hatókörébe tartozik, a kettes szám pedig yin számnak tekinthető. Az öt elem szimbolikájának felel meg a büntetések öt típusa: kétfajta botozás (10–50, illetve 60–100 botütés), kényszermunka, száműzés, halálbüntetés.

A vékonyabb rúddal való botozás, mint a legenyhébb büntetés 10-től 50 botütésig terjedhetett. 20 botütés járt például annak, aki nem jelentett valamely tüzesetet, vagy nem segített a tűz eloltásában; az éjszaka elkövetett magánlaksértésért azonban már 40 botütés járt, ezt a büntetést kapta az a gazda is, akinek a kutyája megsebesített vagy megharapott egy másik embert. A büntetések második fokozatában a vastagabb rúddal való botozás 50-től 100 botütésig terjedhetett. 60 botütés járt egy nyílvessző kilövéséért a város, valamely út vagy ház irányába, de ugyanennyi botütést kellett elszenvednie annak is, aki a kölcsöntartozását a határidő lejárta után száz nappal még mindig nem egyenlítette ki. Szerencsejáték üzése 100 botütést vont maga után, kivéve, ha a fogadás itatra vagy ételre vonatkozott, vagy csak olyan versenyről volt szó, amely a harcművészetekhez tartozott. A harmadik büntetési nem a kényszermunka volt, amelynek öt fokozatát különböztették meg; a kényszermunka egy, másfél, kettő, kettő és fél vagy három évig tarthatott. Egy év járt például sirrombolásért vagy a császári palotába való „bekukucsálásért” földrajzilag magasabb helyről. A „kényszerszolgátság” egyúttal kötelező munkát jelentett, a városokban általában épületek építésénél kellett segédkezni, vidéken pedig a falak, közraktárak építésénél. A negyedik büntetési nem a száműzés volt három fokozattal, amely jelenthetett 666, 833 és 1000 mérföldre való eltávolítást. 833 mérföldre való száműzés járt például a páncélzat vagy íjpuska ellopásáért, vagy annak, aki idegennel (perzsával, indiaival vagy más nemzetiségűvel) házasodott.⁸⁰

A legsúlyosabb büntetési nem a halálbüntetés volt, amelynek két formáját alkalmazták: a megfojtást és a lefejezést. Az előbbi 144, a törvényben szabályozott

cselekedet, az utóbbit pedig 89 cselekmény esetében kellett kiszabni. Az uralkodónak személyesen kellett mindegyiket jóváhagynia. Megfojtás járt többek között emberrablás kiterveléséért és az elraboltak szolgasorba juttatásáért. Habár a megfojtás jóval hosszabb szenvedést és fájdalmat okozott a halálraítéltnak, mégis a kínaiak inkább ezt a büntetési fajtát preferálták a lefe-

Megfojtás (kínai rajz)

jezés helyett, abból a hibából kiindulva, hogy testük a szüleiktől származó ajándék, és a legnagyobb tiszteletlenség az ősök felé úgy meghalni, hogy az ajándék ne „egészben” kerüljön vissza a sírba.⁸¹ A halálbüntetést általában nyilvánosan, elrettentő szándékkal hajtották végre. A lefejezés esetében a helyi hatóságok a fejet becsomagolták és a fővárosba küldték, azért, hogy kétséget kizáróan bizonyítani lehessen a bűnösnek talált elkövető halálát.⁸² Az Európában jóval elterjedtebb akasztás Kínában inkább az öngyilkosság egyik formája, s nem a halálbüntetés egy fajtája volt.

Az öt fő büntetés mellett egyéb büntetéseket is említ a Tang törvénykönyv, így például ismeri a kötelező restitúció fogalmát, ha valaki más vagyonában okoz kárt; hivatalnokok esetében előfordulhatott a titulus visszavonása, a „lefokozás” vagy a pénzbüntetés is.⁸³

A bűncselekmény megállapítása és a büntetés kiszabása szinte automatikusan történt: nem volt szükség mérlegelésre, a körülmények értékelésére, a felelősség tisztázására, a magisztrátusnak „a törvénykönyvben megadott minták alapján az összehasonlítás (lun) módszerével és összhangban azzal a rendszerrel, amely az egyes ügyek esetében szigorúan szabályozta az ítélet enyhítésének vagy súlyosbításának mértékét, pontosan meg kellett határozni a büntett természetét.”⁸⁴

A Tang törvénykönyv 500 paragrafusa 12 részre tagolódik: az első általános szabályokat és meghatározásokat tartalmaz, a második rész a „biztonsági szabályok és tiltó rendelkezések” (wei jin) címet viseli, s a császári palotán és a határátkelőkön való áthaladást és belépést szabályozza. A harmadik rész közigazgatási szabályokból áll, a negyedik rész a háztartásokra és a házasságra vonatkozóan tartalmaz szabályokat. Az ötödik rész az állami istállók és raktárak kezelésének előírásait foglalja magában. A hatodik rész a sorozással, seregtoborzással, a hetedik a személy és vagyon elleni bűncselekményekkel, a nyolcadik a tettlegességgel, a kilencedik a csalással és hamisítással foglalkozik, a tizedik rész pedig speciális rendelkezéseket tartalmaz. A tizenegyedik és tizenkettedik rész eljárási jellegű előírásokat, a letartóztatásra, illetve az igazságszolgáltatásra vonatkozó szabályokat taglal.

A Tang törvénykönyv, a korábbi jogi hagyományokra építve, kiemelten tárgyalja azt a tíz, legsúlyosabbnak minősülő cselekményt, amelyek elkövetőit sem a társadalmi rangjuk, sem az uralkodó dinasztiához való tartozásuk nem ment meg a büntetéstől. Ezek a következők: a lázadás, a zendülés és árulás megtervezése; a kontumácia (szülők vagy nagyszülők megütése vagy emberölés kitervelése vagy közeli hozzátartozók megölése), depraváció (egy háztartás tagjai közül három személy megölése, akik legalább egyazon vagy magasabb társadalmi státuszba tartoztak, mint az elkövető, vagy valakinek a feldarabolása); a „nagy tiszteletlenség” elnevezéssel illetett cselekményhalmaz (büntethetők voltak azok az orvosok, akik nem a megfelelő formulák szerint keverték össze az uralkodó orvosságait vagy azok a szakácsok, akik nem az előírások szerint készítették el az ételeket, és ide tartozott az uralkodói autoritás aláásása is, a császári hatalom alaptalan kritikája vagy pecsétjének hamisítása); a szülők iránti tisztelet hiánya (szülők megátkozása, engedelmesség negligálása, szülői tartás elmulasztása, kegyeltsértés), diszkordia (rokonok megölésének kitervelése vagy bűncselekménnyel való vádolása); „gonoszság” (feljebbvaló megölése, özvegyi gyász elmulasztása, zenélés, nem megfelelő ruházat hordása vagy újracházódás a gyászperiódus alatt); vérfertőzés.⁸⁵

A Tang törvénykönyvben részletezett büntetőjogi szabályok a császár személyét és uralkodói hatalmát, valamint a társadalom alapegységét, a családot védelmezték. Az állami büntetőpolitika középpontjában a patriarchális családmódel védelme állt; elsősorban az apai felmenőket és közeli rokonaikat, illetve az időseket védelmezte. A kodifikált joganyag a konfucianizmus tanainak megfelelő társadalomszervezet és ideológia hű lenyomata. A hagyományosan hierarchizált társadalmi struktúrában megjelenő státuszok jelentősen befolyásolták egy adott személy büntethetőségét. A törvénykönyv a 7. cikkben például meghatározza azokat a magasabb státuszú személyeket (magasabb rangú hivatalnokok és nemesemberek), akik, ha főbenjáró bünt követnek el, akkor ügyüket a felsőbb hatóságok felé kell továbbítani, amelyek végső soron döntenek az ügyben. A társadalmi státusz meghatározta a büntetés súlyosságát is; egy szolga által elkövetett bűncselekmény bármely közember ellen kétszer olyan súlyosnak minősült, mintha ez fordítva történt volna: „Ha a szolga úgy üt meg egy közembert, hogy annak valamelyik végtagja eltörik, a büntetése megfojtás, de ha a szolga gazdája megöli azt a szolgát, aki elkövetett valamely bűncselekményt, a büntetése száz botütés”.⁸⁶ Ugyanilyen fontosnak számított a cselekmény megítélésénél az is, hogy elkövető és áldozat milyen rokonsági fokban álltak egymással, és milyen pozíciót foglaltak el egymással szemben: ha egy apa megkorbácsolta a fiát, azért nem járt büntetés, ha azonban ez fordítva történt, akkor halálbüntetés járt érte.⁸⁷ Ha a férj ütötte meg a feleségét, az nem számított bűncselekménynek, ha azonban a feleség a férjet, egy év börtönnel jár.⁸⁸

A társadalmi státuszon kívül a törvénykönyvben részletezett büntettekért járó büntetések mértéke függött még az elkövető korától, nemétől, az áldozat és a közöttük lévő rokonsági foktól, valamint az adott cselekedet elkövetési módjától. Például ha valaki szüleinek, illetve apai nagyszüleinek a megátkozása úgy minősült, mint a „szülők iránti tiszteletlenség”, ha az átok nagyon erős érzelmi töltetű kifejezéseket tartalmazott, akkor a büntetés lefejezés, ha az elkövető „csak” durva kifejezéseket használt, akkor a büntetés megfojtás volt. Anyai nagyszülők megátkozása azonban nem minősült büntettnék.⁸⁹ Ha valaki betöltötte 80. életévét, vagy nem érte el a 10. életévét, és halálbüntetéssel sújtandó cselekményekben (pl. lázadás, zendülés, emberölés) vett részt, akkor benyújthatott kegyelmi kérelmet a császárnak. A 90. életévüket betöltött személyek, ugyanúgy, mint a 7. életévüket be nem töltött gyermekek a legtöbb esetben nem voltak sújthatók halálbüntetéssel. Az elkövető korának megítélésénél megjegyzendő, hogy a törvénykönyv ismerte azt a büntetőjogi alapelvet, amely szerint az elkövető cselekményét az elkövetés időpontjában fennálló életkora szerint kell elbírálni. Ha egy szolga állapotú követett el valamely bűncselekményt közember ellen, a büntetése egy fokozattal súlyosabb volt, mint a közember büntetése ugyanezen cselekményért.⁹⁰

A Tang törvénykönyvön nehéz nem észrevenni a konfucianizmus eszmevilágát, a fiatalok idősebbek iránti tiszteletének, az alárendeltek feletteseik iránti engedelmességének, az ősök iránti tiszteletnek a megfogalmazásait. Az idősebbek által képviselt „hatalom” ugyanazt a viszonyrendszert jelenti, mint ami az uralkodó és a kormányzottak között megjelenik, ezért a társadalmi stabilitás fenntartása érdekében az állam minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy a háztartások és családok fejeinek autoritása fenntartható legyen.⁹¹

A társadalmi státuszok és pozíciók rendszere a hierarchikus módon felépített társadalomban azt is meghatározta, hogy kik azok, akik mentesülhettek a büntetés alól vagy enyhébb büntetést kaphattak. A nyolc preferált társadalmi csoportba tartozók esetében az ítélelhozatal csak az uralkodó engedélyével volt lehetséges, ugyanakkor a privilegizált csoportok a tíz főbenjáró büntett és a halálbüntetéssel sújtandó cselekmények alól nem kaphattak „felmentést”.⁹² Ide tartoztak az uralkodó rokonnai, korábbi dinasztiák leszármazottai, valamint a császár személyzetéből azok, akik hosszú ideje az uralkodó szolgálatában álltak, továbbá a vitán felül álló, erényes emberek, akiknek az élete modellként szolgált a kínai nép számára, továbbá a kiemelkedő tulajdonságokkal rendelkezők (hadvezérek, magas rangú kormányhivatalnokok). A preferált csoportba tartoztak még a nagy teljesítményeket véghezvivők, akik „megölték az ellenséges hadseregek vezetőit” vagy „képesek elhozni a békét”, a magas rangú hivatalnokok, valamint „azok a katonai és polgári hivatalnokok, aki közügyekben éjjel és nappal is rendelkezésre állnak”, illetve azok, akik „veszélyek és

nehézségek között dolgoznak⁹³ A törvénykönyv más cikkeiben részletesen szabályozza a „megváltás” intézményét, amikor a büntettekért járó büntetés megváltható pénzzel vagy valamely rang elvesztésével. Így például, ha egy hivatalnokot kényszermunkára ítélik, büntetését „becserélheti” hivatali rangjára.⁹⁴ A magasabb rangúak akár a halálbüntetéssel járó nyilvános megszégyenüléstől is megmenekülhettek azáltal, hogy a császár engedélyezhette nekik az öngyilkosság elkövetését.⁹⁵ 15. életév alatti és a 85. év feletti, valamint a cselekvőképességükben korlátozott személyek minden büntetés alól mentesültek, kivéve a halálbüntetést, a 7. életév alatt és a 85. életév felett azonban még a halálbüntetés alól is. Aki nem tartoztak az előbb említett társadalmi csoportokba, azok csak az uralkodó kegyelmében bízhattak.⁹⁶ Mindezek mellett kiemelendő, hogy a kegyelmi jog gyakorlása – összhangban a konfucianus elvekkel – sokkal gyakrabban megtörtént a Tang-korban, mint a modern időkben.⁹⁷

Mindezek mellett léteztek olyan társadalmi csoportok, amelyek sajátos élethelyzetük miatt részesültek kegyelemben, így például terhes anyákat nem lehetett halálbüntetéssel sújtani, a vakok és a törpék enyhébb büntetésre számíthattak, csakúgy, mint a 80. életévüket betöltött öregek és a 10. életévüket be nem töltött gyermekek.⁹⁸

A Tang törvénykönyv megőrizte a kollektív büntetési rendszer jogi hagyományait is, a kommentár szerint a lázadás vagy zendülés tervezése olyan gonosztól való cselekedet, amely „bemocskolja az egész családot, és a gonosz kipusztításához el kell érni a gyökerekhez”, így „az egész család valamilyen módon osztozik a lázadó gonoszságában, és mindannyian megérdemlik, hogy meg legyenek büntetve”. Mindenkinél, aki részt vesz e cselekmény elkövetésében, lefejezés a büntetése, az elkövető apjára és fiútestvéreire megfojtás várt – 75. életév alatt, illetve 15 év felett –, a többi rokonra, egyenes ágon az ükunokáig bezárólag, illetve a legközelebbi oldalági rokonokra szolgáság várt. Az említettek teljes vagyona az államra szállt.⁹⁹

A törvénykönyvben elszórtan találunk olyan rendelkezéseket is, amelyek hagyományosan nem a büntetőjog tárgykörébe tartoznak (közlekedési szabályok, házasságra, vagyona vonatkozó szabályok), az előírások azonban az esetek legtöbbszörében büntetőjogi jellegűek. 50 botütés járt annak, aki a lovaival vagy a ko-

csijával versenyzett a városban, a ha ennek eredményeképpen valakit halálra gázolt, akkor halálbüntetéssel sújtották. Ha valakinek a háziállatát sebesítette vagy ölte meg, akkor az állat tulajdonosának ki kellett fizetnie a kárát.¹⁰⁰

A kínai állam különösen ügyelt arra, hogy a helyes információk a megfelelő időben jussanak el az érintettekhez, ezért a törvénykönyv részletesen szabályozza a postai szolgáltatás hibáit, különféle büntetéseket fűzve az ilyen magatartásokhoz. Ha a küldönc csak egy napot is csúszott a levél kézbesítésével, akkor 80 botütést kapott. Ha több mint hat napot késett a kézbesítéssel, akkor két év kényszermunka várt rá.¹⁰¹

A törvénykönyvben a házasság intézményére is találunk szabályokat. A

A mandarin házában

házasulandók számára a jog előírta a házasságközvetítő igénybevételét, ő volt az, aki a modern „anyakönyvvezető” szerepét játszotta, azzal a nagy különbséggel, hogy az állam semmilyen formában nem regisztrálta a házasságkötés tényét. A házasság a két család közötti szerződés volt, amelyet mindkét család „feje” – általában az apa, nagypapa, nagybáty vagy idősebb báty – írt alá. Ha a feleség családja később megszegte a szerződést, akkor a szerződés aláírója 60 botütés várt. Ha a férj családja szegte meg a szerződést, akkor büntetés nem járt, viszont a kapott ajándékokat vissza kellett szolgáltatni. A házasságközvetítő kötelessége volt megvizsgálni azt, hogy csak az arra jogosultak kössenek házasságot. Férfiaknál az életkori határ 14 év, nők esetében 12 év volt. Az egymással különböző rokonsági fokban álló rokonok közötti házasságkötésért súlyos büntetések jártak: unokatestvérek közötti házasságért száműzetés, ugyanazon vezetéknévű férfi és nő egybekeléséért két év kényszermunka járt.¹⁰² A monogám kapcsolatok elvének megfelelően egy férfinak egy főfelesége lehetett, aki ezt a szabályt megsértette, egy év kényszermunkával büntették. Mindezek ellenére a férfiak a feleségük mellett tarthattak ágyasokat, ami nem volt tiltott. A házasság felbontásának joga a férjet illette – a törvény felsorolt nyolc lehetséges okot, amikor ezt megtehetette –, ha ezt a feleség tette meg konszenzus nélkül, akkor két év kényszermunka várt rá.¹⁰³

A Tang törvénykönyv a kínai jogfejlődés egyik legfontosabb állomása, magában hordozza a megelőző évszázadokban kialakult sajátos jogi kultúrát. A jogi hagyományrendszer a törvénykönyvön keresztül továbböröklődött a későbbi korokra is.

Jegyzetek

- ¹ Ruskola, Teemu: *Legal Orientalism* (Michigan Law Review, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=361982, 181. p.)
- ² Jelen tanulmány terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozik a jogszolgáltatás működésével. A jog működésének kereteit megszabó filozófiai iskolák ismertetése kapcsán is csak a legfontosabb megállapításokra szorítkozunk. A tanulmány a kínai nevek átírásakor a nemzetközi szakirodalomban mára a legelterjedtebbnek számító pinyin átírást alkalmazza, ez némileg eltér a magyar kiejtéstől: b=p, d=t, g=k, z=c, zh, ch=cs, j=ty(cs), q=ty, x=hsz, y=j, r=zs.
- ³ Jones, William C.: *Trying to understand the current legal system*, in: Hsu, Stephen: *Understanding China's legal reforms* (New York University Press, New York–London, 2003, 1. p.)
- ⁴ Uo., 9. p.
- ⁵ Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története* (Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 79. p.) – A császárkorban a „lü” írásjegy jelölte a törvénygyűjteményeket. A „lü” egyúttal a hangskála alapjául szolgáló hangolópókat is jelentette.
- ⁶ A „xing” a kínai írásban a „kés” jelből származik, utalva a testi büntetésekre, amelyek gyakran csonkítással jártak.
- ⁷ Gu, Sharron: *The boundaries of meaning and the formation of law* (McGill–Queenspress–MQUP, 2006, 78. p.)
- ⁸ Salát Gergely: *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján* (Sinológiai Műhely 3. Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 13. p.)
- ⁹ Bodde, Derk: *Basic concepts of chinese law: the genesis and evolution of legal thought in traditional China*. In: *Proceedings* (American Philosophical Society, vol. 107. no. 5., 1963)
- ¹⁰ Dawson, Raymond: *A kínai civilizáció világa* (Osiris, Budapest, 2002, 11. p.)
- ¹¹ A kínai történetírás két részre osztja a Zhou-kort: Nyugati Zhou-kor (Kr. e. 11. sz.–Kr. e. 771), Keleti Zhou-kor (Kr. e. 771–Kr. e. 256). Ezen második időszak további két korszakra tagolható: a Lu fejedelemség évkönyvei alapján a Kr. e. 722–Kr. e. 481 közötti korszakot „Tavaszi és Őszi” korszaknak, a Kr. e. 221. év előtti korszakát a „Hadakozó Fejedelemségek” korának nevezik.
- ¹² Dawson: i. m., 19–20. p.
- ¹³ Salát: i. m., 86. p.
- ¹⁴ Salát: i. m., 88. p.
- ¹⁵ Gernet: i. m., 81. p.
- ¹⁶ Ezeket a bronzedényeket a régészek nem találták meg – más tartalmú szövegekkel ellátottakat azonban igen –, az uralkodók közötti levelezés és más források alapján viszont nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy az edényekre felvésett szabályok léteztek. Az ilyen, bronzból öntött edényeknek elsődlegesen szakrális funkciójuk volt.
- ¹⁷ Head, John W.: *Codes, Cultures, Chaos, and champions: common features of legal codification experiences in china, Europe and North-America* (<https://www.law.duke.edu/journals/djcil/downloads/djcil13p1.pdf>, 12. p.)
- ¹⁸ Salát: i. m., 97. p.
- ¹⁹ A kínai filozófia a három sajátosan kínai irányzat mellett az 1. századtól a buddhizmus tanaival gazdagodott. Témánk szempontjából a legnagyobb jelentősége a legizmusnak és a konfucianizmusnak van.
- ²⁰ Salát: i. m., 16. p.
- ²¹ Salát: i. m., 91. p.
- ²² *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*. Szerk. Hamar Imre, Salát Gergely (Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 40. p.)
- ²³ Az egykori Qin fejedelemség jelentőségét az európai nyelvek is megőrizték, Qin nevéből származik Kína elnevezése.
- ²⁴ Gongsun Yang (?–Kr. e. 338), a Wei uralkodócsalád egyik oldalágából származott. Első intézkedéseit Qin államban Kr. e. 359-ben léptették életbe. A reformok a mezőgazdaságtól az adórendszeren át a közigazgatás megújításáig terjedtek. A reformer azonban kivívta az arisztokrácia ellenszenvét, s amint pártfogója, a fejedelem elhunyt, megölték.
- ²⁵ Gernet: i. m., 67. p.
- ²⁶ Salát: i. m., 110. p.
- ²⁷ Kon Qiu, azaz Kong mester nevét a jezsuiták latinosították Konfuciuszra (Kr. e. 551–Kr. e. 479).
- ²⁸ A legizmus elnevezés a latinosított változat, a „fajia” eredeti jelentése: a „törvény iskolája”.
- ²⁹ Head: i. m., 11. p.
- ³⁰ Head: i. m., 21. p.
- ³¹ Salát Gergely: *A „büntetőjog” (xing) Konfuciusz államelméletében* (<http://terebe.hu/keletkultinfo/salat5.html>)
- ³² Des Forges, Roger V.–Qiang Fang: *Were Chinese Rulers above the Law? Toward a Theory of the Rule of Law in China from Early Times to 1949* (University at Buffalo, State University of New York, 2006; http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=896910, 5. p.)
- ³³ Han Fei (Kr. e. 280?–234) fő műve, a *Hanfeizi* szinte teljes egészében ránk maradt, a legizmus legteljesebb összefoglalását adva.
- ³⁴ Des Forges–Qiang Fang: i. m., 6. p.
- ³⁵ Xin Ren: *Tradition of the Law and Law of the Tradition, State and Social Control in China* (Criminology and Penology Series, Westport, CN, Greenwood Publishing Co., 1997, 21. p.)
- ³⁶ Dawson: i. m., 103. p.
- ³⁷ Gernet: i. m., 87. p.
- ³⁸ Gernet: i. m., 88. p.
- ³⁹ Dawson: i. m., 103. p.
- ⁴⁰ A katonaiállam rendjét és szerveztségét jól szimbolizálja a császár több ezer katonából álló agyaghadserege.
- ⁴¹ Salát: i. m., 24–26. p.
- ⁴² Salát: i. m., 117. p.
- ⁴³ *The Laws of Qin* (<http://www.indiana.edu/~g380/Laws.pdf>, 1. p.)
- ⁴⁴ Salát: i. m., 122. p.
- ⁴⁵ Salát: i. m., 126. p.
- ⁴⁶ Megjegyzendő, hogy a kasztrációnak valószínűleg létezett női megfelelője is, ennek pontos tartalmát azonban nem ismerjük.
- ⁴⁷ Salát: i. m., 133–136. p.
- ⁴⁸ Salát: i. m., 136. p.
- ⁴⁹ Salát: i. m., 137–140. p.
- ⁵⁰ Salát: i. m., 141–142. p.
- ⁵¹ Salát: i. m., 142. p.
- ⁵² Ez a fonál selyemből készült, s drága árucikknek számított.
- ⁵³ Salát: i. m., 143–144. p.
- ⁵⁴ Salát: i. m., 144. p.
- ⁵⁵ Head: i. m., 7. p.
- ⁵⁶ Head: i. m., 18. p.
- ⁵⁷ *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*, i. m., 44. p.
- ⁵⁸ Fairbank, John King: *China, A New History* (Harvard University Press, Cambridge–London, 1992, 62. p.)
- ⁵⁹ Gernet: i. m., 103. p.
- ⁶⁰ Xin Ren: i. m., 41. p.
- ⁶¹ McCormack, Geoffrey: *The transmission of penal law (lü) from Hant o the T'ang: A contribution to the study of the early history of codification in China* (<http://www2.ulg.ac.be/vinitor/rida/2004/Macormack2.pdf>, 52–54. p.)
- ⁶² Han Wenge–Lu Yingli–Zhang Xinfu Yuan: *Han Five Penalties – A Psychological-Cultural-Social-Historical Construct* (<http://www.humiliationstudies.org/documents/HanFivePenalties.pdf>, 4. p.)
- ⁶³ *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*, i. m., 48. p.
- ⁶⁴ Egy Chunyu nevű előljáró öt lánya közül az egyik beadványt intézett a császárhoz, amelyben kéri, hogy az apját ne büntessék olyan végleges büntetéssel, amely nem engedi meg az elkövetett bűnei kijavítását és a helyes út megtalálását.
- ⁶⁵ *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*, i. m., 46–47. p.
- ⁶⁶ Így az eredeti ötszáz botütésből kétszáz lett, a háromszázból pedig száz. Emellett meghatározták a bot méreteit, valamint azt is, hogy hová lehet ütni botozás közben.
- ⁶⁷ *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*, i. m., 51. p.
- ⁶⁸ Xunzi (Kr. e. 315–Kr. e. 235) a legista filozófia egyik első képviselője.
- ⁶⁹ Des Forges–Qiang Fang: i. m., 8. p.
- ⁷⁰ *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*, i. m., 64. p.

⁷¹ Ennek a rendkívül összetett időszaknak a korszakait a történetírásban a következő dinasztiák jelzik: a Három Királyság kora (220–265), Nyugati Jin-dinasztia (265–316), Északi és Déli dinasztiák kora (317–589).

⁷² McCormack: i. m., 57–60. p.

⁷³ McCormack: i. m., 63. p.

⁷⁴ Head: i. m., 25. p.

⁷⁵ Li Yuan tábornok (565–635) fellázadt Yang császár ellen, seregével bevonult Changanba, s 618-ban Gao Zu néven a Tang-uralkodóház első császára lett.

⁷⁶ Benn, Charles: *China's golden age everyday life in the Tang dynasty* (Oxford University Press, 2001, 9–10. p.)

⁷⁷ Benn: i. m., 19. p.

⁷⁸ Head: i. m., 26. p.

⁷⁹ Head: i. m., 27. p.

⁸⁰ Benn: i. m., 205–206. p.

⁸¹ Benn: i. m., 207. p.

⁸² Benn: i. m., 208. p.

⁸³ Benn: i. m., 210. p.

⁸⁴ Gernet: i. m., 196. p.

⁸⁵ Widrow, Hayden: *A short history of law, norms and social control in imperial China* (<http://www.hawaii.edu/aplpj/pdfs/APL>

PJv7.02_Summer2006_SocialControlImperialChina_Widrow.pdf, 288–289. p.)

⁸⁶ Head: i. m., 28–29. p.

⁸⁷ Benn: i. m., 196. p.

⁸⁸ Lyons, Lewis: *The History of Punishment* (The Lyons Press, 2003, 4. p.)

⁸⁹ Widrow: i. m., 290. p.

⁹⁰ Widrow: i. m., 294. p.

⁹¹ Benn: i. m., 196. p.

⁹² Johnson, Wallace: *Limitations on legal privilege in Tang Code* (<http://jahl.ku.edu/article/johnson2007.pdf>, 25. p.)

⁹³ Uo., 292. p.

⁹⁴ Uo., 292. p.

⁹⁵ Benn: i. m., 209. p.

⁹⁶ Benn: i. m., 210–211. p.

⁹⁷ Benn: i. m., 212. p.

⁹⁸ Xin Ren: i. m., 41. p.

⁹⁹ Widrow: i. m., 296. p.

¹⁰⁰ Benn: i. m., 48. p.

¹⁰¹ Benn: i. m., 183. p.

¹⁰² Benn: i. m., 244–245. p.

¹⁰³ Benn: i. m., 247. p.

Lehotay Veronika

Adalékok a mezőcsáti járás zsidóságának gettósításához

Bevezető gondolatok

Mezőcsát múltjának teljes megismeréséhez és megismertetéséhez nélkülözhetetlen az 1938–1945 között történetek tudományos igényű feldolgozása. Jogtörténelmi szempontból több érdekes kérdés is felmerül. Az állami törvényeknek és a hozzájuk kapcsolódó rendeleteknek hogyan szereztek érvényt a helyi hatóságok, milyenek voltak a helyi intézkedések? Milyen mértékben „sikert” megvalósítani az utasításokat? Kik vettek részt a végrehajtásban helyi szinten? Milyen hatása volt a zsidótörvényeknek a mezőcsáti járás zsidóságára? Hogyan történt a világháború után a bűnösök felelősségre vonása? Hogyan alakult a mezőcsáti zsidóság sorsa a világháború utáni években?

A helyi közösségekre vonatkozóan a vizsgált korszakban a legértékesebb dokumentumok az úgynevezett jelentések. Rendkívül fontosak, mert ezek alapján lehet rekonstruálni az egy hónappal később elpusztított zsidó hitközségek helyzetét. A jelentést, amely egy kérdőívből állt, mindegyik zsidó hitközségnek ki kellett töltenie, és ennek segítségével a német hatóságok a lélekszám mellett az alkalmazottak számáról, a hitközség tulajdonában lévő épületekről és ingatlanokról, felekezeti egyesületekről, a hitközség anyagi kiadásairól és bevételeiről, a rituális tárgyak értékéről, a felekezeti iskoláról, a hitközség vezetőiről is információhoz jutottak. A vizsgált járásban ekkor az anyahitközségről (Mezőcsát) és a hozzá tartozó két fiókhitközségről (Emőd és Tiszapalkonya) készült jelentés. Az anyahitközségnek 1944 áprilisában 518 tagja volt. Ez az 1941-es adatokhoz viszonyítva csak hárommal kevesebb, így valószínű, hogy senkit nem vittek el munkaszolgálatra, hiszen akkor sokkal radikálisabban csökkent volna a közösség lélekszáma, így ez tekinthető természetes fogyásnak is. Az emödi hitközség szinte minden tagját (a népszámláláskor 51 fő) behívták munkaszolgálatra 1942-ben. A hitközség elnöke Ukrajnában teljesített katonai munkaszolgálatot, amelynek során életét vesztette. Így a hitközségi élet teljesen megszűnt. A jelentés 21 tagról számol be, akik

A mezőcsáti zsinagóga romos épülete

valószínűleg gyerekek, nők vagy idősök voltak, ezért munkaszolgálatra alkalmatlanok lehettek. A közösség vagyoni helyzetéről nem sokat tudunk, de volt imaházuk és metsző lakásuk is. Az anyakönyvvezető rabbi ekkor a mezőcsáti Altmann Fábián volt.

A másik fiókhitközségben, Tiszapalkonyán az anyakönyvezetési teendőket Donáth Fülöp, az ónodi anyakönyvvezető rabbi látta el. A hitközségnek ekkor mindössze 36 tagja volt, és a jelentésben nincs feltüntetve, hogy bármilyen ingóság (imaház, sakterház stb.) lett volna. Bár volt egy gondnok, név szerint Krausz Izidor napszámos, így nyilván lennie

kellett valamilyen ingatlannak, amelyről gondoskodnia kellett, csak legfeljebb nem tüntették azt fel. A tiszapalkonyai ortodox izraelita fiókhitközségnek 1941-ben 37 tagja volt, így valószínűleg innen sem vittek el senkit munkaszolgálatra 1944 áprilisa előtt. A mezőcsáti közösség élén 1944-ben Kolozs Jenő malomtulajdonos állt, az anyakönyvvezető a már említett Altmann Fábián volt. A közösségben 77 gyerek járt a felekezeti iskolába. Ekkor csupán egy tanár tanított, akinek nevét nem tudjuk, azonban 1931-ben két tanára volt az iskolának: Weisblüth Jakab és Fuchs Margit. A közösségnek egyetlen önálló felekezeti egyesülete működött: a Chewra Kadisha, amelynek 77 tagja volt. Ekkor a közösségnek már több felekezeti ingatlana volt a zsinagógán kívül: iskola, imaház, rabbilakás, metsző- és templomszolgá-lakás.

A mezőcsáti egykori zsidó iskola

ellenes törvényhozás nem elhárította a zsidóüldözés veszélyét, hanem „legális” formák között hozzászoktatta a magyar társadalmat a zsidók fokozatos kirekesztéséhez.¹ Az 1938–1945 közötti törvények és rendeletek közel egymillió zsidó vagy (az 1941:15. tc. és az

1942:15. tc. alapján)² annak tekintett magyar állampolgárt érintettek, és az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel után közvetve hatszázezer ember pusztulását indították el.

A zsidók gazdasági ellehetetlenítése, kifosztása bonyolult bürokratikus folyamatok során történt. Ez mind a központi, mind a helyi intézkedésekre jellemző volt. A rendeleteket, miniszteri uta-

sításokat, ezek sorszámaival és saját számaival ellátott alispáni leiratokat, majd a körjegyzői utasításokat több lépcsőben ellenőrizték. A végrehajtás részleteit a minisztériumok megyei szakszervei állították össze, a rendeleteket a főispánok kapták meg, és ők voltak azok, akik hivatalból értesítették a csendőrséget, a rendőrséget, a helyi képviselői szerveket és bizottságokat. Az alispánok a Belügyminisztériumtól kapták meg a miniszterelnöki rendeleteket a végrehajtási utasítással együtt. Majd ők ezeket önálló alispáni körlevelek vagy utasítások formájában közölték a helyi közigazgatással.³

A zsidótörvények végrehajtását, de különösen a második és harmadik zsidótörvényt közel kétszázezer ember szenvedte végig Borsod megye hét járásában és a megyeszékhelyen, Miskolcon. Érdekes adalék ehhez, hogy az 1920:25. törvényt nem követte olyan végrehajtási utasítási sor Borsodban, mint a későbbi törvényeket.⁴

Az első zsidótörvényt (1938:15. tc.) az 1867:17., az egyenjogúságot kimondó törvény⁵ kiegészítéseként fogadták el, azaz így fogták fel, és így magyarázták. A törvény egyértelmű támadás volt a polgári jogegyenlőség elve ellen.

1938. júniusi hatályba lépése után egy sor kormányrendelet jelent meg a végrehajtással kapcsolatban. Borsod megye álláspontjára ekkor még jellemző volt az, hogy semleges álláspontot igyekezett kialakítani. Erre példa a zsidók hajviseletével kapcsolatos belügyminisztériumi rendeletre lábjegyzetben való reagálás, amelyben a megye azzal indokolta semleges álláspontját, hogy ez már nem egészségügyi, hanem politikai kérdés.⁶

Ekkor már egy sor végrehajtási utasításával együtt ismert volt az 1939. május 4-én hatályba lépett második

A törvények és rendeletek végrehajtása Borsod megyében és a mezőcsáti járásban

Zsidótörvénynek minősíthetők azok a törvények, amelyekben az úgynevezett „első” (1938:15. törvény), a „második” (1939:4. törvény) vagy akár harmadik, a szakirodalom nagy részében sem „sorszámozott” zsidótörvényre hivatkoznak. Az 1938–1944 közötti időszakban 21 zsidótörvény született. Az 1920-ban elfogadott, ún. numerus clausus törvénnyel együtt a két világháború között 22 zsidó tárgyú törvényt szavazott meg a Nemzetgyűlés, illetve az Országgyűlés. A zsidó-

zsidótörvény. Az 1939:4. tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozását” tűzte ki célul, és valósította meg a zsidók választójogának szűkítésével. Az egész magyarországi zsidótörvényhozás alaptörvényének tekinthető a második zsidótörvény, amely létrejöttének körülményei miatt nem válhatott a zsidók megmentésének eszközévé. Ezt a törvényt ugyanis a szélsőjobboldal biztatására hozták, és tudomásul vették, hogy a másik fél csak kiindulópontnak tekinti azt.⁷

A törvény végrehajtásáról a 7720/1939. ME rendelet szól, amely kimondja, hogy új iparigazolvány, iparjogosítvány addig nem adható ki, amíg a településen a zsidó iparosok aránya 6% alá nem csökkent.

A gazdaság területén az iparűzés korlátozása érdekében Borsod megye valamennyi településére vonatkozóan pontos kimutatás készült a zsidó és nem zsidó iparosok arányáról. A levéltárban megtalálható az a lista, amely tartalmazza a mezőcsáti „zsidónak tekintendő”, „zsidónak nem tekintendő és valamely kivétel alá eső iparosok és kereskedők” nevét és foglalkozását.

A mezőcsáti járás főszolgabírója 1940. július 29-én adta ki 3722/1940. számú véghatározatát, amely megállapította a járás falvaiban a zsidónak tekintendő iparosok akkori számarányát. A Borsod megyei alispán véghatározatában jóváhagyta a főszolgabírói felterjesztést (22. 593/194. számú alispáni irat).

Az iratok között található egy – az 1150/1941. ME rendelet egy részét tartalmazó – iparkamarai levél, amely kimondta, hogy a zsidó kereskedők a vásárokon, piacokon csak engedéllyel árusíthatnak, de a bevásárlást a rendelet nem korlátozta. A mezőcsáti járás főszolgabírója 6315/1941. számú levelében arra hivatkozik, hogy a rendelet nem jó, mert a zsidó kereskedők felveszárják az árut a piacon, s ezzel rontják a helyi közellátás színvonalát. A főszolgabíró sürgeti az alispán állásfoglalását, illetve a rendelet módosítását úgy, hogy „a zsidó kereskedők, mint iparszerű vevők is kizárassanak a vásárokról és a piacokról”. Vagyis ebben a helyzetben az látható, hogy a főszolgabíró ugyancsak túlbuzgó volt a rendeletek végrehajtásában és szigorításában.

Változások 1944. március 19. után

Magyarország német megszállásakor egyik napról a másikra megváltozott azoknak a magyar zsidóknak a helyzete, akiknek élete addig nem forgott közvetlen veszélyben, bár életüket megkeserítették a zsidótörvények és a szélsőjobboldal folyamatos támadásai.⁸ A német megszállást követően naponta jelentek meg a zsidóság tulajdonjogának, egzisztenciájának, legalapvetőbb emberi jogainak és életfeltételeinek korlátozását célzó rendelkezések. A németek Magyarországon is a korábban más országokban már alkalmazott, és „jól” működő menetrendet követték: helyhez rögzítés (utazási és költözési tilalom), megkülönböztető jelzés viselésére kötelezés, ezt

követte a kényszerlakhely kijelölése, tehát a gettóba zárás, majd a gyűjtőtáborba hurcolás, végül pedig a halálszerelvényekbe való zsúfolás, amelyeknek végálmomása Auschwitz volt.⁹

A német megszállás után megalakuló Sztójay-kormány, illetve az izraelitákkal szembeni további intézkedések végrehajtásának egyik legbiztosabb bázisa Borsod vármegye lett. Élére Gömbös Gyula egykori híve és munkatársa, a kormánypárt egyik ismert vezetője, Borbély-Maczkó Emil került, akit 1944. március végén erősítettek meg főispáni tisztségében, majd egy hónappal később Miskolc város főispánjává is kinevezték. Májusban elhangzott programbeszédében az egységes keresztény Magyarország megteremtését és a „zsidókérdés megoldását” tartotta legfontosabb feladatának. Megerősítette azt is, hogy „fajvédők, s valamennyien egyformán százszázalékos antiszemita vagyunk.” A megyei zsidóságnak az egykori toleráns megítélése helyett egyre jobban egy kirekesztő, a zsidóságot a befogadó társadalommal szembeállító szemlélet és politika került előtérbe.

1944. március 31-én¹⁰ született meg az a rendelet, amely a zsidókat sárga csillag, tehát megkülönböztető jelvény viselésére kötelezte. A rendelet kimondta, hogy „minden 6. életévét betöltött zsidó személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén jól láthatóan – varrással 10x10 cm átmérőjű szövet-, selyem- vagy bársonyanyagból készült, „kanárisárga” színű, hatágú csillagot viselni.”¹¹ A 2. és 3. § a kivételezettekre, a 4. § a büntetőszankciókra vonatkozott.¹²

A belügyminiszter 172068/1944. számú irata a sárga csillag viselésének ellenőrzésére vonatkozott. Eszerint a hatóságok tisztviselői, a csendőrség, az állambiztonsági rendészet volt köteles ellenőrizni, hogy a sárga csillag viselésére kötelezettek eleget tesznek-e kötelezettségüknek. A viselés ellenőrzésére az alispán külön rendeletet adott ki 1944. április 19-ei levelében,¹³ és a főszolgabíróknak rendszeresen jelentést kellett készíteniük az esetleges kihágásokról. Azok ellen, akik e kötelezettségüknek nem tettek eleget, büntetőeljárást kellett indítani, és gondoskodni kellett internálásukról. Az internáltak létszámáról minden hónapban kimutatást kapott a Közbiztonsági Osztály.

Borsod vármegye alispánjának 13.996/1944. számú irata szerint az „elmúlt időszakban” sem büntetőeljárásra, sem internálásra nem került sor a vármegye területén a sárga csillag viselésével kapcsolatban. Ez az alispáni irat 1944. július 17-én keletkezett. A közigazgatási apparátus munkáját jellemzi, hogy még 1944 októberében is érkeztek jelentések ebben az ügyben az alispáni hivatalba.

A gettósítás

A 6163/1944. BM számú rendelet,¹⁴ Baky László államtitkár aláírásával, április 7-én érkezett meg a vármegyéhez, és ez (a „Zsidók lakhelyének kijelölése”

tárgyában) a gettósítás, a deportálás lefolytatásának utasításait tartalmazta.

A német és magyar „zsidótlanítási” szakértők dolgozták ki a gettósítás több szakaszban zajló menetét. Eszerint először a falusi és a kisvárosi zsidókat kellett összegyűjteni és a zsinagógákban elhelyezni, majd ezt követően a szomszédos nagyobb városban, főleg a járási székhelyen lévő gettóba kellett szállítani, végül pedig a megfelelő vasúti eszközökkel rendelkező központban kellett összegyűjteni, ahonnan gyorsan el lehetett szállítani őket.¹⁵ A gettósítás általában mindenütt hasonlóan zajlott.¹⁶ Az embereket hajnalban gyűjtötték össze. A zsidók „összeszedése” a területileg illetékes erőszakszervek, vidéken a csendőrség feladata volt. A belügyminiszteri rendelet értelmében április 16-án megkezdődött a vidéki zsidóság gettókba tömörítése. A helyi közigazgatási szervek a rendeletet (alapelveiben szó szerint) minden szinten a helyi viszonyokra alkalmazva saját utasításként adták ki.

A borsodi járásokban (településként) 1944. május 5-ére készültek el a zsidó összeírások Mikuleczky Gyula alispán utasítására.¹⁷ Ezek szerint Borsodban, Miskolc kivételével, 6360 izraelita élt. A mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 3-án küldte el jelentését az alispánnak, amely szerint a járás területén ekkor 247 zsidó család élt 892 lélekszámmal. A legtöbb zsidó a járás székhelyén, Mezőcsátán élt.¹⁸

Az összeírás a „kényszerlakhelyük kijelölésének” alapjául szolgált. Erről az alispán május közepén tárgyalt a főszolgabírákkal. A tárgyalás eredményeként néhány nap alatt Borsod vármegye valamennyi járási székhelyén gettót alakítottak ki, amelyek működtetésére a főszolgabírák a zsidó tanács kijelölt vezetőivel határozatba foglalt tervet készítettek.

Az utasításnak eleget téve Papp László, a mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 16-án kelt 2684/1944. számú határozatában rendelte el a zsidók gettósítását. Ez az irat részletesen tartalmazza a gettósítás menetét és az azzal kapcsolatos egyéb teendőket. A mezőcsáti, tiszakeszi, ároktövi, tiszababolinai, tiszadorogmai, tiszatarjáni, igríci és hejőpapi zsidóknak május 19-éig kellett beköltözniük a gettóba, amelyet a hitközségi épületek, továbbá izraelita ingatlanok igénybevételeivel a Munkácsi és a Muhi utcában jelöltek ki a számukra. A nagyszámú népességet csak az említett utcákban lévő néhány lakóházban, illetve melléképületekben „szállásolták el”, ezért a zsúfoltság kimagasló volt még megyei szinten is. A területen lakó keresztény családoknak ki kellett költözniük a falu más részébe. A gettó lakóival nem volt szabad érintkezniük.

Rendkívül gyorsan, május 20-áig a járás összes többi településének zsidó lakosa is köteles volt beköltözni a gettóba. Minden olyan zsidót be kellett szállítani, akinek a sárga csillag viselését előírták. Kivételt képeztek ekkor még az orvosok, az állatorvosok és a gyógyszerészek.¹⁹ Az alispán külön levelet küldött erről a főszolgabíróknak, amelyben leírta, hogy a mentesítés a további intézkedésig tart.

A gettó parancsnokának a tanács elnökét, Kolozs Jenőt jelölte ki a főszolgabíró. A parancsnok segítőtje a tanács volt. A parancsnok egyik feladatává tették, hogy minden beköltöző családtól az engedélyezett 3000 pengőből arányosan beszedje azt az összeget, amit a főszolgabíró számlájára kellett a gettó lakóinak befizetniük. Ez az összeg 10 000 pengő volt, s „közkiadások céljaira átmeneti számlám javára” fizették be.²⁰

A rendelet értelmében a zsidóknak maguknak kellett gondoskodniuk ellátásukról. A tanács köteles volt ellenőrizni, hogy a fejadagon túl senki ne fogyaszthasson élelmiszert.²¹ A belügyminiszteri rendelet határozta meg azt, hogy a zsidók a gettóba csak 14 napi élelmet és 50 kilogrammos csomagot vihetnek magukkal, pénzt és értéktárgyat nem.

A főszolgabíró engedélyezte a gettó betegek és a gyermekek számára biztosítandó tejmenyiséghez nyolc darab (mezőcsáti zsidók tulajdonát képező) tehén tartását, de a takarmányról is a gettó lakóinak kellett gondoskodniuk. Meghatározta a rendelet, hogy 1,5 négyzetméter férőhely jusson egy személynek. Megszabta azt is, hogy mit vihetnek a zsidók a gettóba.

Szigorúan megkövetelte a rendelet a cenzúrát levélíráskor, megtiltotta a táviratozást és a telefonálást, a csomagküldést főszolgabírói engedélyhez kötötte.

A gettóba szállított zsidók elhelyezését részletesen taglalta a rendelet. Kimondta, hogy szobaparancsnokokat kell választani, ők tartják fenn a rendet. A szobákban lakónévsort kellett kifüggeszteni.

A főszolgabíró elrendelte továbbá mindkét utcában egy 4 főből és 1 parancsnokból álló, állandó jellegű őrség megszervezését. A rendelet meghatározta a parancsnok, illetve a tanács azon jogát, hogy a gettó területén büntethessen is.

Intézkedett a rendelet a gettóba szállítottak visszamaradt vagyonának gondozásáról és őrzéséről. Kimondta, hogy az elhagyott zsidólakásokba a gettó területéről kiköltözött keresztények, illetve a légítámadások károsultjai kerülhetnek.

Megyei viszonylatban a mezőcsáti gettóban az életkörülmények mellett a bánásmód is a legkevésbé elviselhetők közé tartozott.²² A gettókba zárt vidéki zsidóság rettenetes körülmények között, kifosztottan és megaláztatások között várt a sorsára.²³

A levéltárban található egy olyan dokumentum, amely további adatokkal szolgál a mezőcsáti gettóról. Az irat már a zsidóság elhurcolása után keletkezett. Egy mezőcsáti lakos tett feljelentést a főszolgabíróknak a gettó kifosztásával kapcsolatban. A főszolgabíró 1944 augusztusában az alispánnak terjesztette fel a panaszt, és tájékoztatta őt az alábbi tényekről: a mezőcsáti gettóba a járás zsidóságát, mintegy 800 embert szállítottak be. A zsidók elhurcolása után katonai őrséget szerveztek, amely a csendőrséggel együtt gondoskodott az ott hagyott értékek őrzéséről. A gettót és a zsidó házakat a pénzügyi igazgatóság vette át, s végezte a leltározást. A feljelentéssel kapcsolatban nyomozást is folytattak; az erről szóló jelentést 1944 októberében kapta meg a főszolgabíró, amelyben neki adtak igazat.

Tehát minden „a törvény előírásainak” megfelelően zajlott.

Ahhoz, hogy még teljesebb képet kapjunk a mezőcsáti gettó állapotáról, érdemes összehasonlítani egy másik járás gettósítást kimondó rendeletét a mezőcsáti rendelettel. Az edelényi járás sok mindenben hasonlít a mezőcsátihoz, hiszen rendelkezett rabbisággal, saját iskolája volt, és a szentegylet is létezett. Ebben a járásban körülbelül ugyanannyi zsidó (821 fő) élt 1944-ben a 9236/ai. 1944. számú alispáni rendelet szerint, mint a mezőcsáti járásban (892 fő). A zsidóellenesség Edelényben is az 1930-as évek végétől kezdve folyamatosan erősödött; az ún. Fajvédő Szövetség sztrájkokat szervezett a zsidó tulajdonban lévő bánya munkásai körében. Az edelényi hitközség élén Deutsch István orvos, valamint Landau Nátán anyakönyvvezető rabbi állt.

Az edelényi járásban 1944. május 18-án (Mezőcsáton 1944. május 16-án, tehát két nappal korábban) keletkezett „Az edelényi járás főszolgabírájától zsidófajú egyénei részére” elnevezésű rendelet.²⁴

Bizony Emil főszolgabíró rendeletében először meghatározta, hogy Edelényben az általa gettóként kijelölt helyre – Szuahogy kisközség zsidósága kivételével – a többi községben lakó zsidónak legkésőbb május 23-án este 8 óráig be kell vonulnia. A helyi zsidó tanács elnökének Reich Henriket nevezte ki. A gettó tanácsa egy korábbi szóbeli utasítás alapján köteles volt 18-ától kezdve a 18 év feletti zsidó nőket és férfiakat kirendelni, hogy a gettó üresen álló helyiségeit kitakarítsák, rendbe hozzák, hogy az megfelelő legyen az odaköltöző zsidóság számára. Érdekes, hogy a mezőcsáti rendeletből ilyenfajta utasítás teljesen hiányzott, tehát ebből a szempontból az edelényi rendelet valamivel „emberségesebb”.

A rendelet külön intézkedett továbbá a gettó területén lévő lakások sorsáról is, mégpedig úgy, hogy az ott lakó nem zsidó családok kötelesek voltak onnan kiköltözni. A gettó tanácsának pedig gondoskodnia kellett arról, hogy a kilakoltatott nem zsidó családok részére a zsidók házai meghatározott időpontra megfelelő állapotban rendelkezésre álljanak.

Szendrő községben is sor került gettó felállítására, amelynek helyét részletesen meghatározta a rendelet. A főszolgabíró külön engedélyt adott arra, hogy a gettó területén zsidó tulajdonban lévő sütőde tovább működhessen. A korlátozás annyi volt, hogy csak a gettó lakosainak süthettek kenyeret. Előírták azt is, hogy a kenyérsütéshez mennyi fát és szenet lehetett bevinni a gettóba. A szendrői gettóba május 28-án estig kellett beköltözni.

A zsidó tanácsok öt tagból álltak, s a rendelet részletesen meghatározta a feladataikat és a hatásköreiket. Eszerint a tanács tagjai voltak kötelesek gondoskodni a beköltöző zsidók elhelyezéséről, a betegek részére menhely kijelöléséről és egy 15 ágyas kórház berendezéséről. A mezőcsáti főszolgabíró betegszoba kialakításáról rendelkezett, tehát ott szó sem volt kórházról.

Lehetőség volt arra is, hogy az elhelyezésnél a családi kapcsolatokat figyelembe vegyék. A tanács feladata volt továbbá gondoskodni a mellékhelyiségek létesítéséről és azok tisztításáról. A beköltözéstől számított három napon belül meg kellett szervezni egy karhatalmi alakulatot, amely felett a tanács rendelkezett. Köteles volt továbbá a tanács egy munkáscsoportot is szervezni, amelynek feladata a gettó udvarának rendben tartása volt. Ugyancsak a tanács gondoskodott arról, hogy megfelelő helyiség álljon rendelkezésre a gettóba vonuló iparosok számára, akik ott folytathatták munkájukat, de kizárólag a gettóban élő zsidók részére. A tanácsnak volt a feladata a gettóba bevitt élelem leltárba foglalása. Ugyancsak a tanács gondoskodott a főzés megszervezéséről. A különböző feladatok ellátására külön pénztárost, raktárost, ápolókat, ápolónőket kellett kijelölni.

Kimondta az edelényi rendelet azt is, hogy a gettókba való szállítás költségeit minden község zsidósága a szállításkor készpénzben volt köteles kifizetni. Egy ember 150 pengőt volt köteles fizetni, de annak a terheit, aki erre nem volt képes, a többieknek volt kötelességük viselni. A mezőcsáti főszolgabíró szintén úgy rendelkezett, hogy a zsidók beszállítása a saját költségükön történik. Ugyanakkor ez a rendelet, ellentétben az edelényivel, nem szólt a fizetés módjáról.

A beköltöző zsidók a kormányrendeletben engedélyezett élelmiszert, ruházati, lakberendezési, felszerelési tárgyakat vihettek magukkal, és ezekről a zsidó tanács köteles volt leltárt készíteni. Ugyancsak leltárt kellett készíteni a kiürítés folytán a lakásban visszamaradó ruházati, lakberendezési ingóságokról, mert ennek alapján gondoskodott a pénzügyőrség az elraktározásukról.

A gettóban élőknek nem volt szabad távbeszélőt használni, csomagot nem küldhettek és nem is kaphattak. Levelezni csak nyílt levelezőlapon lehetett, s csak magyar nyelven. A rendelet tartalmazta a levélcímet is: XV. Zsidógettó, Edelény vagy Szendrő. A mezőcsáti főszolgabíró ezzel szemben engedélyezte a csomagküldést, igaz ugyan, hogy csak előzetes megvizsgálás alapján, és csak kivételes esetben.

A zsidó tulajdonban lévő kertek, földek és egyéb ingatlanok sorsáról a rendelet nem szólt, hanem utalt az azokat szabályozó kormányrendeletekre.

Az élő állatokat be lehetett vinni a gettóba, ha voltak megfelelő férőhelyek, és ha kormányrendelet másként nem rendelkezett. A mezőcsáti rendelet itt is szigorúbb, ugyanis mindössze nyolc darab zsidó tulajdonban lévő tehenet lehetett bevinni a gettóba, és ezek csak arra szolgálhattak, hogy a gyermekek, a betegek, az öregek tejet tudjanak inni.

A gettót csak a zsidó tanács által kiadott engedéllyel lehetett elhagyni, kivéve a hadüzemi munkásokat, akik a hadüzem parancsnoksága által kiállított engedély alapján, csak munkahelyre és csak a munkaidő tartamára hagyhatták el a gettót. Ugyancsak engedélyre volt szükség ahhoz, hogy halálozás esetén a hozzátartozók a temetésen részt vehessenek. Külön hangsúlyozta a ren-

delet, hogy csak nagyon indokolt esetben van lehetőség távozási engedélyt kérni. A mezőcsáti rendelet másképp fogalmazott: „A gettó területét senki hatóságom által kiállított igazolvány nélkül el nem hagyhatja.” Tehát itt nem a zsidó tanács állította ki az engedélyeket, hanem közvetlenül a főszolgabírótól kellett azt kérni.

Tilos volt a gettóban élőknek a gettón kívül élő emberekkel érintkezni. A mezőcsáti rendelet szerint zsidóknak keresztényekkel nem volt szabad kapcsolatot tartani.

A zsidó tanács köteles volt a zsidókról névjegyzéket készíteni, valamint a születéseket és az elhalálozásokat írásban bejelenteni az anyakönyvi hivatalhoz. A mezőcsáti rendelet ilyen utasítást nem tartalmazott, mindössze annyit, hogy minden szobában nyilván tartást kellett falra tenni, amely tartalmazta az ott lakó emberek nevét és születési helyét.

A gettóba minden 6 éven aluli, zsidónak született gyermeknek, és 6 éven felüli, sárga csillag viselésére kötelezett zsidónak be kellett költöznie. Kivételt képeztek az orvosok, gyógyszerészek, az állatorvosok, amíg a kirendelésük tartott. A mentesítés a házastársra és a saját gyermekekre is kiterjedt. A mezőcsáti rendelet is tartalmazta azt, hogy az orvosok, gyógyszerészek, állatorvosok ideiglenesen kivétel alá estek, az viszont nem derül ki a szövegből, hogy ez a kivétel a családtagjaikra is vonatkozott-e. Az őrsparancsnokok voltak kötelesek ellenőrizni, hogy a gettóban élő zsidók eleget tegyenek az utasításoknak.

Látható tehát, hogy az edelényi határozat sokkal részletesebb szabályokat, több dologra kiterjedő előírásokat tartalmaz, és így egyrészt emberségesebb, jobb körülmények kialakítására adott lehetőséget, mint a mezőcsáti rendelet, másrészt viszont bizonyos szabályai a rendeletnek éppen a részletességük miatt volt szigorúbb. Van, ahol viszont a mezőcsáti rendelet tartalmaz több utasítást. Például ilyenek a zárka létrehozására és az ott letöltendő büntetésre, vagy a kerékpárok és az írógépek kötelező beszedésére vonatkozó előírások, mert ezek az edelényi rendeletben nem szerepeltek. Nagymértékben befolyásolta a zsidóság sorsát az, hogy a gettót hol, milyen és mekkora területen, mennyi ember számára hozták létre, milyen volt az élelmiszerellátás és a köztisztaság, illetve az is befolyásoló tényező volt, hogy mennyire vették komolyan a keresztényektől való elkülönítést.

Mindkét rendeletről elmondható viszont az, hogy a kormányrendelet előírásait betartva, „megfelelő” időn belül elkészült, ezzel is segítve a hatóságok munkáját. A gettók létrehozására vonatkozó főszolgabírói rendeletek több szempontból meghatározó részét képezik a zsidókra vonatkozó, 1944-ben született jogforrásoknak; egyrészt ezek azok az utasítások, amelyekben fizikailag is elszakították, kiszakították a zsidóságot a város, a község életéből, azzal, hogy elszigetelték őket a többi embertől. Másrészt itt már nem az egész országra kiterjedő rendeletekről van szó, hanem a helyi hatóságoknak a helyi körülmények figyelembevételével hol szigorúbb, hol kevésbé szigorú utasításait tartalmazó iratairól.

A gettósításhoz kapcsolódó rendeletek

Már a gettósítást megelőzően, majd azt követően is folyamatosan bocsátották ki azokat a rendelkezéseket, amelyek a zsidók vagyonának, szervezeteinek, értékeinek további sorsát határozták meg.

Ide tartozik az 1944. évi 50500 KKM rendelet, amely „a zsidó kereskedők üzeméhez tartozó árukészletek és üzleti berendezések zár alá vételéről” intézkedett. Az 1600/1944. ME rendelet²⁵ hatálya alá eső zsidó kereskedő köteles volt az üzletét (üzlet, iroda, raktárhelyiség stb.) lezárni és ezt bejelenteni. Továbbá az üzlethez tartozó árukészlet és annak berendezése zár alá került a rendelet szerint.²⁶ Kimondta a rendelet azt is, hogy ha valamely üzlet továbbfolytatásához honvédelmi vagy közellátási érdek fűződött, akkor azonnal vállalatvezetőt kellett kirendelni.

A levéltári iratok között, 1944. április 22-i keltezésel, megtalálható az e rendelet végrehajtásáról szóló főszolgabírói jelentés. Ebben olvashatjuk, hogy a rendeletnek megfelelően zárolták a mezőcsáti Schirmer Sámuel, Landsmann Józsefné és Heinfeld József fakeskedők árukészletét. A levél mellékleteként küldte a főszolgabíró a lefoglalt zsidó üzletekre igényüket bejelentő mezőcsáti lakosok névsorát.

A zsidó üzletek további sorsáról tájékoztat az 1500/1944. számú irat, amelyet az alispán 1944 augusztusában kapott meg a kormánybiztostól. Ebben a levélben mellékeltek a 2650/1944. ME rendelet felhatalmazása alapján a zsidó üzletekben lévő árukészletek értékesítésére vonatkozó utasításokat. Eszerint az értékesítés lebonyolítása a területileg illetékes főispán felügyelete alatt álló pénzügyigazgatóság és az iparhatóság feladata volt. Az értékesítés végrehajtásához megfelelő számú bizottságot kellett szervezni.

Az 1077/1944. PM rendelet zárgondnok kirendelésével zárlati kezelést tett kötelezővé a zsidó mezőgazdasági ingatlanokra. Külön utasításokat tartalmazott a zárgondnok kinevezéséről, feladatköréről, elszámolási kötelezettségéről.

Az állampolgári jogokat korlátozó rendeletek között talán az egyik legnagyobb hatású a zsidó egyesületek feloszlásáról intézkedő volt, amelyet április 22-én tettek közzé (1520/1944. ME rendelet²⁷), és amelyben a belügyminiszter a zsidó jellegű egyesületek és szervezetek haladéktalanul történő feloszlását rendelte el. A rendelet alapján az ilyen jellegű egyesületekről kimutatást kellett készíteni, és 15 napon belül a belügyminiszterhez fel kellett terjeszteni.

A Borsod megyei alispán 1944. május 1-jei levelében megerősítette a BM rendelet végrehajtásának szükségességét. Mellékelte a miniszteri rendeletet is. A mezőcsáti járás főszolgabírája 1944. május 3-án küldte el az alispánnak azt az iratot, amely felsorolta a járás területén nyilvántartott zsidó jellegű egyesületeket. Eszerint három ilyen egyesület működött, mindhárom a járás székhelyén, Mezőcsáton.

Az első közülük a Chewra Kadisha (az iraton Chewra Kalivoda szerepel), a Temetkezési Szent

Egylet, amelynek két típusa létezett: a női és a férfi egylet. Ez a szervezet helyi szinten működött, és soha nem lépte túl a hitközség határát. Tagja volt minden zsidó, aki a hitközség tagja. Állandó tagjai csak a legnagyobb közösségekben voltak (mint pl. Mezőcsát), más helyeken csak akkor teljesítettek szolgálatot, amikor szükség volt rájuk. Az egylet tagjainak feladata a beteg emberek gondozása és ápolása volt, tevékenységükért semmiféle fizetséget nem kértek. A temetéssel és a halállal kapcsolatos adminisztratív teendőket is a Chewra Kadisha látta el. A másik jelentős zsidó egyesület az Izraelita Nőegylet volt. 1902-ben alakult meg, s kulturális egyesületként működött.²⁸

A mezőcsáti zsidó temető sírkövei

A Mezőcsáti Kereskedők Egyesületét Navora Kálmán helytörténeti munkája nem említi, de az 1944-es főszolgabírói jelentésben a másik kettővel együtt, név szerint felsorolták, mint „hosszú esztendő óta” nem működő zsidó közösséget.

A főszolgabíró 1944. május 12-i levelében a belügyminiszteri rendeletnek megfelelően kiegészítette az előző jelentést: közölte az egyesületek „láttamozási számát”.²⁹

Az alispán június 28-i levelében tett jelentést a belügyminiszternek a vármegye területén lévő zsidó egyesületekről. Ebben összesen hat zsidó egyesületet³⁰ sorolt fel, köztük azt a hármat, amely Mezőcsát-on működött. Láthatjuk tehát, hogy több mint két hónap kellett a miniszterelnöki rendelet végrehajtásához. Közben viszont tudjuk, hogy ekkorra már összegyűjtötték a megye zsidóságát a miskolci téglagyárakba.

1944. május 25-én keletkezett az az alispáni irat,³¹ amely tartalmazta a pénzügyi igazgatóság utasításait a zsidók vagyonának leltározására vonatkozóan. Eszerint a pénzügyminiszter a pénzügyőrséget bízta meg az ingóságok, az elhagyott zsidó lakások, üzletek, raktárhelyiségek, műhelyek leltározásával. Azonban a pénzügyigazgatóság egyedül nem volt képes ellátni ezt a feladatot, ezért az alispán kötelezettsége volt utasítani a körjegyzőseket, hogy a gettóban elhelyezett zsidók vagyonát helyezték zár alá, a zár alá vett vagyonról öt példányban vegyenek fel leltárt, és ezt a leltárt terjesszék fel a pénzügyigazgatósághoz. A zár alá vett ingóságok elidegenítésére vagy kiszolgáltatására a

Pénzügyminisztérium külön rendelete nélkül nem volt lehetőség, mert azok a kincstár tulajdonát képezték. Egy esetben engedett kivételt a rendelet: a közigazgatási hatóság megkeresésére, és csak bombatámadás miatt hajléktalanná vált személyek elhelyezésével

kapcsolatban adhatott a pénzügyigazgatóság a közigazgatási hatóság rendelkezésére bútorokat, háztartási eszközöket. A törvény előírásai szerint ezért használati díjat kellett fizetni, valamint nyugtát és leltárt kellett készíteni az átadásról.

A deportálás

A kormány 1944. április 27-én titkos belügyminisztériumi tervet fogadott el. A terv

azt célozta, hogy először a 10 000 főnél kisebb településeken élő vidéki zsidó lakosságot nagyobb községekbe, majd pedig a nagy városokba koncentrálják. A III. zónába tartozott Miskolc és környéke, vagyis Észak-Magyarország, ahol öt gettót állítottak fel. Ferenczy László 1944 júniusában készült jelentése szerint a Miskolcra szállított zsidók száma 13 500 volt. A tervben foglaltaknak „eleget téve” a járás zsidóságát először az anyahitközségben felállított gettóban gyűjtötték össze, majd június 5-e után a miskolci gyűjtőtáborokba, a téglagyárakba hurcolták őket. Június 12-én, 14-én, valamint 15-én először a miskolci, majd a vidéki zsidóságot szállították el a haláltáborokba. Ekkor a II. és VII. csendőrkerület gettóit számolták fel – ebbe tartozott Borsod is, ahonnan 50 805 embert deportáltak, köztük a mezőcsáti járás zsidóságát is.

Összegzés

A tanulmányból kiderül, hogy mekkora szerepe volt a helyi hatóságoknak, szerveknek és az egyes tisztviselőknek a törvények végrehajtásában, és a hozzá kapcsolódó helyi normák megalkotásában. Kirajzolódott a végrehajtás struktúrája: az országos szintű törvényt vagy rendeletet a Borsod vármegyei alispánhoz juttatták el először, aki saját utasításokat kapcsolt hozzá, majd továbbküldte azt a járások főszolgabírái-

nak. Helyi tisztségviselőként a rendeleteket az alispán, a főispán, a bíró és a jegyző hajtotta végre.

Levonható tehát az a következtetés, hogy ugyanúgy, mint ahogy a németek nem tudták volna végrehajtani a „tervüket” a magyar felső vezetés (miniszterek, kormány) nélkül, a magyar felső vezetésnek éppen úgy szüksége volt a parancsok teljesítéséhez a helyi közigazgatási vezetők (alispán, főispán, főszolgabíró) közreműködésére. A magyar minisztériumok, városi,

megyei és községi igazgatás, a rendőrség, a csendőrség, a katonaság segítségével nélkül a német megszállási gépezet rövid időn belül összeomlott volna.³²

A tanulmány (reményeim szerint) töredékességében is alkalmas arra, hogy képet adjon a korabeli közigazgatás működéséről, valamint arról, hogy a törvények végrehajtásában közszolgaként és emberként hogyan jártak el Borsod vármegye, a mezőcsáti járás és a települések vezetői.

Jegyzetek

¹ Hanák Péter: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 142. p.; a továbbiakban: Hanák)

² 1941:15. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894:31. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. 1942:15. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól.

³ Ságvári Ágnes: *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 21. p.)

⁴ *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez* (Iratok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárból. I. füzet. Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 1994, 16. p.; a továbbiakban: Dokumentumok)

⁵ „1. § Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai joggyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. 2. § Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetettik.”

⁶ Dokumentumok, 17. p.

⁷ Hanák: i. m., 142. p.

⁸ „...1944-ben Magyarország volt az az egyetlen sziget, ahol a helyi és a menekült zsidóság szinte sértetlenül vészelte át addig a háborút.” (Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 173. p.)

⁹ Szita Szabolcs: *Együttélés, üldöztetés, holokauszt* (Korona Kiadó, Budapest, 2001, 185–186. p.; a továbbiakban: Szita)

¹⁰ 1240/1944. ME rendelet a zsidók megkülönböztető jelzéséről.

¹¹ Vértés Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945* (Polgár Kiadó, Budapest, 1997, 330. p.; a továbbiakban: Vértés)

¹² A kormány álláspontja az volt, hogy a sárga csillag „nem vallási jelkép, hanem a zsidó fajnak közigazgatási szempontból szükséges megjelölésére szolgáló, alkalmas eszköz.” (Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001, 239. p.)

¹³ 8100/1944. számú alispáni irat

¹⁴ „A Magyar királyi kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egyrésze a rendészeti hatóságok által kijelölt épületekben, illetőleg gettóban nyer elhelyezést. [...] A zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a magyar királyi csendőrség végzi. [...] A vármegyei törvényhatóságok a zsidók számarányához viszonyítva a megfelelő helyen és számban azonnal létesítsenek gyűjtőtáborokat. Azok helyét a közbiztonsági államtitkárnak jelentsék be. [...] Zsidó épületül azokat az épületeket kell kijelölni, ahol a zsidók tömegesen laknak. [...] A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok

bizottságokat jelölnek ki, melyek a zsidók lakásait és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri közegekkel együtt lezáratják és külön-külön azonnal lepecsételik. [...] A zsidók összeszedését az alábbi sorrendben kell foganatosítani: [...] az illetékes csendőrkörületi parancsnokságok és rendőrség rendelkezésére állnak az összes karhatalmi századok és a neki alárendelt tanalakulatok [...] az összeszedésre vonatkozólag a csendőrkörületi parancsnokságok és rendőrfőhatóságok lépjenek egymással szoros érintkezésbe, hogy a tisztogatási akció együtt, egyidőben és közösen történjen. [...] Jelen rendeletem szigorúan bizalmasan kezelendő, és a hatóságok, illetőleg parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki a tisztogatási akció megkezdése előtt tudomást ne szerezzen. 1944. április 7. Baky László államtitkár”

¹⁵ Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája, a holokauszt Magyarországon* (Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003, 99. p.)

¹⁶ Hosszú Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról* (Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2002, 278. p.; a továbbiakban: Hosszú)

¹⁷ 9236/1944. számú alispáni rendelet. Dokumentumok, 47. p.

¹⁸ Összesen 506 ember, 116 család. Dokumentumok, 50–51. p.

¹⁹ B.-A.-Z. Megyei Levéltár. IV. 810/b 10361/1944.

²⁰ Főszolgabírói rendelet 11. pont.

²¹ A fejadagot az 1944./108 500. „a zsidók élelmiszer-ellátásának szabályozásáról” szóló KM rendelet határozta meg.

²² „Kurucz Jánosné szülésznő például az izraeliták elszállítására előtt a nők megmotozásánál „kegyetlen módon járt el,” miként Sáfány Sándor nyilas pártszolgálatos is, aki egy társával a szökést megkísérlők fegyveres őrzését látta el.” (Utóbb mindnyájukat népbíróság elé állították.)” Randolph L. Braham–Csiki Tamás: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* (New York, 2003, 9–10. p.)

²³ Szita: i. m., 188. p.

²⁴ B.-A.-Z. Megyei Levéltár. IV.B. 810/b. 9236/1944. Dokumentumok, 56–64. p.

²⁵ „A zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről.”

²⁶ Vértés: i. m., 334. p.

²⁷ 1520/1944. ME számú rendelet a zsidók önkormányzatáról és érdekképviseletéről. Vértés, 337. p.

²⁸ Navora Kálmán–Navoráné Sántha Matild: *Mezőcsát Borsodmegyei nagyközség története* (Mezőcsát, 1931, 41. p.)

²⁹ B.-A.-Z. Megyei Levéltár IV. 810/b 9118/1944.

³⁰ Ezek az egyesületek a következők: Ózd és Vidéke Izraelita Nőegylet, Mezőkövesdi Chewra Kadisha Betegsegélyező és Temetkezési Egyesület, Mezőkövesdi Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Chewra Kadisha, Mezőcsáti Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Kereskedők Egyesülete.

³¹ B.-A.-Z. Megyei Levéltár. IV. B. 810/b. 10393/1944.

³² Hosszú: i. m., 273. p.

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Jakab András

Az alkotmányjog tudománya és oktatása Magyarországon (1990-ig)

A magyar alkotmányjog-tudomány története négy korszakra osztható.¹ Az első korszak a kezdetektől 1887-ig tartott, s a történelmi és a természetjogi megközelítés között folyó küzdelem jellemezte. A második, a közjogi dogmatizmus időszaka, a Laband-tanítvány Nagy Ernő államjogi tankönyvének megjelenésével kezdődött. A harmadik szakasz a második világháború végétől az 1989–1990-es rendszerváltásig tartott, és a szocialista államjogtudomány általános vonásait mutatta. A negyedik korszak pedig az azóta eltelt időszak. E tanulmányban az első három korszakot elemzem, s az egyes korszakok jellemzőiként a legfontosabb szerzőket és műveiket, az infrastruktúrát (pl. az egyetemeket), a politikai kontextust, a szövegek kulcsproblémáit és retorikai elemeit, továbbá a külföldi források szerepét és az alkotmányjog-tudománynak a közigazgatási joghoz és az államtanhoz fűződő kapcsolatait kívánom bemutatni.

I. Az alkotmányjog a jogtörténet és a természetjog között – a kezdetektől 1887-ig

A magyar jogtudomány legfontosabb „ősműve” Werbőczy István 1517-ben megjelent *Tripartituma*, amely a korabeli hatályos magyar jog magánkiadású összefoglalása volt, s amely a magyar királyság közjogára vonatkozó részeket is tartalmazott.² Az első rendszeres alkotmányjogi munka Gulielmus Artner *Dissertatio politico-juridica de Regno Hungariae eiusque iure* (Tübingen, 1624) című műve volt.³ Mind az utóbbinak, mind pedig a magyar alkotmányjog-tudomány többi korai alkotásának (a *Tripartitumot* leszámítva) jellemzője, hogy szerzőik protestánsok voltak és (szinte valamennyi) külföldön jelent meg.⁴

Ezen a helyzeten csak az ellenreformáció jegyében 1667-ben alapított nagyszombati jezsuita egyetem változtatott. Az egyetem (amely az első, napjainkig folyamatosan működő magyar egyetem) 1769-ben állami felügyelet alá került (gyakorlatilag államosították), majd 1777-ben Budára költöztették.⁵ Az egyetem egészének, ezen belül a jogi karnak az életét is a király (királynő) szabályozta minden részletre kiterjedően, így

a tananyagot is (*Norma Studiorum*, 1770). A magyar közjoggal kapcsolatos tárgyakat kezdettől fogva oktatták,⁶ a magyar közjogot mint önálló tantárgyat azonban csak az 1777. évi *Ratio Educationis* (az oktatásról szóló királyi rendelet) vezette be.⁷

Mivel azonban nem készült az udvar számára elfogadható tankönyv, 1784-ben megszüntették a tantárgyat. Az udvar által kívánatosnak tartott magyar alkotmányjog ugyanis nem egyezett a tényleges magyar alkotmányjoggal.⁸ A megjelenő tankönyvek vagy megpróbálták kerülni a kényes kérdéseket és nem nyilatkozni azokkal kapcsolatban⁹, vagy pedig a magyar alkotmányjog több évszázados fejlődéstörténetét mutatták be.¹⁰ E megoldások egyike sem volt elfogadható az udvar számára. A cenzúra csak 1790–1792-ben (II. Lipót uralkodása alatt) enyhült, lehetővé téve a magyar alkotmányjog-tudomány talán legfontosabb korai művének, Ürményi József (Stephanus Rosenmann álnéven írt) tankönyvének megjelenését. A munka 1791-ben Bécsben jelent meg, és mintegy ötven éven keresztül ebből tanították a magyar közjogot.¹¹ Cziráky Antal és Virozsil Antal később készült tankönyveinek megjelenését a cenzúra megtiltotta, jöllehet mindkettőjüket az udvar bízta meg a tankönyvírással. Az 1840-es években, latin nyelven írott munkák csak 1850 után jelentek meg.¹² Jellemző a helyzetre, hogy Virozsil Antal (1832–1862 között a természetjog és a magyar alkotmányjog professzora) nem is tudott magyarul. 1845 előtt egyáltalán nem folytak magyar nyelven egyetemi előadások. Az 1792–1848 között eltelt időszakban mindössze egy nagyobb,¹³ rendszeres összefoglalás született a magyar közjogról, Anton Wilhelm Gustermann német nyelvű munkája (*Ungarisches Staatsrecht*, 1818).¹⁴ Gustermann, az akkori császári és királyi könyvcenzor, egyszerűen „kifejejtette” könyvéből a magyar alkotmányjog legfontosabb törvényeit (pl. az 1222. évi Aranybullát), és a király korlátlan hatalma mellett szállt síkra.¹⁵ A cenzúra további enyhülésével aztán olyan könyveket is ki lehetett adni, amelyek – ekkor már magyarul – a tulajdonképpeni magyar alkotmányjogot ismertették.¹⁶ A Habsburg-házzal és Ferenc Józseffel való 1867. évi kiegyezést követően további, a historizmus jegyében született munkák is megjelenhettek.¹⁷

Az első jogi szakfolyóirat, a *Themis* 1837-ben látott napvilágot, de csak rövid ideig működött. A szélesebb kört felölelő *Budapesti Szemle*, megszakításokkal, 1840-től egészen 1944-ig megjelent. A jogászképzés a 18. századtól jogakadémiákon is folyt, ezek azonban szervezetenként a budai egyetemnek voltak alárendelve.¹⁸ 1872-ben a második magyar egyetem, a Kolozsvári Tudományegyetem megalapításával az alkotmányjog-tudomány újabb intézményi bázishoz jutott. Budapesten közigazgatási jogot először 1850-ben tanítottak, méghozzá részben alkotmányjogászok (főként Récsi Emil).¹⁹

A magyar alkotmányjog-tudomány a Habsburg-ház és az önálló magyar államiséget támogatók küzdelmének kontextusában jött létre. Az előbbi oldal

a cenzúra és a természetjog eszközeit mozgósította, az utóbbi (módszerében is) merev konzervativizmussal és (jog)történeti szemlélettel felvértezve szállt harcba.²⁰ Általánosságban elmondható, hogy az udvar a természetjogi megközelítést (az osztrák jogtudós, Martini szellemében)²¹ támogatta, míg a hagyományos magyar történeti megközelítést (amely a történeti alkotmányból indult ki),²² mindenben gátolni²³ igyekezett. A történeti megközelítés a legfontosabb törvényeket mutatta be (Szent István törvényeivel kezdődően), s a Werbőczy István által leírt és később Szentkoronatanaként ismertté vált elméletből indult ki,²⁴ amely a középkori organikus államelméletek és koronatanok keveréke volt. Eszerint a rendek és a király a Korona tagjai, a király pedig nem a maga személyében bírja a hatalmat, hanem a Korona (Szent István eredeti, ma a Parlament épületében látható koronája) által, amellyel megkoronázzák. A királyság területe a Szentkorona tulajdona, s a király csak mandátum (megbízás) alapján gyakorolja annak hatalmát. Ez a felfogás természetesen nem volt túlságosan vonzó a mindenkori udvar számára, hiszen a megbízás korlátokat is implicált. Ez az alapvető konfliktus vezetett ahhoz, hogy a magyar közjog területén sokáig (rövid megszakításokkal, amelyekben a cenzúra enyhült) nem jelenhettek meg könyvek; a magyar alkotmányjog legfontosabb alaptana egyszerűen elfogadhatatlan volt az udvar számára. A kor kulcsproblémái a királyi hatalom eredete és annak korlátai voltak,²⁵ valamint az Ausztriához fűződő kapcsolat.²⁶ A szövegek retorikai rétegét a történeti megközelítésben olyan fogalmak alkotják, mint az „ezeréves királyság”, „a Szentkorona tagjai”, a „nemzeti függetlenség” és a „nemzeti génusz”.²⁷ A (végül kihalt) természetjogi megközelítésben ezzel szemben olyan érvek domináltak, mint az „isteni kegyelem”, a „bonum commune” vagy az „az állam érdekében”. Ezek a fogalmak mind erős értékítéletet hordoznak, elvontak, ugyanakkor néha jogi érvként is szerepeltek.

Említésre méltó még a francia forradalom eszméinek (különösen a hatalommegosztásnak) a recepciója.²⁸ A korszak végén jelentős német műveket fordítottak magyarra.²⁹ Fontosak még a külföldi alkotmányjogokat bemutató munkák (illetve fordítások),³⁰ amelyek részben a nyugat-európai parlamenti gyakorlat elsajátításának céljával íródtak (illetve ebből a célból fordították le azokat).³¹ A kor legfontosabb államelméleti munkája Eötvös József könyve (*Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*, 1851), amely szinte ezzel egyidőben magyarul is megjelent (*A 19. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra*).³²

II. Közjogi dogmatizmus: 1887–1948

A történeti alkotmányjog-tudománnyal való szakítás 1887-ben, Nagy Ernő *Magyarország közjoga (államjog)* című könyvének megjelenésével történt

meg.³³ A szerző az előszóban egyértelműen leírja, hogy célja az alkotmányjog, mint hatályos jog bemutatása, megtisztítván azt a túlságosan sok jogtörténeti hivatkozástól. E gondolkodásmód fontos képviselője volt még Polner Ödön,³⁴ Buza László³⁵ és Csekey István.³⁶ Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a szerzők valamennyien erősen Paul Laband és Georg Jellinek hatása alatt álltak.³⁷ A magyar sajátosság, a Szentkorona-tan, mindazonáltal útját állta a német közjogászok teljes és feltétlen recepciójának.³⁸ Az erős kritika után maga Nagy Ernő, egyébként korlátozottan, ismét a historizmushoz közeledett,³⁹ a korábban szembenálló irányzatok helyett pedig a két világháború között egy általánosan elfogadott, kompromisszumos megoldás, a „dogmatikailag kidolgozott történeti alkotmányjog-tudomány” dominanciája figyelhető meg.⁴⁰ Éppen ezért a szerzők már nem csoportosíthatók módszerük alapján, legfeljebb csak az egyes kulcskérdésekhez való politikai viszonyulásuk szerint. Ezek a következők: az Ausztriához fűződő államjogi viszony (az első világháborút megelőzően),⁴¹ a választójog⁴² és a kormányzó jogi helyzete (a két világháború között).⁴³ A szövegek retorikai rétege megegyezik a korábban említett historizmuséval, kiegészülve a jogfolytonosság hangsúlyozásával (a Magyarország szempontjából katasztrofális 1920. évi trianoni békeszerződésre adott nosztalgikus reakcióként).⁴⁴

Az önálló magyar közigazgatási jogtudomány is a 19. sz. végén jött létre. A korábban „*kameralisztika*” vagy „*Polizeiwissenschaft*” néven művelt tudomány-szakok elsősorban gyakorlati (és nem jogi) tárgyak voltak, mivel a közigazgatás tevékenysége sem volt jogilag igazolható. Ez megfelelt a Martini által kialakított természetjogtannak, amelynek értelmében az állam tevékenysége alapvetően nem igazolható, csak az állami (érdek-) mérlegelésben merül ki.⁴⁵ Az első munkák pusztán a pozitív közigazgatási jogot reprodukálták,⁴⁶ később azonban dogmatikai elemzések is készültek.⁴⁷ A magyar közigazgatási jog dogmatikájának kidolgozása Boér Elek,⁴⁸ Ereky István⁴⁹ és Tomcsányi Móric⁵⁰ nevéhez köthető. E szerzők többek között alkotmányjoggal is foglalkoztak.

Az államelmélet legfontosabb korabeli képviselője Lorenz von Stein követője, Concha Győző volt,⁵¹ aki megkísérelte hegeli alapokra helyezni a Szentkoronatan. Az államelmélet (vagy „politika”)⁵² és az alkotmányjog ebben az időben erősen kötődtek egymáshoz. Nemcsak Concha jelentetett meg több alkotmányjogi munkát, hanem Nagy Ernő is oktatta pályája elején a „politika” nevű tantárgyat.⁵³

1911-ben, Debrecenben sor került a harmadik magyar egyetem megalapítására, amit egy további követett 1914-ben Pozsonyban. Az utóbbinak később a trianoni békeszerződés következtében Pécsre kellett költöznie. A kolozsvári egyetemet Szegedre telepítették át, 1940–1947 között azonban (Észak-Erdély visszacsatolásának köszönhetően) ismét Kolozsváron működött. Ebben a korszakban jelent meg az első alkotmányjogi folyóirat is (*Jogállam*, 1902–1938).⁵⁴

III. A szocializmus: 1948–1990

Infrastruktúra

A szocializmus nemcsak új alkotmányjogot jelentett, hanem az alkotmányjogászok teljes és módszeres cseréjét is. Ezért választottuk az új korszak kezdetét jelképező dátumnak 1948-at, amikor Beér Jánost, a kommunista párt jogtanácsosát nevezték ki Budapesten, a legtekintélyesebb magyarországi jogi karon, az alkotmányjog tanárává. A korábbi alkotmányjogászokat hallgatásra kárhoztatták,⁵⁵ helyükre politikailag alkalmas (azaz kommunista) jogászokat, volt partizánokat és antifasiszta ügyvédek tettek meg – mindenféle korábbi jogtudományi munkásság híján – professzoroknak.⁵⁶ Az egyetemi rendszer olyannyira megváltozott, hogy a tanszékek korábbi felépítése („a tanszék maga a professzor”) helyébe a tanszék mint szervezeti egység lépett, a formális kollektívizmus jegyében.⁵⁷ Egyes tanszékeken tehát több egyetemi tanár is működött, másokon viszont egy sem. A tanszékvezető pusztán *primus inter pares* lett, sőt, inkább adminisztratív terhes és közvetlen hatalmat nem feltétlenül jelentő pozíciót töltött be.

A jog és a jogtudomány erősen átpolitizálódott (különösen az alkotmányjog), gyakran egyszerűen a diktatúra kritikátlan kiszolgálójává silányulva – sokat veszítve ezzel tekintélyéből.⁵⁸ Ez pedig sokakat elretentett a jogtudomány, különösen az alkotmányjogtudomány művelésétől. Az egyetemeket is „lefokozták”; tudományos fokozatot már csak a Magyar Tudományos Akadémia adhatott. A doktorátus helyébe a „kandidatúra” (Candidatus Scientiarum), a habilitáció helyébe pedig a „nagydoktori” fokozat (Doctor Scientiarum) lépett. Az egyetemek csak a „doctor universitatis” címet adományozhatták, ami azonban pusztán címként nem volt a kandidátusi vagy nagydoktori fokozat megszerzésének feltétele. A magyar jogélet voltaképpen tudományos központjává a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete⁵⁹ vált.⁶⁰ A Debreceni Egyetem jogi karát 1949-ben megszüntették, mivel a kommunista párt (az akkori Magyar Dolgozók Pártja, MDP) véleménye szerint a szocializmusban a jognak és a jogászoknak kisebb szerepet kellett játszaniuk. Ez a helyzet csak a korszak vége felé változott meg, amikor 1981-ben új jogi kart alapítottak Miskolcon.

A tankönyvirodalomra jellemző volt az egységes, kanonikus tankönyv, amelyet több szerző (az ún. „szerzői kollektíva”) írt. Így egyrészt mindenki részt vehetett a munkában, akinek tankönyvírói ambíciói voltak (általában a három jogi kar [Budapest, Szeged, Pécs] tanszékvezetői), másrészt pedig a cenzúrának csupán egy könyvet kellett ellenőriznie.⁶¹ Ezenfelül egy „kollektív” munka ideológiai szempontból is értékesebb volt. Az a tény, hogy az alkotmányjog területén ez nem mindig történt így, csupán erős személyi ellentétekkel magyarázható.⁶² Átalakult az oktatási rendszer is, oly módon, hogy a szeminárium (a háború előtti időkkel ellentétben) már nem csupán a

legjobb hallgatóknak szólt, hanem kötelező volt minden hallgató számára.

A „politika” és „jogfilozófia” tárgyakat megszüntették, helyettük csak „állam- és jogelmélet”, „tudományos szocializmust” és egyéb ideológiai alapozó tárgyakat oktattak. A Habsburg-abszolutizmus „kemény” korszakához (1849–1867) hasonlóan ismét kötelező volt egy idegen jogrendszert (és annak alkotmányjogát) tanulni, ezúttal azonban nem az osztrákot, hanem a szovjetet.⁶³ Az addig megszokott német szakirodalom helyett is inkább a szovjetre támaszkodtak.

2. Módszertani kérdések

A marxista állam- és jogelmélet szerint a jog (így az alkotmányjog is) a termelési viszonyokat tükrözi. Az alap a gazdaság, a jog – más jelenségek mellett – pedig csupán felépítmény.⁶⁴ Ebből logikusan következett az alkotmányjog „realista” (vagy politológiai) megközelítése.⁶⁵ Ennek megfelelően minden alkotmányjogi tankönyv tartalmazott egy vaskos fejezetet a szocialista állam termelési viszonyairól és gazdasági-társadalmi alapjairól.⁶⁶ Egy másik marxista állam- és jogelméleti téziséből viszont egy másik, éppen ellentétes megközelítési mód következett. E tézis a szocialista törvényesség, a megközelítés pedig a normativizmus.⁶⁷ Ez erős szöveghez való kötöttséget jelentett a jogi érvelésekben (így az alkotmányjog-tudományban is).⁶⁸ Mivel a teleologikus értelmezés ezzel nem egyeztethető össze, gyakorlatilag száműzték azt.⁶⁹ A legfontosabb kifogás az volt vele szemben, hogy eltávolodik a törvényhozó eredeti akaratától, és túl széles teret enged a jogalkalmazásnak.⁷⁰ Ez – ha eltekintünk az ideológiai komponensektől – tekinthető a jogalkalmazás terén a jogbiztonságra törekvő hozzáállásnak. A korabeli viszonyok között azonban ez az álláspont inkább a szocializmus és minden „rendes” diktatúra idegenkedését mutatja az *ellenőrizhetetlen* kreativitástól.⁷¹ A szocializmus kiszámítható paragrafusautomatává akarta változtatni a jogalkalmazót.⁷²

3. Retorika, kulcskérdések és államelmélet

A korabeli írárok stílusára a kritikátlan, propagandisztikus hangvétel jellemző.⁷³ Gyakran idéznek és alkalmaznak jogtudományi érvekként párthatározatokat vagy a Magyar Szocialista Munkáspárt ülésein elhangzott beszédeket.⁷⁴ A nem szocialista országok megoldásait kizárólag elutasítóan említették.⁷⁵ A hazai alkotmányos rendszerről olyan munkák születtek, amelyek elsősorban az új államszerkezettel foglalkoztak.⁷⁶ Ezek ritkán vezettek új eredményekre, hiszen komoly (egzisztenciális) veszélyt jelentett, ha valaki valami újat mondott. A régi tézisek monoton ismétlése (változatos retorikával – az ugyanis veszélytelen volt) és a viták hiánya elsősorban erre az egzisztenciális félelemre vezethető vissza. Az alapjogok tárgyalása két tézissel jellemezhető: 1. a szociális alapjogok ugyanolyan alapjogok, mint az összes többi,⁷⁷ 2. az emberi jogok valójában nem igazi pozitív jogi alapjogok, csak egy

(meghaladott) természetjogi (tehát tudománytalan) felfogás kifejeződései; csak az állampolgári jogok igazi alapjogok.⁷⁸

A szövegek retorikai rétege gyakorlatilag szó szerint ismétli az állam- és jogelméletét. Ezt ehelyütt részletesebben kell elemeznünk, hiszen időben is közelebb áll a jelenhez, s ezért nagyobb hatással is van napjainkra, mint például Martini természetjogtana vagy a Szentkorona-tan.⁷⁹ Az állam- és jogelmélet szerzőinek kérdésfeltevése nem specifikusan jogi jellegű; célja inkább az államról, társadalomról és történelemről alkotott összkép kialakítása.⁸⁰ Másrészt volt ideológiai igazoló és értékelő funkciója is: a (hivatalos) állam- és jogelmélet feladata az volt, hogy a jogi kérdésekben is a szocializmus felsőbbrendűségét („szovjet építkezés”, „szocialista fejlődés”, „szocialista harc”) bizonyítsa a (kizsákmányoló rendszerként leleplezendő) kapitalizmussal szemben.⁸¹ Az előfeltevések a következők voltak: 1. a történelem egy folytonosan megújuló osztályharc; 2. a jog az uralkodó osztály akaratát tükrözi, annak eszköze (voluntarizmus és instrumentalizmus);⁸² 3. a jogot (és a társadalmi jelenségeket) a gazdasági feltételek határozzák meg;⁸³ 4. a történelem objektív célja, egyben az ember képviselhető célja az eddig kizsákmányoltak, azaz a proletariátus uralmának (proletárdiktatúra) megvalósítása; 5. az állam és a jog el fog halni (ez utóbbit néhol a messzi jövőbe helyezték). A módszert a fenti előfeltevésekhez (dogmákhoz) való görcsös ragaszkodás jellemezte.⁸⁴ Ennek megfelelően némelyek egyáltalán nem, mások csak „látszólag reflektáltak” a módszerekre. Az utóbbi a régi (és téves) marxista tudományelméleti közhelyek ismételtetését jelentette. Mindezek fényében ma már ironikusan hat, hogy a marxizmust (illetve annak részterületeit) abban az időben „tudományos szocializmus” néven művelték.⁸⁵

Az állam- és jogelmélet kulcsfogalmai az osztály, a visszatükrözés, az objektíváció, az alap és a felépítmény. A háttérodalom természetesen Marx munkáiból állt, azoknak a szovjet politika által befogadott és értelmezett formájában, továbbá a szovjet munkákból, amelyek Leninre, Visinszkijre és kevésbé ismert szerzőkre támaszkodtak.

4. A közigazgatási jog tudománya

Az új egyetemi struktúra (ti. hogy a tanszék szervezeti egységgé vált és már nem azonosították a

professzorral) egyik mellékhatása az volt, hogy éle-
sebben elvált egymástól az alkotmányjog és a
közigazgatási jog tudománya.⁸⁶ Az oktatók vagy a
közigazgatási jogi vagy az alkotmányjogi tanszéken
dolgoztak. A szocialista közigazgatási jog-tudomány
egy másik jellemzője, hogy a szervezetszociológia és
a gyakorlati vezetői ismeretek összefonódtak a
közigazgatási joggal („komplex közigazgatás-
tudomány”).⁸⁷ Ennek (és a konszolidált diktatúra ter-
mészetének) következtében a hatékonyság kérdései
domináltak a jogszerűség kérdéseivel szemben. Az
Állam és Közigazgatás (1949–1951) című közigaz-
gatási jogi folyóirat 1951 és 1989 között *Állam és*
Igazgatás címen jelent meg, mivel a „közigazgatás”
kifejezést ebben az időben nem használták, hiszen a
központosított államszervezetnek inkább az „ál-
lamigazgatás” kifejezés felelt meg: az állami mellett
nem volt egyéb legitim közigazgatás, az önkor-
mányzatiságot ugyanis elutasították.⁸⁸

IV. Epilógus: A rendszerváltozás hatása az alkotmányjog-tudományra

A rendszerváltozás a magyar jogtudomány válságát
hozta magával. Ennek oka nem a teljesen új joganyag
volt, hiszen az, mint kihívás inkább fejlődést idézhetett
volna elő. A probléma sokkal inkább a személyi
feltételekben rejlett. A korábbi jogtudósok különböző
meghívásokat kaptak, vagy az állami (pl. az Alkot-
mánybíróság), vagy az (anyagilag vonzó) magánszféra
részéről, ami a mennyiségileg erősen növekvő
jogászképzéssel (és az oktatási és vizsgáztatási teher
ezzel járó növekedésével) párosulva oda vezetett, hogy
a jogtudományi monográfiák száma csökkent.⁸⁹ A
fejlődés pozitív vonása volt ugyanakkor a teljes
tudományos szabadság.⁹⁰

Az új alkotmányjog új kulcsproblémákat vetett fel.
Ezek a jogállamiság (ezzel összefüggésben a nem-
jogállami múlt feldolgozása), az emberi jogok védelme
és az alkotmánybíróság hatásköre voltak. Az alkot-
mányelméleti szempontból legnagyobb figyelmet keltő
(és máig tartó) viták az utóbbival kapcsolatban foly-
tak.⁹¹ Ezek részletezése azonban már egy másik tanul-
mány tárgya.

Jegyzetek

¹ Értékes tanácsaikért és alapos kritikájukért köszönettel tartozom Armin von Bogdandynak, Cserne Péternek, Gönczi Katalinnak, Hamza Gábornak, Horváth Attilának, Könczöl Miklósnak, Herbert Küppernek, Máthé Gábornak, Péteri Zoltánnak, Sajó Andrásnak, Stipta Istvánnak, Sente Zoltánnak, Szilágyi Péternek és Tóth Gábor Attilának, valamint a *Ius Publicum Europaeum* találkozó (Heidelberg, 2005. március 18–20.) résztvevőinek.

² *Opus Tripartitum juris consuetudinarii incluti regni Hungariae*. Werbőczy könyvét a bíróságok évszázadokon át gyakorlatilag jogforrásként használták. A magyar alkotmányjogra gyakorolt hatásáról lásd: Csekey István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog* (Acta Juridico-Politica, Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár, 1942, 43. p. skk.).

³ A történeti áttekintéshez a következő tanulmányok szolgáltak alapul: Csekey István: *Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya* Magyar Jogászegyleti Értekezések, ú.f. 17. köt., 89. füz.. (Budapest, 1926, 137. p. skk.) és Kovács István: *Államjogtudomány*. In: Szabó Imre (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia* (1980, I. 306. p. skk.).

⁴ Schoedel, Martin: *Disquisitio historico-politica de Regno Hungariae* (1629); *Status et Imperium Regni Hungariae* (1634); Lochner, Johannes: *Facies iuris publici Hungariae* (1666); Pancratius, Michael: *Tractatus politicus historicus juridicus juris-publici Regni Hungariae* (1668); Jóny, Johannes: *Tractatus iuris publici et historici Regni Hungariae* (1756)

- ⁵ Szögi László: *A Nagyszombati Egyetem jogi karának Budára költözése*. In: *A jogászképzés múltja, jelene, jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal-beszélgetések*. Szerk. Takács Péter (2003. 3. p. skk.; a továbbiakban: Takács, 2003)
- ⁶ Elsőként Szentiványi Márton (1633–1705) a kánonjog keretében, majd Bencsik Mihály (1670–1712) a magyar jog keretében adott elő magyar alkotmányjogot. Utóbbinak egy közjogi tárgyú munkája (*Novissima diaeta nobilissima principis SS et OO incltyi Regni Hungariae partiumque eidem annexarum sive propositiones academiace lege nobilitares etc. ius patriae publicum redolentes*, 1722; lásd: Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*, 1878, 43. p. skk.) csak halála után jelent meg, s az abszolutizmus és a katolicizmus melletti leplezetlen propagandát tartalmaz – nyilvánvalóan meghamisítva a pozitív jogot. Más tárgyak, mint az általános közjog és a kameralisztika (ezen belül az igazgatástudományok) szintén érintették a magyar közjog kérdéseit. Az előbbi a Karl Anton Martini szellemében oktatott természetjogtan volt, utóbbi a bécsi jogtudós, Josef von Sonnenfels (*Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, 1765) nyomán művelt gyakorlati közigazgatási ismereteket jelentette. Sonnenfels magyarországi hatásáról lásd: Fallenbüchl, Zoltán: *Ungarische Staatswissenschaft und Beamtenausbildung im 18. Jahrhundert*, in: *Wissenschaft und Recht der Verwaltung seit dem Ancien Régime*. Hrsg. Erk Volkmar Heyen (1984, 226. p. skk.). A kameralisztika legfontosabb magyar képviselője Karvasy Ágoston volt (1849–1868 között a kameralisztika professzora), akinek fontosabb művei: *A politikai tudományok rendszeresen előadva*. I–III. kötet (1843–1844); *A közrendészeti tudomány* (1862). Lásd: Szaniszló, József: *Ungarn*, in: *Geschichte der Verwaltungswissenschaft in Europa*. Hrsg.: Erk Volkmar Heyen (1982, 174. p. skk.)
- ⁷ Kukorelli István: *A magyar közjog oktatása a jogi karon*, in: Takács, 2003, 23. p.
- ⁸ Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935* (1936, 318. p. skk.)
- ⁹ Petrovics József 1782-ig oktatta a tárgyat, de tankönyve (*Introductio in ius publicum Regni Hungariae*) csak 1790-ben jelent meg.
- ¹⁰ Így Demjén Antal (1782–1784 között a közjog professzora), akinek tankönyve ezért kéziratban is maradt.
- ¹¹ *Ius Publicum Regni Hungariae ex combinatione veterum, recentiorumque legum* (1791). A könyv egy évvel később Bécsben németül is megjelent (Stephan Rosenmann: *Staatsrecht des Königreichs Ungarn*), magyarul azonban sohasem adták ki. 1790-ben egy másik munka is napvilágot látott (Christian August Beck: *Ius Publicum Hungariae – cum notis auctoris et observationibus Josephi Benczur*, 1790; a szerző *Juris-publici Austriaci specimen II. seu de Hungaria* című, 1752-ben kiadott munkájának átdolgozott változata), amely (a Martini-féle természetjog szellemében) az abszolutizmus mellett foglalt állást.
- ¹² Virozsil Antal: *Ius publicum Regni Hungariae a primordiis huius regni usque ad recentissima tempora*. I–VI. kötet (1850–1854); Cziráky Antal Mózes: *Conspectus juris publici Regni Hungariae ad annum 1848* (1851). Tevékenységükkel kapcsolatban lásd: Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez* (1878, 111. p. skk. és 202. p. skk.)
- ¹³ A korszakban megjelent rövidebb munkák („jegyzetek”): Constant Farkas: *Principia Juris publici Regni Hungariae* (1818); Alexander Blaskovich: *Status politico-juridicus incltyi Regni Hungariae* (1834). A „statisztika” tárgyának körében is foglalkoztak közjogi problémákkal, pl. Schwartzner, Martin: *Statistik des Königreichs Ungarn* (1798).
- ¹⁴ Egy rövidebb összefoglalást is írt: Gustermann, Anton Wilhelm: *Ausbau der Verfassung des Königreichs Ungarn* (1811)
- ¹⁵ Hasonló mű a 18. századból Grossing *Iuspublicum Hungariaeja* (1786), amely német nyelven is megjelent (*Ungarisches allgemeines Staats- und Regimentsrecht*, 1786).
- ¹⁶ 1861-ben ezért kiadási „hullám” következett: Récsi Emil: *Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott* (1861); Hegedűs Lajos Kandid: *A magyar közjog alapvonalai* (1861); Suhayda János: *Magyarország közjoga, tekintettel annak történelmi fejlődésére és az 1848. évi törvényekre* (1861). Ezek alapvetően Cziráky munkájának rövidített változatai. 1861-ban Virozsil könyvéből is megjelent egy magyar összefoglalás *Magyarország nyilván- vagy közjoga, mint az alkotmány eredetétől 1848-ig fennállott* címmel (németül: *Staats-Recht des Königreichs Ungarn vom Standpunkte der Geschichte und der vom Beginn des Reiches bis zum Jahre 1848 bestandenem Landes Verfassung*, I–III. kötet, 1865–1866). Magyarul korábban csak egészen rövid, bevezető jellegű kiadványok jelentek meg, mint például Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog* (1846); Miskolczy Károly: *Magyarország közjoga, kérdésekre és feleletekre szedett kivonatban*, (1846) vagy alkotmányjogi röpiratok, például Botka Tivadar: *Az 1843–1844-ki országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi és megrögzött balvélemény felvilágosítására* (1844). Az első magyar közjogi monográfia: Szabó Béla: *A Magyar Korona országainak státusjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint, 1848*. A szerzőről lásd: Concha Győző: *Szabó Béla, elfeledett közjogászunk* (1918).
- ¹⁷ Boncz Ferenc: *Magyar államjog* (1877); Korbuly Imre: *Magyarország közjoga* (1870); Kiss István: *Magyar közjog* (1880); Máriássy Béla: *Magyarország közjoga* (1893); Horváth János: *A magyar királyság közjoga* (1893); Radó-Rothfeld Sámuel: *Die ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt* (1898)
- ¹⁸ Mezey Barna: *Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és jogtudományi kara*. In: Takács, 2003, 143. p. skk.
- ¹⁹ Ehhez a tankönyvet Récsi Emil írta: *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint, különös tekintettel Magyarországra*. I–IV. kötet (1854–1855).
- ²⁰ Nagy Ernő: *Az államjogi metodológiáról* (Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat, 1892, 49. p. skk.)
- ²¹ Karl Anton Martini Puffendorf és Wolff bécsi követője, a felvilágosult abszolutizmus támogatója volt. Két legfontosabb munkája (*De lege naturali propositiones*, 1767; *Propositiones de jure civitatis*, 1768) évtizedeken át kötelező olvasmányként szerepelt a magyar jogászképzésben. Magyarországi recepciójáról lásd még: Dienes Sámuel: *Bárák Martini Természet törvényéről való állításának magyarázatja* (1792).
- ²² Magyarország történelmi alkotmánya (azaz formális vagy chartális alkotmány helyett sarkalatos törvények összessége, ami 1946-ig jellemezte a magyar jogi helyzetet) kezdettől fogva Angliával való analógiákra adott alkalmat, lásd: Aranka György: *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* (1790); [Barits Béla]: *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae* (1790). A későbbi irodalomból lásd: Grosschmid Béni: *Werböczy és az angol jog* (1928).
- ²³ Vö. Paczolay Péter: *Az állambölcselet oktatása a jogi karon*, in: Takács, 2003, 41. p. Kivételt jelent a francia forradalmi természetjog recepciójára tett kísérlet: Hajnóczy József: *Dissertatio politico-publica potestatis on Hungaria limitibus* (1791); uő.: *De Comitibus regni Hungariae deque organisatione eorumdem, Dissertatio iuris publici Hungarici* (1791). Hajnóczyt 1795-ben árulásért kivégezték, ezzel be is fejlődött a forradalmi természetjog magyarországi története. A kérdéssről lásd: Concha Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményei* (1885); Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* (1888, 320. p. skk.); Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (1924); Poór János: *Hajnóczy József* (1998, 11. p. skk.).
- ²⁴ Erről újjabban lásd: Máthé, Gábor: *Die Lehre der ungarischen Heiligen Krone*, in: uő.: *Die Problematik der Gewaltentrennung* (2004, 17. p. skk., további utalásokkal). A témáról máig a legjobb monográfia: Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története* (1941).
- ²⁵ Cziráky Antal: *Disquisitio hist. de modo consequendi summum imperium in Hung.* (1820); Imrik József: *A pragmatica sanctio története* (1866)

- ²⁶ Így különösen a Wenzel Lustkandl (*Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*, 1863) és Deák Ferenc (*Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht. Bemerkungen über Wenzel Lustkandl's „Ungarisch-österreichisches Staatsrecht“*, 1865; magyarul: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht“ a magyar közjog történelmének szempontjából*, 1865) közötti vita. A vitáról lásd: Nagy Ernő: *Deák Ferenc a magyar közjogban* (Kolozsvári ACTA, 1904, 1. p. skk.); Kovács István: *Deák „Adalék”-a és a magyar közjog*, in: Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz* (1987, 191. p. skk., további irodalmi utalásokkal). Az osztrák–magyar közjogi vitáról általában lásd: Buzás József: *Az osztrák–magyar közjogi vita történetének kérdéséhez*, in: *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Szerk. Kovács Kálmán (1982, 7. p. skk.)
- ²⁷ Utóbbi körülbelül a német „Volksgeist” fogalmának felel meg.
- ²⁸ Montesquieu művét (*De l'esprit des lois*) 1833-ban lefordították magyarra (*A törvények lelkéről*), bár latin nyelvű kiadása már korábban is ismert volt.
- ²⁹ Mohl, Robert von: *Enzyklopädie der Staatswissenschaften* (1859; magyarul: 1866); Gneist, Rudolf von: *Der Rechtsstaat* (1872; magyarul: 1875); Stein, Lorenz von: *Handbuch der Verwaltungslehre und des Verwaltungsrechts* (1870; magyarul: 1871). Utóbbihoz lásd: Bihari, Ottó: *Lorenz von Stein in Ungarn*, in: *Staat und Gesellschaft – Studien über Lorenz von Stein*. Hrsg.: Roman Schnur (1978, 503. p. skk.). A magyar jogtudományt ért német hatásokról általában lásd: Gönczi, Katalin: *Die deutsch-ungarischen Rechtsverbindungen von der Frühen Neuzeit bis in die Gegenwart: Wissenstransfer, Kodifikationen und Liaisonen* (Osteuroparecht, 2000, 215 p. skk.)
- ³⁰ Jánossy Ferenc: *Alkotmányok gyűjteménye*. I–II. kötet (1861–1867); Concha Győző: *Újkori alkotmányok*. I–II. kötet (1884–1888). A későbbiekben megjelent még Tomcsányi Vilmos Pál: *A parlamentek költségvetési joga* (1908) című könyve.
- ³¹ Laveleye, Émil (de): *Kormányformák az újkori társadalmakban* (1881; eredeti kiadása: *Essai sur les formes de gouvernement dans les Sociétés Modernes*, 1872, különösen a X–XI. p.); Todd, Alpheus: *A parlamenti kormányrendszer Angliában*. I–III. kötet (1877; eredeti címe: *Parliamentary Government in England*, 1869, különösen a VI. p.); Dicey, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba* (1902; eredeti kiadása: *Introduction to the law of the Constitution*, 1885).
- ³² Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I–II. kötet (1851–1854). Erről lásd: Concha, Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika* (1908); Jászi, Oszkár: *B. Eötvös József állambölcselete és politikája* (Huszadik Század, 28, 1913, 313 p. skk.)
- ³³ Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (államjog)* (1887)
- ³⁴ Polner Ödön: *A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban* (1893). Marczali Henrik historizmusával (Marczali, Heinrich: *Ungarisches Verfassungsrecht*, 1911) szembeni kritikájáról lásd: Polner, Ödön: *Ein ungarisches Staatsrecht* (Ungarische Rundschau, 1912, 483 p. skk.); Polner Ödön: *Magyar közjog német nyelven* (Jogállam, XI, 1912, 337 p. skk. és 417 p. skk.). Polner munkásságáról lásd: Buza László: *Polner Ödön, a tudós*, in: *Polner Ödön-Emlékkönyv* (1935, 3 p. skk.)
- ³⁵ Buza László: *Államterület és területi fenségjog* (1910); uő.: *A miniszterek jogi felelőssége* (1911); uő.: *A képviselőház házszabályai* (1916); uő.: *A királyi család a magyar közjogban* (1918)
- ³⁶ Csekey István: *A magyar trónöröklési jog* (1917); uő.: *Magyarország alkotmánya* (1943); uő.: *Die Verfassung Ungarns* (1944).
- ³⁷ Egyesek Jellinek (Csekey István) és Laband (Nagy Ernő) közvetlen tanítványai voltak, részletesen lásd: Gönczi, Katalin: *Juristisches Wissenstransfer von Deutschland nach Ungarn im 19. Jahrhundert*, in: Ad Fontes. Europäische Forum Junger Rechtshistorikerinnen und Rechtshistoriker. Wien 2001 Hrsg.: Birgit Feldner et al. (Frankfurt am Main, 2002, 158 p. sk.)
- ³⁸ Így kifejezetten: Nagy Ernő: *A közjog tudományos műveléséről* (Jogtudományi Közöny, 1902, 216. p.). A magyar alkotmányjog ezen sajátossága Kelsen recepcióját is meggátolta, jóllehet munkássága fordítások révén is ismert volt Magyarországon, lásd: Kelsen, Hans: *Az államelmélet alapvonalai* (1927)
- ³⁹ Éles kritikáját lásd: Concha Győző: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Írta Nagy Ernő (Magyar Igazságügy, 35, 1891, 369 p. skk.). A válasz: Nagy Ernő: *Válasz közjogi könyvemről a Magyar Igazságügy XXXV. kötetének 5. füzetében megjelent bírálatra* (uo., 437 p. skk.) Concha viszontreakciója: *Közjog és magyar közjog* (uo., 36, 1891, 46. p. skk. és 113. p. skk.). A vita lezárása: Nagy Ernő: *Végszó Concha Győző egyetemi tanár bírálatához* (uo., 276 p. skk.)
- ⁴⁰ Így különösen: Kmety Károly: *Magyar közjog* (1900); Balogh Arthur: *A magyar államjog aaptanai* (1901); Balogh Artur: *Az állam felfogása a magyar szent korona elmélete szerint* (1903); Ferdinandy Geyza: *Magyarország közjoga (Alkotmányjog)* (1902); Ferdinandy Geyza: *Staats- und Verwaltungsrecht des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer* (1909); Ferdinandy Geyza: *Magyar közjog* (1924); Joó Gyula: *A magyar törvény fogalma és természete jogtörténeti és összehasonlító alapon* (1908); kifejezetten így: Jellinek Arthur: *A mentelmi jog* (1890, 1. p.)
- ⁴¹ Polner Ödön: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya* (1891); Ferdinandy Geyza: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához* (1893); Apponyi, Albert: *The juridical nature of the relation between Austria and Hungary* (1908); Réz Mihály: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya* (1910)
- ⁴² Concha Győző: *A magyar faj hegemoniája* (1890); ifj. Mikszáth Kálmán: *A választójog reformja* (1917); Goltner Dénes: *A képviselőválasztások érvényessége feletti bíráskodás alapkérdései* (1937); Polner Ödön: *A választás mint jogügylet* (1938)
- ⁴³ A korabeli vitákról lásd: Csekey István: *Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya*, in: *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, ú.f. 17. köt., 89. füz. (Budapest, 1926, 196 p. skk.). Ezzel kapcsolatban a legfontosabb munkák: Tomcsányi Móricz: *Magyar közjog: alkotmányjog* (1926); Tomcsányi Móricz: *Magyarország közjoga* (1932); Molnár Kálmán: *Magyar közjog*. I–II. kötet (1926–1928); Molnár Kálmán: *A szentkorona-tan kifejlődése és mai jelentősége* (1927). Utóbbi (hűséges legitimista lévén) az ifjú Habsburg Ottót tanította alkotmányjogra, lásd: Kajtar István: *A pécsi állam- és jogtudományi kar története 1923–2002*, in: Takács, 2003, 228. p. A korabeli vitákról lásd még: Böllöny József: *Királyi hatalom és kormányzói jogkör* (1933); Csekey István: *A kormányzói jogkör reformja* (1937).
- ⁴⁴ A nacionalista retorika tovább erősödött, lásd pl.: Egyed István: *A mi alkotmányunk* (1943, 5 p. skk. és 363. p. skk.). A királyság keresztény jellegét is erősebben hangsúlyozták. Vö. a korabeli vezető alkotmányjogászok (Tomcsányi, Molnár, Egyed) éles kritikáját Eckharttal szemben, aki kritikusan mutatta be a Szentkorona-tan történetét, lásd Mezey Barna utószavát Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (2000) című művének új kiadásához (415 p. skk., további utalásokkal) és Kardos József: *A szentkorona-tan története 1919–1944* (1985, 154 p. skk.) című tanulmányát.
- ⁴⁵ Fazekas Marianna: *A politico-cameralis tudományok oktatásának 225 éve*, in: Takács, 2003, 225. p.
- ⁴⁶ Lechner Ágoston: *Az önkormányzatokról* (1869); módszertanilag „megkésvé”: Desider Márkus: *Ungarisches Verwaltungsrecht* (1912)
- ⁴⁷ Dogmatikai elemzést alkalmazott: Kmety Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve* (1898)
- ⁴⁸ Boér Elek: *A közigazgatási bíráskodás céljáról, tárgyáról, szervezetről*. I–II. kötet (1903); uő.: *Magyar közigazgatási jog. Általános rész* (1908); uő.: *A közigazgatás intézkedések jogereje* (1910)
- ⁴⁹ Ereky István: *A magyar helyhatósági önkormányzat*. I–II. kötet (1908); uő.: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből* (1908); uő.: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. I–II. kötet (1914–1918); uő.: *Közigazgatás és önkormányzat* (1939). Ereky tevékenységéről részletesen lásd: Polner Ödön: *Ereky István munkássága* (Közigazgatástudomány, 1944, 6 p. skk.). Az igazgatás új, gyakorlati elemzését (az amerikai management-irodalom alapján) lásd: Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása* (1930); uő.: *Magyar közigazgatás* (1942).

Magyaryra később, a szocializmus idején, közigazgatási jogászként hivatkoztak (vagy plagizálták hivatkozás nélkül a közigazgatási jogi irodalomban), jöllehet a közigazgatási jogdogmatika terén valójában nem ért el új eredményeket. A gyakorlati szervezetszociológia és a közigazgatási jog általa alkotott keveréke ugyanakkor egészen hasonló volt a későbbi szocialista közigazgatás-tudományhoz. Magyary tevékenységéről lásd: Szaniszló József: *A Magyary-iskola és háború utáni sorsa* (1993); *In memoriam Magyary Zoltán*. Szerk. Nagy Ferenc (1995). Említést érdemel, hogy Magyary alapította az első magyar közigazgatás-tudomány folyóiratot (*Közigazgatástudomány*, 1938–1944).

⁵⁰ Tomcsányi Móric: *A közigazgatási jogviszony* (1912); uő.: *Jogerő a közigazgatási jogban* (1916); uő.: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei* (1925); uő.: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog* (1932).

⁵¹ Concha Győző: *Politika*. I–II. kötet (1894–1905). Vö.: Polner Ödön: *Emlébeszéd Concha Győző felett* (1934, 37 p. skk.). Hatását jellemzi, hogy számos könyv ajánlása szól Conchának. Így pl. Kaas Albert: *Az alkotmányfejlődés tényezői* (1926); Balogh Arthur: *A magyar államjog adatai* (1901).

⁵² Ekkoriban az államelméletet általában „politika” néven művelték. Korábban is, lásd pl.: Schvarcz Gyula: *A politika elemei*. I–III. kötet (1881–1883); Kautz Gyula: *Politika vagy országászat, tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására* (1862). A későbbi irodalomból említést érdemel Ferenczy Árpád: *A politika rendszere* (1909); Szandtner Pál: *Politika* (1938); Krisztics Sándor: *Nép, nemzet, állam viszonya korunkban* (1941).

⁵³ Polner Ödön: *Három magyar közjogász*. Nagy Ernő, Ferdinandy Gejza, Réz Mihály (1941, 4. p.)

⁵⁴ 1993 óta újra megjelenik.

⁵⁵ Így például Bölöny József (*A magyar közjog időszéri kérdései*. I–II. kötet, 1941–1942), aki csak 1978-ban jelentethetett meg egy jogtörténeti (tehát nem alkotmányjogi) munkát (*Magyarország kormányai [1848–1975]*, 1978). Az államelmélettel foglalkozó Bibó István (*Kényszer, jog, szabadság*, 1935; *A magyar demokrácia válsága*, 1945), Weis István (*Államformák – kormányformák*, 1939) és Szabó József (*A szuverenitás. Szuverenitáselméletek*, 1937; *Demokrácia és közjogi bíráskodás*, 1946) a szocializmus idején már nem publikáltak. Bibó és Szabó rehabilitációjáról a rendszerváltás alatt és után lásd: Huszár Tibor: *Bibó István* (1989); *Bibó-émlékkönyv*. Szerk. Réz Pál. I–II. kötet (1991); *Szabó József. A jogbölcselet vonzásában*. Szerk. Szabadfalvi József (1999). Kivételképpen lásd: Csekey István: *Magyar alkotmányjog*. I–III. kötet (jegyzet, 1951).

⁵⁶ Az új professzorok általában eltávolították a régi tanársegédeket, és újakat (gyakran tudományos szempontból „veszélyteleneket”) alkalmaztak (kontraszelekció).

⁵⁷ Mezey Barna: *Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és jogtudományi kara*, in: Takács, 2003, 167. p.; Balogh Elemér: *A kolozsvári-szegedi jogi kar története 1872–2002*, uo., 186. p. A formális kollektizmus elve a monokratikus államfő elvetéséhez és az elnöki tanács mint államfői testület bevezetéséhez vezetett. Ez az államszervezet jogára vonatkozó elv az egyetemek szervezetére is hatással volt.

⁵⁸ Ezen az a büszkén emlegetett siker sem változtatott, hogy a szocialista államjogászok első nemzetközi konferenciáját Magyarországon szervezték meg. A konferencia kötete: *A szocialista alkotmányok fejlődése*. Szerk. Kovács István (1966).

⁵⁹ Az intézet az Államtudományi Intézet jogutóda, melyet az akkori miniszterelnök, gróf Bethlen István megbízásából 1926-ban gróf Teleki Pál alapított. 1941-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá került, majd (alapítójának, az akkori miniszterelnök Teleki Pálnak az öngyilkosságát követően) más kutatóintézetekkel egyesülve Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet néven működött tovább. 1948-ban a politikailag korrektebb Kelet-európai Tudományos Intézet nevet kapta, 1949-ben pedig az egyes intézetek visszaállításával a jogtudományi részlegből létrejött az Állam- és Jogtudományi Intézet. Az intézet hamarosan az igazságügyminiszter felügyelete alá került, 1955

óta pedig a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteként működik.

⁶⁰ A kor két legkiemelkedőbb alkotmányjogásza, Kovács István és Rácz Attila (az oktatás mellett) az intézetben dolgozott. Legfontosabb műveik: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei* (1962); uő.: *New Elements in the Evolution of Socialist Constitution* (1968); uő.: *Az alkotmányjog elméleti alapjai* (1990). Kovács utolsó munkája a rendszerváltás évében már marxista frázisok nélkül jelent meg, és máig is mértékadó alkotmányelméleti áttekintésként használható. Kovács személyéről lásd még: Schmidt Péter: *Dr. Kovács István a szegedi egyetem emlékeztetőben*. Emlékfüzet (1996). Tanítványa, Rácz Attila legfontosabb munkái: *Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása* (1972); *Közigazgatás és törvényesség* (1990).

⁶¹ Így az alkotmányjogban: *Magyar alkotmányjog*. Szerk. Beér János (1951); Kovács István–Szamel Lajos–Toldi Ferenc: *A magyar államjog alapjai* (1953); Beér János–Kovács István–Szamel Lajos: *Magyar államjog* (1960, 1972).

⁶² Ez annak a következménye volt, hogy Beér János halála (1966) után nem az akkor legtekintélyesebb alkotmányjogász, Kovács István (az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese és szegedi egyetemi tanár), hanem az (akkoriban) tudományos szempontból jelentéktelen Takács Imre kapta meg a tanszékvezetői pozíciót. Mindennek oka a pesti egyetemnek az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetével szembeni emancipációs törekvésében keresendő. Ettől az évtől kezdve minden magyar alkotmányjogi saját tankönyvet írt.

⁶³ A korabeli tananyag: Kovács István: *A szovjet állam és jog alapjainak fejlődése*, in: *A szovjet állam- és jogrendszer alapjai*. Szerk. Névai László (1958, 25. p. skk.)

⁶⁴ Maga a jogtudomány is csak felépítmény, nem önálló tudomány. Feladata, hogy javaslatokat fogalmazzon meg a jogalkotás számára – enélkül csak pusztá „teoretizálás”. Lásd: Beér János–Kovács István–Szamel Lajos: *Magyar államjog* (1972, 16. és 18. p.).

⁶⁵ Ennek követője volt pl. Schmidt Péter (Budapest). Lásd: Kukorelli István: *A magyar közjog oktatása a jogi karon*, in: Takács, 2003, 27. p.

⁶⁶ Például: Pillér András–Zsuffa István: *A Magyar Népköztársaság társadalmi rendje*, in: *Az Alkotmány a gyakorlatban*. Szerk. Besnyő Károly (1985, 31. p. skk.)

⁶⁷ Ezt követte Bihari Ottó (Pécs). A politológiai megközelítéssel szembeni implicit kritikáját lásd: Bihari Ottó: *Az államjogtudomány egyetemi oktatásának és tudományos kutatásának időszéri kérdései a szocialista államokban*, in: *A szocialista alkotmányok fejlődése*. Szerk. Kovács István (1966, 149. p. skk., különösen 156. p. sk.).

⁶⁸ A módszer a szovjet jogtudóstól és az harmincas évek kirakatpereinek fő ideológusától, Andrej Januarjevics Visinszkijtől (1883–1954) származik, gyakorlatilag azonban megegyezik a 19. századi törvénytörvénypozitivizmussal, lásd: Szilágyi Péter: *A jogbölcselet oktatása a jogi karon*, in: Takács, 2003, 68. p. Visinszkij fő jogelméleti művének (*Voproszi teorii goszudarsztva i prava*, 1949) egyes részleteit magyarra is lefordították (*A szovjet állam és jogtudomány kérdései*, 1950), ami a sztálinista Rákosi-diktatúra céljait szolgálta Magyarországon.

⁶⁹ A második világháborút megelőzően általában elismerték a teleológiai módszert, ha nem is kizárólagos jelleggel; lásd: Szabó Imre: *A jogszabályok értelmezése* (1960, 103 p. skk.; további utalásokkal). Más néven (pl. speciális logikai módszerként) azonban gyakorlatilag minden szerző elfogadta.

⁷⁰ Szabó: *A jogszabályok értelmezése*, 97. p. skk., különösen 104 p. skk.; Szabó Imre: *Jogelmélet* (1977, 261. p.)

⁷¹ Ahogy általában a konszolidálódó diktatúrák, a szocializmus is mutatott bizonyos kvázi-jogállami (vagy ahhoz hasonló) jegyeket. Ezt a jelenséget kiválóan bemutatja Roger Scruton: *Totalitarizmus és joguralom*, in: *Joguralom és jogállam*. Szerk. Takács Péter (1995, 101 p. skk.). Jó példa erre a „szocialista törvényesség”, amelyet körülbelül „a szocialista diktatúra keretei közt megvalósuló jogbiztonságnak” fordíthatnánk – a hangsúly

persze a diktatúrán van. A fogalom képmutató természetéről, ti. hogy a törvénytelen ségek legitimációját szolgálta, amennyiben azok a proletárdiktatúra érdekében történtek, lásd: Schroeder, Friedrich-Christian: *Wandlungen und Konstanten der „sozialistischen Gesetzhlichkeit“* (Recht in Ost und West, 1989, 358 p. skk.).

⁷² Vö.: Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai* (1971, 184. p.). A kreativitás kiirtása olyannyira sikerrel járt, hogy a magyar bírúk máig is tartózkodnak a spekulatív fogalmi fejtegetésektől. A magyar bíró számára csakis az a jog, ami „meg van írva” (textualizmus). Ezzel kapcsolatban lásd: Pokol Béla: *A jog elmélete* (2001, 284. p.; a magyar bíróságok erős szövegűségéről).

⁷³ Elrettentő példaként említhető Beér János: *Sztálin tanításai alapján az államelmélet néhány kérdéséről*, in: *Hazai társadalmi és történettudományunk időszerű kérdései*. Szerk. Szabó Imre (1951, 97 p. skk.). Objektívebb hangot ütöttek meg a Nyugat-Európában megjelent, tehát a nyugat-európai közönség számára íródott munkák, vö. erről a különbségről: Brunner, Georg: *Die Aufarbeitung der ungarischen Rechtsentwicklung 1945–1990 durch die deutsche Rechtswissenschaft*, in: *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Hrsg.: Fata, Márta (2004, 247 p. sk.).

⁷⁴ Például: Fűrész Klára: *Bírói függetlenség* (1989, 19. p., 1. jegyzet)

⁷⁵ Kovács István: *A burzsoá alkotmányosság válsága* (1953; a burzsoázia diktatúrájáról és annak elnyomási módszereiről). Hasonlóképpen: Bihari Ottó: *Összehasonlító államjog* (1967, 13. p. skk.)

⁷⁶ A hatalmi ágak egységéről és a demokratikus centralizmusról (amely szerint az állami szervek hierarchiájának csúcsán az Országgyűlés áll, korlátozhatatlan hatalommal) lásd például: Schmidt Péter: *A demokratikus centralizmus elve és érvényesülése a Magyar Népköztársaság államhatalmi és államigazgatási szerveinek rendszerében* (Cand. Diss. 1956, kézirat, OGYK 464437, 107. p. skk.); Ádám Antal: *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa* (1959); Bihari Ottó: *Az államhatalmi-képviselői szervek elmélete* (1963); Szentpéteri István: *A közvelemen demokrácia fejlődési irányai* (1965); Beér János: *Szocialista államépítés* (1968); Bihari Ottó: *A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei* (1969); *A szocialista állam képviselői rendszere*. Szerk. Kerimov, D. A., Lakos Sándor (1981); Bihari Ottó: *Korszerű tendenciák az államhatalom gyakorlásában* (1983). Az alkotmányossági kontroll és a demokratikus centralizmus összeegyeztethetlenségéről lásd: Pikler Kornél: *Alkotmánybíráóságok* (1973, 63.). A tanácsi rendszerről lásd: Bihari Ottó: *A tanácsok bizottságai* (1958); Beér János: *A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945–1960)* (1962); Takács Imre: *A járási tanácsok feladatai* (1963); Bajáki Veronika: *Tanács és közrendvédelem* (1966). Visszatekintve a szocialista irodalomra: Sári János: *A hatalom-megosztás* (1995, 120. p. skk.).

⁷⁷ Vö.: Kahl, Wolfgang: *Das Grundrechtsverständnis der post-sozialistischen Verfassungen Osteuropas* (1994, 31. p. skk.)

⁷⁸ Szabó Imre: *Az állampolgári alapjogok elméletének kialakulása és fejlődése*, in: *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Szerk. Halász József, Kovács István, Szabó Imre (1965, 29. p. skk., különösen 41. p.). Angol nyelven: Szabó, Imre: *Fundamental questions concerning the theory and history of citizens' rights*, in: *Socialist Concept of Human Rights*. Ed. Halász, József (1966, 27. p. skk., különösen 37. p.). Brunner, Georg: *Zur Wirksamkeit der Grundrechte in Osteuropa* (1969, 9. p.); értékelése szerint ez a kötet volt az első igényes kísérlet (a keleti tömb részéről), egy következetes szocialista alapjogi dogmatika kidolgozására. Jellegzetes a megfogalmazás: „... az emberi jogok egy részéről »emberiek« ugyan, de nem jogok; mihielyt jogok lesznek belőlük, már nem »emberiek«, hanem »állampolgáriak«, vagyis állampolgári jogok.” Lásd: Szabó Imre: *Az emberi jogok* (1968, 24. p.). E felfogás máig tartó hatásáról Magyarországon és a vele szembeni kritikáról lásd: Jakab, András–Hollán, Miklós: *Die dogmatische Hinterlassenschaft des Sozialismus im heutigen Recht: Das Beispiel Ungarn* (Jahrbuch für Ostrecht, 2005, 1. Halbband, 25 p. skk.).

⁷⁹ Bár még ma is léteznek (tudományos szempontból komolytalan) kísérletek a Szentkorona-tan újjáélesztésére az „Alkotmányossági Műhely és Fórum” keretei közt, lásd: *Konferencia az Alkotmányról az Európai Unió kapujában*. Szerk. Fáy Árpád (2002); *Történelmi alkotmányunk jogán*. Szerk. Fáy Árpád (2003).

⁸⁰ Lásd: Antalffy György: *Állam és demokrácia* (1967); uő.: *Állam, politikai rendszer, társadalom, Az állam- és jogelmélet és a politológia határkérdéseiről* (1979); Samu Mihály: *Hatalom és állam* (1977)

⁸¹ Lásd: Halász Pál: *Az államelmélet alapkérdései: állam, államtípus, államforma* (1957); Papp Ignác: *A demokrácia elméleti és gyakorlati kérdései a termelőszövetkezetekben* (1968).

⁸² Ezért nem lehet szerintük az alkotmányt politikai konfliktusok megoldására használni: a politikai konfliktusok (osztályharc) előbb zajlanak le, az alkotmányban pedig azok végeredménye tükröződik.

⁸³ Egy éppoly klasszikus, mint megsemmisítő kritika: Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (21995). Weber e művében azt kutatja, hogy mennyiben függ a gazdaság a vallástól. Marx szerint a kettő viszonya éppen (és kizárólag) a fordítottja.

⁸⁴ Vö.: Szabó Imre: *Tudományelméleti bevezetés*, in: *Állam- és jogelmélet*. Szerk. Samu Mihály (31978, 27. p. skk.)

⁸⁵ Samu Mihály: *Az állam- és jogelmélet helye és rendszere* (Jogtudományi Közöny, 1956, 2. 76. p. skk.); uő.: *A szocialista állam demokratizmusa és az államtudomány* (Társadalmi Szemle, 1965, 12. 54. p. skk.)

⁸⁶ Kivételt jelent Szamel Lajos tevékenysége.

⁸⁷ Kifejezetten így: Berényi Sándor–Martonyi János–Szamel Lajos: *Magyar államigazgatási jog. Általános rész* (1978, 86. p. skk.). Ebben a szellemben: Szamel Lajos: *Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái* (1963; angolul is); Madarász Tibor: *Városigazgatás és urbanizáció* (1971); Madarász Tibor: *Közigazgatás és jog* (1987); Lőrincz Lajos: *A tudományos kutatások állami irányítása* (1968); Lőrincz Lajos: *A közigazgatás kapcsolata a gazdasággal és a politikával* (1981). Inkább dogmatikai munkák: Szamel Lajos: *Az államigazgatás cselekvési formái* (1984); Szamel Lajos: *Az államigazgatás felelősségi rendszere* (1986); Toldi Ferenc: *A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata* (1988). A szocialista közigazgatási jogi dogmatika terén a legjobb munka: Madarász Tibor: *A magyar államigazgatási jog alapjai* (1995; a kézirat lezárva 1989-ben).

⁸⁸ Lásd: Jakab–Hollán: i. m. (78. jegyzet), 31. p. sk.

⁸⁹ A jogtudományban uralkodó válsághangulatról az 1990-es évek elején lásd: Kilényi Géza: *Előszó*, in: *Alkotmánybíráskodás*. Szerk. Kilényi G. (1993, 5. p.)

⁹⁰ Ennek egyik jele az egyetemi autonómia helyreállítása. (Újra) Bevezették a doktori fokozatszerzést (PhD formájában) és a habilitációt. Az akadémiai kandidátusi címet eltörölték, a MTA azonban ma is adományozhat „Doctor Scientiarum” címet. A korábbi „doctor universitatis” címet általában elismerik PhD-ként. A kérdésről lásd: Reszkető Petra–Váradi Balázs: *Elöl-hátul doktor. A tudományos címek mai rendszerének kialakulása* (2000. Irodalmi és társadalmi havi lap [www.uhu.hu], 2000. 5., 40–58. p.)

⁹¹ Ezt számos monográfia, szöveggyűjtemény és konferenciakötet mutatja: *Alkotmánybíráskodás*. Szerk. Kilényi Géza (1993); Bragyova András: *Az alkotmánybíráskodás elmélete* (1994); *Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés*. Szerk. Paczolay Péter (1995); Holló András: *Az Alkotmánybíráóság. Alkotmánybíráskodás Magyarországon* (1997); Tilk Péter: *Az Alkotmánybíráóság hatásköre és működése* (2003); *A megtalált alkotmány*. Szerk. Halmai Gábor (2000); Súlyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (2001); Holló András: *Az alkotmányvédelem kialakulása Magyarországon (Az Alkotmányjogi Tanácstól az Alkotmánybíráóságig)* (1997); Györfi Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere* (2001); *Alkotmánybíráói esetjog*. Szerk. Halmai Gábor (2004).

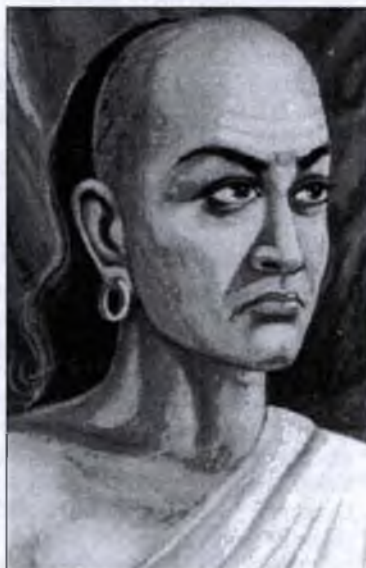
Kautilya

Arthaśāstra

Előszó

Az *Arthaśāstra* szanszkrit kifejezést lefordítani szinte lehetetlen. Az *artha* szó jelent vagyont, gazdagságot, jólétet, általában az anyagi javakat, de jelentheti magát a kormányzást is. A *śāstra*-val, „tankönyv”-vel együtt tehát körülbelüli jelentése: „A kormányzás tankönyve”, de leginkább a „Hasznos dolgok tankönyve”.

Az ind hagyomány az *Arthaśāstra*-t Chandragupta

Kautilya

Maurya indiai uralkodó (kb. Kr. e. 322–298) híres-hírhedt miniszterének, *Kautilyának* (Chanakyának) tulajdonítja, az azonban majdnem bizonyosra vehető, hogy nem egy szerző munkája. A kételyeket megalapozza egyrészt az, hogy olyan helyekre és népekre utal (pl. Kína), amelyek még nem voltak ismertek a Kr. e. 4. század Indiájában, másrészt nem használja azt a terminológiát, amely a *Maurya*-korban használatos volt,¹ és maga a szöveg is harmadik személyként nyilatkozik sok helyütt *Kautilyáról*. Valószínű, hogy létezett egy eredeti mű, ami akár *Kautilya* szellemi terméke is lehetett, a ránk maradt szöveg azonban ennek egy későbbi, átdolgozott változata. Az *Arthaśāstra* a vallási (és tradicionális) jogcsaládba tartozó hindu jogon belül is meglepő vonásokat mutat. Így pl. érdemes megjegyezni, hogy nem az isteni kinyilatkoztatás a legitimációs bázisa, hiszen az legfeljebb propagandaként bír némi fontossággal, és egyértelműen nagyobb jelentőséget tulajdonít az uralkodó parancsának, mint bármely isteni rendelkezésnek.

Ennek megfelelően az *Arthaśāstra* rendszerében a jogforrási hierarchia csúcsán nem a vallási előírások állnak, hanem a királyi rendeletek.

Az *Arthaśāstra* egy igen erősen centralizált államhatalmi rend mellett teszi le a voksát (példának okáért érdemes megjegyezni, hogy olyan kémhálózatot működtet, amely bármely despotikus uralomnak dicséretére vált volna). Részletes utasításokat ad az állam ellenőrzésére, a gazdaság megszervezésére, a hábo-

rúban tanúsítandó magatartásra vonatkozóan, egyszerűs mind az ókori India világának legértékesebb forrása.² Maga a mű 15 könyvből áll, igen terjedelmes alkotás, jogi, politikai, gazdaságszervezési kérdésektől elkezdve olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a király kötelessége háremével szemben. Számos nyelvre lefordították, angolul több fordítása is megjelent.³

Vekerdi József professzor úrnak ezúton is ismételtén köszönöm a fordításban nyújtott segítséget.

Rigó Kinga

Kautilya

Arthaśāstra (részlet)

VI. fejezet

2. rész

*A békéről és a küzdelemről*⁴

11.1 A jólét (*yogakṣéma*⁵) alapja a béke és a küzdelem. 12.1 A küzdelem nem más, mint erőfeszítéssel befejezni megkezdett cselekvéseket. 13.1 A béke nem más, mint biztonságban élvezni a cselekvések gyümölcseit.

14.1 A béke és a küzdelem alapja hatféle. 15.1 Ennek (*a békének és a küzdelemnek*) a megmaradás, romlás és gyarapodás az eredménye. 16.1 Emberi a rossz vagy jó viselkedés, isteni a szerencse vagy a szerencsétlenség. 17.1 Az isteni és emberi cselekvés mozgatja a világot. 18.1 Isteni a nem látható cselekedet. 19.1 Ebben (*a nem látható cselekedetben*) a kívánt gyümölcssel kapcsolatos a szerencse, a nem kívánttal kapcsolatos a szerencsétlenség. 110.1 Emberi a látható cselekedet. 111.1 Ebben a helyes viselkedés (*vezet*) a jólét (*hez*), a helytelen a balszerencs (*éhez*). 112.1 Ez (*az emberi viselkedés*) tervezhető, az isteni nem (*tervezhető*).

113.1 A győzni kívánó király határozott, uralmi jegyek⁶ (*kel rendelkezik*), és ő a helyes viselkedés alapja. 114.1 Az őt mindenfelől körbevevő szomszéd az ellensége. 115.1 Az ezt követő szomszéd a barát.⁷ 116.1 Az ellenfél szerencsés helyzetével rendelkező szomszédja ellenség, (*aki ha*) bajban van, megtámadandó, (*ha*) támasz nélküli, vagy gyenge, megsemmisítendő, ellenkező esetben szorongatandó vagy gyengítendő. 117.1 Ezek a különböző típusú ellenfelek.

118.1 Fentiekből következően (*a király*) előtt helyezkedik el területi sorrendben a barát [*mitra*], az ellenfél barátja [*arimitra*] a barát barátja [*mitramitra*], az ellenfél barátjának barátja [*arimitramitra*], mögötte pedig a hátbatámadó [*pārshnigrāha*], a hátbatámadóra rátörő [*ākṛanda*], annak a támadója [*pārshnigrāhāsāra*] (és) ez utóbbinak a támadója [*ākṛandāsāra*].

119.1 A közvetlen szomszéd a természetes ellenség; az egyenrangú származású születésénél fogva az; a megkárosított vagy a megkárosító a cselekedet által válik azzá (*ellenséggé*).

120.1 Az eggyel távolabbi⁸ a természetes szövetséges; (ugyanígy az) atyai vagy anyai rokon születésénél fogva; vagyon vagy élet okából hozzá menekülő a cselekedet által (válík szövetségessé).

121 Az ellenség győzni kívánó szomszédja (minősül) ingatag(nak), aki képes arra, hogy segítsen a szövetkezett/nem szövetkezett erőknél, illetve képes leverni őket külön-külön.

122 Aki nem ellenség, nem győzni kívánó és nem ingatag, ezeknél erősebb és képes ezek megsegítésére akár szövetségben vannak, akár egyedül, valamint képes azokat külön-külön leverni, az a semleges (uralkodó).

123 Következnek a hatalmi tényezők.

124 A hatalom hármassága: a győzni akaró, a szövetséges vagy a szövetséges szövetségese.

125 Ezek mindegyike öt jellemzővel bír: miniszter, ország, erődítmény, kincstár, haderő – Ez a királyi hatalom tizennyolcassága.⁹

126 Ez egyenként az ellenség, a szövetséges, az ingatag és a semleges körének kifejtése. 127 Így (szól) a négy kör összefoglalása.¹⁰ 128 Tizenkétféle uralkodói típus (létezik),¹¹ hatvan uralmi jegy (dravjaprakrti), ezek összesen hetvenkettő(t) tesznek ki) 129 Ennek mindnek megvan a maga előnye.

130 A képesség és a siker a következő:

131 A képesség hatalom. 132 A siker jólét. 133 A képesség háromféle: a tanácsadás képessége a tudás erejében, az uralkodás képessége a kincstár és a hadsereg erejében, a vállalkozókedv képessége pedig a bátorságban rejlik. 134 Ugyanígy a siker is háromféle: a tanácsadás képességével érhető el annak sikere, az

uralkodás képességével annak sikere, a vállalkozó kedv képességével annak sikere. 135 Aki ezekben bővelkedik, az győztes, aki kevésbé, az vesztes, akiben közepesen (van meg), az semleges lesz. 136 Ezért gyűjtse magába a képességet és a sikert (a király) –

vagy ha ő semleges, akkor az uralkodói jegyek folytonosságával és rendettségével (igyekezzék ezektől megfosztani ellenfelét).

137 Vagy pedig ellenséget-gyűlölővel és ármánykodóival törekedjék ugyanerre.

138 Vagy ha ezt látja: Jó képességű ellenfelem beszédrel, büntetéssel, durvasággal, vagyona megrablásával elfordítja magát az alattvalókat, vagy mivel si-

keres, vadászattal, szerencsejátékkal, részegeskedéssel, nőekkel hanyaggá válik, akkor alattvalóitól meggyűlöltetve, elgyengülve vagy hanyag lévén általam leigázhatóvá válik; vagy a háborúba keveredve minden oldalról bekerített, váraiból kiszorult, akkor egybegyűjtött seregével, szövetségeseitől és váraitól megfosztva le tudom igazni; (Beékelve az ellenfél gondolata:)¹² „Egy erősebb király el akarja pusztítani ellenségemet, és ha elpusztította, engem is elpusztíthat. Tehát segítséget fog nyújtani nekem, ha egy erősebb megtámad, vagy dolgaim rosszul mennek. Továbbá, ha egy semleges kíván rám támadni, ilyen és hasonló okokból ellenfelének is erőt és sikert kíván.”

139 A távolabbi országokat, mint abroncsot feszítse ki A szomszédja legyen küllő, és ő legyen a kerék agya

140 Ha az ellenség a király és barátja közé kerül

Ha erős is támadható s könnyen megsemmisíthető.

Chandragupta udvara (falkép): Az uralkodó és Kautilya (Chanakya)

Jegyzetek

¹ Basham, Arthur Lewellyn: *The wonder that was India* (Sidgwick and Jackson, London, 1963. 79. p.)

² Uo., 79–80. p

³ Kautilya's *Arthaśāstra*. Transl.: dr. R. Shamasastri (Mysore Printing and Publishing House, Mysore, 1915, 184. p.); *Bevezetés a jog és államtudományokba*. Szerk.: Szabó Miklós (Prudentia Iuris. Bfbor Kiadó, Miskolc, 1995; 3. átd. kiad.: 2001); Zweigert, Konrad-Kötz, Hein: *An introduction to comparative law. I. § I*. Translated by Tony Weir (North-holland Publishing Company, Amsterdam–New York–Oxford, 1977).

⁴ Śamavyāyāmikam szó szerint: a békéről és a tevékenységről.

⁵ Yōgaksēma szó szerint: megszerzés és biztonság.

⁶ Dravjaprakrti: a királyi mivoltához szükséges attribútumok/tulajdonságok összessége

⁷ Barát vagy más néven szövetséges.

⁸ Tehát a közvetlen szomszéd után következő állam/uralkodó.

⁹ A hatalom három alkotó eleme mindegyikének megvan az öt jellemzője, vagyis $3 \times 5 = 18$.

¹⁰ A négy kör tehát: az ellenség, a szövetséges, a semleges és az ingatag (állam/uralkodó).

¹¹ Az ingatag [madhyama], a győzni akaró [vijigishu], a semleges [udāsina], az ellenség [śatru], barát [mitra], az ellenfél barátja [arimitra] a barát barátja [mitramitra], az ellenfél barátjának barátja [arimitramitra], a hátbatámadó [pārshnigrahā], a hátbatámadóra rátörő [ākraṇḍa], annak a támadója [pārshnigrahāsāra] (és) ez utóbbinak a támadója [ākraṇḍāsāra].

¹² A fordító megjegyzése.

KÖNYVEKRŐL

A középkori és újkori jogtudományról – a jogelmélet szemüvegén keresztül

Pokol Béla: Középkori és újkori jogtudomány
Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2008, 224 p.
ISBN 978 963 7296 79 6

Pokol Béla *Középkori és újkori jogtudomány* című kötete egyedülálló a mai magyar jogtudományban, mivel a szerző jogelméleti megközelítéssel tekinti át az európai jogi gondolkodás egy évezredes történetét. A könyv hét fejezetre tagolva mutatja be a modern jogtudomány kialakulásának legfontosabb állomásait a *Digesta* újrafelfedezésétől a 20. századi jogelméleti irányzatokig.

A szerző eredeti célkitűzése az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult jogelméleti gondolkodás területének négy irányban történő kiterjesztése volt: a jogfejlődés alapvető vonulatának vázolása, a fejlődés főbb fázisainak bemutatása és a két nagy jogág dogmatikai alapkategóriáinak történeti elemzése (9–10.). A könyv anyagát ennél fogva főként német, angol és francia jogtörténeti összefoglaló munkákra építette (10., 94., 101., 155.), bemutatva az európai jogtörténeti irodalmának legújabb eredményeit.

Az első fejezet a jog rétegeinek történeti áttekintésével foglalkozik; a tudatos jogalkotás kezdeteit, valamint a jogtudomány és a bírászkodás kapcsolatának alakulását vizsgálja. Ez a rész tulajdonképpen a kötet történeti és jogelméleti kereteit határozza meg.

A második fejezet a glosszátorok tevékenységét elemzi az intézményesülő jogi oktatás keretei között. Kimerítően tárgyalja mind a középkori egyetem szervezeti és személyi feltételeit, mind a didaktikai megoldásokat, kitérve a glosszák szerkezeti felépítésére is. A szerző a legnevesebb jogtudósok munkásságát is bemutatja, nemcsak Imerius vagy Accursius és a „négy doktor” tevékenységét ismerhetjük meg, hanem kevésbé ismert szerzők is szerepelnek. A mondanivalót támasztják alá a függelékben közölt *Digesta*-kivonatok.

A következő részben a kommentátorok által művelt jogtudomány kerül az olvasók elé, a jogi oktatás átalakulását és a napi gyakorlat által támasztott követelmények megváltozását mutatja be a szerző. Ennek kapcsán tizenöt jogtudós részletes életrajzát és tevékenységét ismerhetjük meg, így azt is, hogy a kommentátorok munkáiban szórványosan már büntetőjogi kérdések is előfordultak.

A negyedik fejezet az egyetemek napi ítélkezésbe való bekapcsolódásának folyamatát, a konzíliumadás gyakorlatát mutatja be. A középkori és kora újkori joggyakorlat igen sajátos intézménye volt az „ítélkező jogi fakultások” működése. Pokol Béla a konzíliumok gyakorlati alkalmazásának ismertetése mellett az azt elősegítő feltételrendszerre, valamint a német egyetemi jogászság összetételére is kitér.

Az európai jogi gondolkodás újkori történetét, a jogi humanizmus, az „elegáns jurisprudentia” és világi természetjog legfontosabb jellemzőit a szerző az ötödik fejezetben foglalja össze. A jogi humanizmus szerepének ártértelelésén túl nagyon érdekes a rendszerre törekvés korabeli eredményeinek bemutatása. Az olvasó lépésről-lépésre követheti a filozófiai (és matematikai) gondolkodás megváltozása által kiváltott átalakulást: az esetjogi szemlélettel szemben egyre inkább teret nyerő, rendezettségre törekvő kodifikációs gondolat kialakulását és uralkodóvá válását.

Ezzel az öt résszel a szerző tulajdonképpen átfogóan bemutatja azt a jogtudományi tradíciót és információbázist, amely a 19. század közepéig felhalmozódott. A könyv egyik legnagyobb érdeme, hogy magyar nyelven összefoglalja és közzéteszi ezt a tudásanyagot, lehetővé téve a nem kifejezetten jogtörténettel foglalkozók számára is az ismeretszerzést.

A két utolsó fejezet a magánjog és a büntető anyagi jog dogmatikai kategóriáit helyezi a középpontba.

A magánjogon belül Pokol Béla a természetes személy és a jogi személy fogalmának kialakulását, a dologról, a jogügyletről, a kötelemről és a tulajdonról kifejtett álláspontokat foglalja össze. Különösen érdekes a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség történetének bemutatása. Az egyes intézmények fejlődési vonalán belül tárgyalja az egyes jogrendszer által kidolgozott megoldásokat.

Az utolsó fejezetben – ellenétben az előzővel – a magyar jogtudomány is szóba került, a szerző Pauler Tivadartól kezdve tekinti át a honi büntetőjog fejlődését (218–222. p.). Az összefoglalás csak a cselekménytán egyes részeit érinti: a stádiumtant, a bűnösségi alakzatokat és az elkövetők körét helyezi a középpontba, s ezeket a kérdéseket tárgyalja a német, a francia, az angol-amerikai és az olasz dogmatika jellemzőin belül. Érdekes módon a „valódi” jogfilozófiai kérdéseket érintő büntetéstan csak rövid utalásokban szerepel, a szabad akarat problémája, a cselekmény mibenléte és az okozati összefüggés pedig teljesen kimarad a vizsgálódásból. A szerző a magyar szakirodalmat egyoldalúnak látja, mivel a „büntetéselemletek állnak a középpontban annál a néhány munkánál is, melyek a

büntetőjog elméleteinek fejlődésével foglalkoznak” (196. p.). Ez a kissé túlzó megállapítás arra vezethető vissza, hogy a hazai büntetőjogi kodifikáció csak igen későn következett be. Számos olyan általános részi kérdés van viszont, amely csak kodifikált büntetőjog mellett értelmezhető, így nem lehet törvényi tényállások nélkül egység-többség tani megállapításokat tenni. A korábbi joggyakorlatból pedig a leginkább jellemző és jól tárgyalható probléma a büntetéstani, a kodifikált büntetőjog esetében is ez az egyik legfontosabb „indikátor” a modern elvek megjelenésének.

A szerző a mű első részében (I–V. fejezet) tulajdonképpen a napi gyakorlat és az elmélet viszonyának alakulását követi végig a jogi oktatás, valamint a kapcsolódó publikációs és más jogtudói tevékenységek részletes bemutatásával. Ez képezi a kötet fő vonulatát. Ezen belül a kezdetektől jól dokumentált római jog – és részben a kánonjog – művelését ismerheti meg az olvasó, a helyi szokásjogok napi gyakorlatban megjelenő átalakulásával, az így kialakított jogintézményekkel és jogelvekkel csak elvétve találkozhatunk.

Az utolsó fejezetek a magánjog és a büntetőjog egyes aspektusainak történeti elemzését tartalmazzák, amelynél Pokol Béla a külföldi alpművek mellett főként a hazai tételes jogi monográfiák történeti bevezetőire támaszkodott.

A felhasznált irodalom összetétele pontosan mutatja a magyar jogtörténet-tudomány jelenlegi helyzetét. Magyarországon az alkotmány- és közigazgatás-történet túlsúlya mellett igencsak háttérbe szorult – a nem szakmabeli számára szinte észrevehetetlen – a szakjogtörténeti kutatás. A joghistórián belül a magánjog és a büntetőjog fejlődésével foglalkozók több okra visszavezethetően kevésbé látványos eredményeket tudnak felmutatni. A késői kodifikációra visszavezethetően a magyar jogtörténeti kutatás speciális munkamódszert

(levéltári kutatás), nyelvtudást (latin), sajátos előismereteket, valamint a mai jogi gondolkodástól teljesen eltérő szemléletet igényel. A 19. század közepe előtti „jogot” nem lehet a szórványosan megjelent kortárs jogi szakmunkákból megismerni, és a kodifikáció-történeti kutatásokban is igen nagy fehér foltok vannak. Ezért a napi joggyakorlatot tartalmazó levéltári források feldolgozásával, igen hosszadalmas és aprólékos munkával lehet a korabeli jogfelfogást elemenként „összerakni”. Ez a tevékenység csak hosszú idő alatt érik monografikus feldolgozássá, amelyre azután a nagy jogtörténeti összefoglalások épülhetnek – lehetőséget adva más jogtudományi területek képviselőinek a tájékozódásra. A rendi magánjog kutatásával mindössze két hagyományos szakmai műhelyben foglalkoznak (Pécs, Szeged) és büntetőjog-történészek is csak három tanszéken (ELTE, PTE, SZTE) dolgoznak. Az utóbbi néhány év doktori értekezései között is csak kivételesen találunk ilyen jellegű munkákat, az oktatói-kutatói utánpótlás ezen a téren nem látszik biztosítottnak.

A szakjogtörténeti kutatások „láthatatlanságában” a tételes joggal foglalkozók is közrejátszanak, például hatályos büntetőjogot tárgyaló szakcikkekben is legfeljebb néhány tankönyv vagy kommentár történeti vonatkozású megjegyzését láthatjuk viszont, jogtörténészek munkáira nem történik hivatkozás.

A kötetből megismerhetjük „korai elődeinket” is, az első jogtörténeti összefoglalások megalkotóit: így például Odofredus és Johann Baptista Caccialupus életrajzát (89–90. p.), valamint 18. századi követőik jogtörténeti toposzok létrejöttében betöltött szerepét.

Pokol professzor úr könyve igen hasznos „ugródeszkát” jelenthet az európai jogtörténeti tradíciók iránt érdeklődőknek, hiszen összefoglalóan bemutatja a legújabb európai kutatási eredményeket.

Bató Szilvia

A magyar katonai büntetőjogi kodifikáció első jelentős alkotásainak, a konföderáció követéinek az ónodi országgyűlésen elfogadott általános katonai szabályzata (*Regulamentum Universale*), valamint a Kalay Pál főhadi-bíró szerkesztette „Hadi Regulák, Artikulusok, Edictumok és Törvények” kiadásáról szóló katonai szabálygyűjtemény (*Edictum Militare*) megalkotásának háromszázadik évfordulójára emlékeztünk a 2007. esztendőben. Ez az évforduló jogtörténészek és hadtörténészek számára is igen jelentős. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Kaposvári Katonai Ügyészség 2007. május 18-án tudományos emlékülést szervezett, amelyen az előadók a *Regulamentum Universale*-nek és az *Edictum Militare*-nek a katonai igazságszolgáltatás szervezetére és az annak működését biztosító joganyag jelenkori szabályozására gyakorolt hatását méltatták.

Az önálló magyar katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma, 1707–2007

Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma
Szerkesztette Bögöly Gyula, Hautzinger Zoltán
Kódex Nyomda Kft., Pécs, 2007, 296 p.
ISBN 978 963 8716 05 7

A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma által erre az alkalomra összeállított és rendelkezésre bocsátott emlékkiállításal egybekötött tudományos tanácskozás szervezői

fontosnak tartották, hogy az emlékező fórumon elhangzottak, illetve a rendezvényhez kapcsolódó gondolatok írásban is megjelenjenek. Így jött létre ez a tanulmánykötet.

Egy kötet bemutatását az elejéről illik kezdeni, én mégis a végén található mellékletre vettem először a tekintetemet, amely az *Edictum Militare* facsimile szövegezését hozza. Tekintettel arra, hogy a tanulmányok a források méltatásával foglalkoznak, érdemes először magát a jogalkotási terméket szemügyre venni. A joganyag majdnem ötven oldalt foglal el, önmagában is tekintélyes. Örömteli, hogy az olvasó számára rendelkezésre áll, s olvasható a két dokumentum egyike.

Ha visszalapozunk a könyv elejére, hamarosan a konferencia légkörét szívhatjuk magunkba, hiszen Kovács Tamás legfőbb ügyész konferenciaköszöntő beszédének lejegyzett soraival találkozhatunk. Beszédében felhívta a figyelmet, hogy a *Regulamentum Universale* és a hozzá kapcsolódó *Edictum Militare* volt a magyar katonai büntetőjog – anyagi és eljárási szabályokat, szervezeti előírásokat is tartalmazó – első kodifikációja, ezért számítjuk innen a magyar katonai igazságszolgáltatást. Ez a nagy jelentőségű jogalkotási esemény azonban nem volt előzmény nélküli. Közvetlen előzményeit az erdélyi fejedelmek és hadvezérek hadi, fegyelmi szabályzatai, büntető intézkedései jelentették, de a katonai büntetőjog csíráit még régebbi időkből is ismerjük.

Már Zrínyi Miklós is kiemelte a hadi fegyelmi szabályok szükségességét. A vándorlás, honfoglalás, kalandozások idejéből már tudunk a katonai fegyelmet megsértők büntetéseiről, amelyek kiszabását a vezérek, az uralkodók a kezdetekkor is erre felhatalmazott személyekre bízták. A *Csiki Székely Krónikából* tudjuk, hogy szigorú büntetés várt arra, aki a hadba szólításnak nem engedelmeskedett. Szent István óta, majd az Árpád-házi és a vegyes-házi királyok idejéből már egyre több frott szabályt ismerünk, amelyek a katonák kihágásainak és erőszakoskodásainak megfékezése érdekében, vagy például a polgári lakossággal szembeni hatalmaskodás, avagy a hadba hívás iránti engedetlenség büntetése felől rendelkeztek.

Zsigmond Hadi Szabályzata (1427) volt az első ilyen szabályzatunk, amely jóval megelőzte az osztrákokét (1508). Jelentős érdeme a kihágások felsorolása, és bizonyos bűncselekményi tényállások megfogalmazása. I. Mátyás szigorú rendet tartott a Fekete Seregben, s dekrétumai több katonai büntetőjogi rendelkezést tartalmaztak. A Katonai Főügyészség folyosóján látható a Hadtörténeti Múzeumból kikölcsönzött, Justitia-ábrázolással díszített gyalogsági állópajzs az alabárdokkal. A magyarázó szöveg szerint: „Mátyás zsoldos seregében már megjelentek a katonai jogszolgáltatást végző tisztviselők. Szimbólumként reneszánsz Justitia-ábrázolást, jelvényfegyverként alabárdot

alkalmaztak.” Az 1486. évi Decretum maiusban található először említés a tiszti becsületbíróságok őseről, a vitézi ítélőszékről (*Curia Militaris*), amelynek elnöke a király volt.

Bocskai István Hadi Fegyelmi Szabályzata fogalmazta meg 1606-ban először – többek között – a függelemsértést. I. Rákóczi György rendelete a Hadi Fegyelemről (1645-ben) 60 pontban sorolta fel a büntetendő cselekményeket és büntetéseiket. Ismerte és szigorúbban büntette a visszaesést; a büntetési tétel megállapításánál figyelemmel volt a lopott dolog értékére és a sértett-tettes közti viszonyra, így például a bajtársak meglopását halállal büntette. Itt jelent meg először a hadibíró tisztsége. Ez idáig a kapitányok látták el ezt a feladatot.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem – emlékiratai szerint – a szabadságharc kezdetétől nagy hangsúlyt fektetett a hadsereg fegyelme. Rákóczi később is sokat foglalkozott a katonai szabályzatokkal és a haditörvényekkel, például már az 1705. szeptember 3-án kiadott *Edictum Militaris* rendelkezései általában szabályozták a kuruc hadak magatartását.

Az *Edictum Militaris*on kívül 1707-ig, az átfogó és részletes katonai büntető törvénykönyv megalkotásáig még sok haditörvény, katonai magatartási szabályt előíró rendelkezés született.

Rákóczi az ónodi országgyűlésen, 1707. július 5-én kihirdetett törvények összeállítását, előkészítését a szakemberek bevonásával maga irányította és ellenőrizte. E jogszabály a büntető anyagi jogi (általános és különös) kérdések mellett rendelkezett a katonai bünvádi eljárás részletes szabályairól, valamint a hadi törvénykezés fórumairól is, azaz létrehozta a hadbírói szervezetet. E törvény mégis alapvetően büntető anyagi törvénykönyv, annak ellenére, hogy büntető eljárásjogot is tartalmaz, és hogy egyes részei szolgálati szabályzatnak vagy őrszolgálati, rendészeti utasításoknak tekinthetők, de ezek a szabályok adják meg a keretét vagy a háttérét a büntető rendelkezéseknek. Büntető törvénykönyv ez, annak ellenére is, hogy vannak olyan articulusai, amelyek kifejezetten magánjogi viszonyokat szabályoznak.

Jogtörténeti értékét az anyagi jogot illetően a következők fémjelezzik: egyfelől általános büntetőjogi kérdések tisztázására törekszik; megkülönbözteti a gondatlanságot és a szándékosságot, foglalkozik a büntethetőséggel, illetve a beszámítást kizáró vagy korlátozó, illetve a büntetést enyhítő körülményekkel; a jogos védelem és annak túllépése kérdésével, valamint a tettesség és részesség kérdéseivel.

A tanulmányok közlésének sorrendjében különösebb didaktikai elveket nem kell keresnünk; a szerzők vezetéknéve szerinti, alfabetikus sorrend a meghatározó. Ez arra ösztönzi az olvasót, hogy a tematika híján szemezgessen a számára érdeklődésre számot tartó tanulmányok között, illetve, ha az egyszerűbb módot, az elejétől a végéig történő elolvasást választja, akkor a változatosság nyújtotta

élményben gyönyörködhet. Valóban gyönyörködhet, mert sok kitűnő tanulmánnyal találkozhat. A tudományos élet több generációja találkozik ebben a kötetben, s a hadtörténész, jogtörténész, levéltáros szakemberek mellett a hatályos jogot kutató és oktató személyek is helyet kaptak.

A feldolgozott témák is igen változatosak. Bögöly Gyula alezredes, a Kaposvári Katonai Ügyészség helyettes vezetője a katonai büntetőeljárás hatályát mutatta be Rákóczi korától napjainkig. Czigány István hadtörténész konkrétan a Rákóczi-hadsereget tárta az olvasó szeme elé, majd Eperjes Krisztián ügyészségi titkár a modern jogtudomány módszereivel elemezte a Rákóczi-féle katonai büntető joganyagot, utána Farkas Gyöngyi főlevéltáros a joganyag megszületésének előzményeit tárta fel nagy alaposággal. Az előzményeket nagyobb távlatban Hautzinger Zoltán büntetőjogász mutatta be, míg Herke Csongor, a PTE ÁJK tanszékvezetője a *Regulamentum Universale* tükrében ismertette a büntető-eljárásjog történetét 1880-ig. Kardos Sándor debreceni tanszékvezető szintén nagyobb távlatokban ragadta meg a magyar katonai bírászkodás 16–17. századi történetét, Mezey Barna jogtörténész professzor pedig az ónodi országgyűlésen elfogadott katonai szabályzatokat méltatta a jogtörténeti jelentőség szempontjából. Ódor Imre levéltár-igazgató szűkebb pátriája, Pécs 1704. évi feldúlásáról emlékezett meg. Pap János nyugalmazott katonai

ügyészségvezető a katonai parancsok büntetőjogi relevanciájáról írt, Sléder Judit rendőrtiszt főiskolai docens pedig az 1912:33. tc. (honvédségi bp.) egyes rendelkezéseit elemezte írásában. Tóth András egyetemi hallgató az ónodi országgyűlés katonai rendtartásait vizsgálta meg eljárásjogi szempontból. A kötetet Tremmel Flórián büntetőjogász professzor zárta, a Rákóczi-büntetőmodell és a jelenlegi büntetőmodell összehasonlítását végezve el, fontos tanulságokat vonva le az olvasók számára. Az előadásokat színesítette Fenyvesi Csaba büntetőjogász, docens retorikai élű védőbeszéde II. Rákóczi Ferenc szabadságharcos tevékenységének védelmében.

Azok számára, akik a katonai büntetőjoggal foglalkoznak, legyen az anyagi jog vagy eljárásjog, ajánlatos, hogy ez a kötet a polcukra kerüljön. Először is azért, mert a jogi kultúra fontos pillanatát örökíti meg, másodsorban azért, mert primer forrásközlést is tartalmaz, amely teljes terjedelmében nehezen hozzáférhető, harmadszor pedig azzal indokolható e kötet megkerülhetetlensége, hogy a hadi- és katonai, illetve jogtudományok neves szakértői gyűltek össze Pécsen, hogy kommentálják, valamint méltassák ezt a meghatározó kodifikációs állomást, amely a katonai büntető igazságszolgáltatás fontos dokumentumait testálta az utókorra.

Völgyesi Levente

Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola az utóbbi években rendszeresen lehetőséget ad hallgatóinak a bemutatkozásra folyóirata (*Kiúr*) és tematikus kötetei által. Ugyanakkor a L'Harmattan kiadó gondozásában a Doktori Iskola oktatóinak munkái is önálló kötetekben jelennek meg a kiadó TDI-könyvek sorozatában.

2006-ban, *A múlt feltárása előítéletek nélkül* címmel látott napvilágot a Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Programjának a Tudomány Napja alkalmából 2006. november 30-ára szervezett konferenciára készített dolgozatokat tartalmazó kötete. A hét doktorandusz és a két doktori képzésre készülő hallgató által jegyzett tanulmányok többsége társadalomtörténeti és eszméletörténeti jellegű, s olyan, eddig nem, vagy kevésbé ismert témákat ismerhetünk meg belőlük, mint a szlovák Štefánik tábornok portréja vagy a magyar honvédtisztek lánygyermekének nevelését szolgáló leánynevelő intézet működése.

Demmel József *Haza és szülőföld antagonizmusa* című munkájában a szlovák nemzeti panteon egyik jelentős alakját, Milan Rastislav Štefánik tábornokot mutatja be, aki a magyar olvasók számára nem köztismert személyiség. A szerző témaválasztása azért is

Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájának tanulmánykötetei

A múlt feltárása előítéletek nélkül
Tanulmányok

Főszerkesztő: Gergely Jenő
ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék,
Budapest, 2006, 189 p.
ISBN 963 4638 92 9

Gergely Jenő:
Being Hungarian, Christian, European
Budapest, L'Harmattan, 2006, 322 p.
ISBN 963 9683 10 8

Csapó Csaba-Dobszay Tamás-Varga Zsuzsanna-Zeidler Miklós:
Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből
Budapest, L'Harmattan, 2006, 335 p.
ISBN 963 9683 21 3

Autonomien in Ungarn 1848–2000
Szerkesztő: Gergely Jenő
Budapest, L'Harmattan, 2006, 374 p.
ISBN 963 9683 22 1

érdekes, mert, ahogy azt dolgozatának bevezetőjében említi, Štefánik személyisége nem hagyható figyelmen kívül a magyar kutatók számára sem, hiszen 1880-ban az akkori Magyarországon született, és 18 éves koráig tanulmányait is itt végezte. A mű hiánypótló jellegű, hiszen szerzője szerint 2006-ig csupán három tekintélyesebb magyar nyelvű cikk született a szlovák politikusról. Demmel József rendkívül aprólékosan, mindenre kiterjedő figyelemmel mutatja be a családot, amelybe Štefánik született, és hasonló gondossággal rajzolja fel a már tanulóévei alatt önálló szlovák nemzeti öntudattal rendelkező fiatal portréját, aki kitűnő eredménnyel végezte el a szarvasi gimnáziumot, ahová rajta kívül – 398 magyar tanuló mellett – négy szlovák diák járt. Végezetül a szerző arra a megállapításra jut, hogy a politikus I. világháború alatti szerepvállalása egy organikus folyamat tetőzése volt, amelyhez rendkívüli mértékben hozzájárult családi környezete és történelme.

Tevesz László *Alkotmányosság és nemzetiség – Államközösségi és kultúrközösségi koncepciók az 1840-es évek Magyarországon* című dolgozata eszméletörténeti megközelítésben tárgyalja az 1840-es évek liberális-nacionalista politikai nyelvének nemzetépítő fogalmi rendszerét. A szerző a dolgozat első részében, a nemzet, a közösség, az állampolgárság Nyugat-Európában használt fogalmi elemeit vizsgálva, feltárja a modern értemben vett politikai nemzet definícióját, ezt követően a liberális nacionalizmus eszméletörténeti előzményeit ismerteti. Részletesen elemzi azt a gondolati ellentétet, ami a kor embere számára a nemzet és nemzetiség, a kulturális nemzet és a politikai nemzet szavakban rejtőzött. Széchenyi István és Kemény Zsigmond, Kossuth Lajos és Eötvös József gondolatait idézve mutatja be a kultúrközösség építésére szőtt tervek, amelyek végső célja az volt, hogy a hon nem magyar lakosai is politikailag azonosuljanak a magyar alkotmánnyal, illetve kulturálisan a magyar nemzetiséggel.

Binder Mátyás *„Felébredt ez a nép”. A magyarországi romák/cigányok etnikai-nemzeti önszerveződési folyamatairól* című tanulmánya a hazai roma identitás erősítésének módjait mutatja be. A problematika kulturális és politikai dimenzióit tárgyalva a szerző megkísérel magyarázatot adni a cigány és a roma fogalom közti különbségekre, valamint arra kérdésre, hogy a döntően kisebbségi csoportként élő cigányság esetében beszélhetünk-e roma nemzetről és roma nacionalizmusról. A nemzetközi roma mozgalom fejlődéstörténetét röviden bemutatva a szerző a magyarországi cigányok önszerveződési lehetőségeit ismerteti a 19. századtól napjainkig. Kulturális szempontból a folyamat fontos elemének tekinti a roma történelmi tudat kialakítását, a nemzeti nyelv megal-

kotását, a roma vagy romákról szóló irodalom integráló szerepét és a képzőművészet bizonyos ágait (zene, festészet). Végül megállapítja, hogy a roma identitás fejlődése kapcsolatban van a többségi társadalommal, ám értékes alternatívát csak a kultúra megőrzésével történő egyenrangú társadalmi beépülés jelenthet.

Molnár Sándor Károly *az „ébredés” fogalmának magyar historiográfiáját* mutatja be esszéjében, amely az egyházak működését tanulmányozók számára is értékes ismeretekkel szolgálhat. A nyugati protestáns államok „ébredés”-fogalmait bemutatva a 19. század vonatkozó magyar irodalmát ismerteti, gondosan összefoglalva a hazai protestáns egyháznak a témával kapcsolatos megnyilvánulásait. A rendkívül összetett és vallásonként eltérő jelentésű fogalom értelmezése napjaink eszméletörténetét is izgalmas kihívás elé állítja.

Bakó Balázs *a gróf Mikes János püspök ellen 1918–1919-ben folytatott eljárás* részleteit ismerteti. Az önmagát „ellenforradalmi püspök”-nek nevező szombathelyi egyházi vezető megpróbáltatásait rekonstruáló szerző tanulmányában betekintést nyújt a Károlyi-korszak egyházpolitikájába, s a korszakban Malcsiner–Persián-perként ismert eseménysorozat eddig nem ismert epizódjai is napvilágra kerülnek.

Az Erzsébet királynőhöz fűződő mítosz értelmezésére vállalkozott Vér Eszter Virág. A tanulmány nemcsak a királynő személyiségjegyeit nevezi meg a köré vont mítoszok alapjául, hanem jelentőséget tulajdonít annak is, hogy magyartanára, Mailáth János vezetésével sajátította el a birodalom történetével kapcsolatos ismereteket. A „legendák” kezdetét az 1857-es királyi körutazásra vezeti vissza a szerző, ahol a felséges hölgy szabadságszeretete a magyarság hasonló lelkületével találkozott. Erzsébet rendszeres magyartanulása is erősítette a magyarok rokonszenvét, és 1866-tól a korabeli sajtó is magasztaló hangon írt a királynéről. Erzsébet által sikerült tehát az uralkodócsaládot a köztudatban elfogadottabbá tenni, hiszen a magyarok szerették őt képviselőjüknek tudni, és sok magánjellegű nyilatkozatát politikai állásfoglalásként értelmezték, halálának körülményei pedig tovább finomították a kultuszát.

Závodi Szilvia *Élet a Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézetben* című munkája a hazai katonai oktatás-nevelés egy kevésbé ismert intézménytípusát mutatja be. A dolgozat nem a megszokott levéltári forrásfeltárás eszközeivel készült, hanem az „oral history” segítségével, ezért elsősorban az intézeti nevelés folyamatát ismerteti. Az 1870-től működő iskola kezdetben honvédtisztek leányainak nyújtott szakmát, majd érettségi bizonyítványt annak érdekében, hogy tanulmányaik végétével könnyen álláshoz jussanak. A tanulmányi idő alatt a növendékek teljes ellátásban részesültek, ám életüket szigorú házirend szabályozta, és 1940-től a teljes katonai (napi)rendet is bevezették, ami a hét hat napján reggel fél héttől este kilencig előírta a tanulók

tevékenységét. 1946-tól azonban az intézmény nem működhetett tovább, ráadásul irattára is megsemmisült a háborúban, a megrongálódott épületben pedig 1953-tól egy gyár működött.

Strausz Péter *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezete és működése a két világháború között* című dolgozatában az érdekképviselőket bemutatva nemcsak gazdaság-, hanem társadalomtörténeti információkat is közöl. A budapesti Kamara kialakulását bemutatva részletesen ismerteti annak szervezeti felépítését, illetékességét és hatáskörét. Betekintést nyerhetünk a Kamara szerveinek (közgyűlés, elnöki tanács, szakcsoportok) működésébe. Az egyes ügyrendeket áttekintve a szerző összehasonlítja a Trianon előtt és után működő Kamara tevékenységét is, és részletesen elemzi az 1926:22. tc. hatását, amely lehetővé tette, hogy a kamarák a Felsőházba is küldhessenek tagokat. Különös figyelmet fordít a szerző az 1940-es években bekövetkező területváltozások hatásának értékelésére, amikor a Kamara komoly egyeztető tevékenységet fejtett ki a visszatért területeken működő iparosok és kereskedők érdekében. A modern civil szféra előképeinek definiált szervezetek azonban 1945 után már nem tölthették be szerepüket, ami az egész társadalom számára nagy veszteséget jelentett.

A tanulmánykötetet Bernyák Adrienn *Az Elnöki Tanács és az Országgyűlés helye és szerepe az államszervezetben 1949–1953 között* című dolgozata zárja. A szerző sorra veszi az egypártrendszer kialakulásához vezető eseményeket, majd az 1949-es alkotmány rövid bemutatásával felvázolja az emberi-állampolgári jogok érvényesülését az új politikai viszonyok között. Részletesen ismerteti az Elnöki Tanács ügyrendjét és feladatkörét, majd az Elnöki Tanács és az országgyűlés hatáskörét veti össze, s bemutatja a törvényerejű rendelet alkotásának jelentőségét. Végül az Elnöki Tanács és a Minisztertanács, valamint a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság kapcsolatát ismerteti, áttekintve ezzel az Elnöki Tanács működésének minden mozzanatát.

A L'Harmattan Könyvkiadó által támogatott doktorandusz-konferencia alkalmából megjelent tanulmánykötetben szereplő dolgozatok mindegyike megfelel a magas szakmai követelményeknek és témájuk sokrétűsége, újszerűsége miatt a szakemberek számára is hasznos forrásul szolgálhatnak.

2006-ban a Doktori Iskola oktatóinak is több nívós tanulmánykötete látott napvilágot a L'Harmattan Kiadó TDI-könyvek sorozatában. A Gergely Jenő által szerkesztett sorozat kötetei egy-egy téma köré csoportosított dolgozatokat tartalmaznak, a magyar mellett angol, német, francia, olasz nyelven, sokszínűbbé téve ezzel a doktori oktatási program tematikáját.

A Gergely Jenő tanulmányait tartalmazó *Being Hungarian, Christian, European* című kötet egy kivételével idegen nyelvű esszéket kínál az olvasónak az egyháztörténet, a keresztényszocialista eszmekör és a politika világából. Megismerhetjük belőle a hazánk és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolat fejlődését, napjaink egyházpolitikáját, a 20. század elejének keresztényszocializmusát, és bepillantást nyerünk a Horthy-korszak politikájába is.

A *Fejezetek az új-és jelenkori magyar történelemből* című kötetben a Doktori Iskola fiatal oktatóinak publikációi kapnak helyet. Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Varga Zsuzsanna és Zeidler Miklós a 19–20. század egy-egy kevésbé ismert eseményét vagy személyiségét mutatja be igényes tanulmányokban. Dobszay a kései rendiség időszakának politikai intézményeit és a választások menetét ismerteti, témájának érdekességét azzal fokozva, hogy kitér egy-egy megyei választás problematikusabb eseményeire is. Csapó Csaba dolgozatában a szegedi királyi biztosságról közöl új adatokat; megismerhetjük Ráday Gedeon életét, a szegedi várbörtön mindennapjait és az eljáró bíróságok működését is. Zeidler Miklós a trianoni békeszerződésnek a nemzetiségekre és a társadalomra gyakorolt hatását mutatja be, külön fejezetet szentelve az irredentizmus kultuszának, míg Varga Zsuzsanna a Kádár-korszak agrárkérdését, különösen a termelőszövetkezetek változó helyzetét vizsgálja. A kötet zárásaként Varga a fiatal kutatók számára hasznos kutatás-módszertani tanácsokat fogalmazott meg, amelyek minden tudományterület kutatói számára követendőek lehetnek.

Szintén 2006-ban látott napvilágot az *Autonomen in Ungarn 1848–2000* című, német nyelvű kötet, amely Cieger András, Gergely Jenő, Igáncz Károly, Kardos József, Rácz Kálmán, Réfi Attila, Strausz Péter és Zachar Péter Krisztián együttműködésének eredménye. Az autonómia fogalmának több aspektusát mutatja be a kötet: a szerzők a hazai politikatörténet változásait követve azt vizsgálják, hogy az autonómia vagy a centralizáció milyen esetekben (pl. Fiume kérdése, az 1989 előtti és utáni városi igazgatási rendszer) volt a hazai igazgatás-szervezés fő kérdése. Az autonómia jelenségét a köztisztviseltekre kiterjesztve a szerzők a hazai egyházak, egyetemek és szakmai kamarák önállóságát is áttekintik.

A fenti kötetekkel a L'Harmattan kiadó egy sorozat folytatását nyújtja az olvasóközönségnek, amelynek előző kötetei (Horn Ildikó: *Tündérország útvesztői; Politika és házasság-menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből*) is magas színvonalon kínálják tartalmukat a társadalomtudományok iránt érdeklődőknek.

Kiss Bernadett

Egy kevésbé ismert világ...

A Magyar Rendvédelem-történeti Társaság konferenciájáról

A *rendvédelem* relatíve új fogalom, a rendszerváltást követően alkotta meg Parádi József, hogy valamennyi állami és önkormányzati, a rendfenntartásra specializálódott fegyveres szervezetet egy név alatt foglaljon össze. Amint lehetőség nyílt rá, 1989-ben a rendvédelemmel és rendvédelem-történettel foglalkozó szakemberek létrehozták a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaságot, hogy szervezett keretek között folytathassanak kutatói tevékenységet mindazokon a területeken, ahol a szocializmus éveitől tiltos volt, és ahol – ennek következtében – irodalmat pusztán a könyvtárak zárt osztálya őrizte meg. A társaság célja az objektív történeti igazság feltárása, hogy kutatási eredmények alapján tudja bizonyítani a köznépi felfogásban élő mítoszok és rágalomok valótlanosságát. Jelenleg az ezen a szakterületen tevékenykedő kutatók túlnyomó többsége tagja a társaságnak, amely teljesen önfenn tartó. Kutatásaik eredményét időről időre a *Rendvédelem-történeti Füzetek*ben publikálják. Szervezetileg a társaság vezető testülete a választmány, élén az elnökséggel. Nyolc állandó szakosztály működik, hogy átláthatóbbá tegye az igen szerteágazó tudományos tevékenységet.

A Csendőrség-történeti szakosztály *A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági őrtestülete* című konferenciájának az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácssterme adott otthont 2008. február 15-én. Az esemény magyar előadói időrendben kísérték végig az első központosított közbiztonsági őrtestület történetét. Csapó Csaba röviden összefoglalta az őrtestület létrehozását megelőző időszakban a közbiztonság megteremtésére tett kísérleteket. A társaság elnöke, Parádi József professzor a határőrség és a csendőrség kapcsolatáról, annak fejlődéséről és relevanciájáról beszélt. A délután folyamán előadások hangzottak el a központosított közbiztonsági őrtestületnek a magyar testőrséggel ápolott viszonyáról, illetve szerepéről a mezőgazdasági betakarítási munkák biztosításában 1918-ban, valamint a Somogy vármegyében kialakított szervezeti megoldásokról a dualizmus korában. Csóka Ferenc, a szakosztály vezetője – előrehozott előadásában – a csendőrség felszámolásáról és kisemlizéséről szólt, míg időbeli lezárásként a szervezet utóélete került terítékre. A rendvédelem – miként azt Parádi József elmondta – egyike azon interdiszciplináris szakterületeknek, amelyek szükségszerűen

átnyúlnak a határokon. Többek közt ennek köszönhető, hogy a konferenciának három vendégelőadója volt Lengyelországból.

Władysław Pęksa, a krakkói Jagelló Egyetem Lengyel Jogtörténeti Tanszékének belső munkatársa a 19. századi lengyel területeken működő csendőrség történetét mutatta be. Elmondta, hogy a lengyel állam 1795. évi felosztását követően a területek nagy része osztrák vagy orosz fennhatóság alá került, de az 1831-es, illetve az 1875-ös sikertelen felkelésekig igen tág autonómiával rendelkezett. Az előbbi, ún. Novemberi Felkelésben de facto autonómiájukat veszítették el, míg a későbbi, ún. Januári Felkelésben de jure autonómiájuktól is megfosztották ezeket a területeket. A csendőrség kifejezés 1812-ben jelent meg a lengyel területeken, amikor Bonaparte Napóleon oroszországi hadjárata során áthaladt a korábbi Lengyelországon, s egyben parancsot adott csendőr századok felállítására a lengyel–litván unió valamennyi kerületében. Az eredeti elképzelés szerint az ilyen alakulatok katonai és polgári rendőrségi tevékenységet egyaránt elláttak. A szolgálat a helyi közösség fiataljai számára nagyrészt kötelező volt, de a Varsói Hercegségre ez egészen addig nem vonatkozott, amíg a front olyan közel nem került, hogy mégis szükségesnek ítélték az ilyen alakulatok megszervezését. A terveknek megfelelően a csendőrség egyfajta elit katonai alakulat volt, így igen magas követelményeket támasztottak a belépni kívánók elé. Alapelvei között szerepelt a decentralizáció, a polgári hatóságoknak alárendelt működés. Katonai szervezete ellenére részben önkéntes volt, tagjainak fizetést nem adott. Ezek az alapelvek az időről-időre bekövetkező politikai változások hatására lassan megszűntek, így a csendőrség katonai struktúrájú, egyenruhás szolgálattá alakult, amely fizette és képezte tagjait. Megjelent a szigorú hierarchia, az alá-fölreleneltség. Az említett 1830–1831. évi Novemberi Felkelés során a csendőrség megtagadta a szolgálatot, átszerveződött, és mint rendőrségi lovas osztag működött és harcolt tovább. A felkelés leverését követően az osztag tagjait menesztették, a fennmaradó csendőrségből pedig az annektáló Oroszország „Harmadik Kerületi Csendőr Hadteste” jött létre, amely hivatásos és fizetett szolgálatot jelentett tagjai számára. Változás ebben a szervezetrendszerben már csak az első világháborúban érzékelhető, amikor a csendőrség mint katonai rendőrség működött a frontvonal mögött. A független Lengyelország 1918. évi létrejöttét követően a rendőrségi feladatokat az állami rendőrség látta el, így a csendőrség feladatköre a fegyveres erőkhöz belül, a katonai emberállományt érintő katonai rendőrségi kérdésekre korlátozódott.

Paweł Cichoń – szintén a krakkói Jagelló Egyetem Lengyel Jogtörténeti Tanszékének belső munkatársa – előadásában az 1815–1846 között fennállt Krakkói Köztársaság csendőrségének történetébe engedett belepillantást. A bécsi kongresszus (1815) következtében létrejött független és semleges speciális államban az 1815. május 3-án elfogadott alkotmány

értelmében a gyalogos haderő mellett létrehoztak egy lovas csendőrséget is. A szervezet katonai jellegű volt, tevékenysége elsősorban a polgári lakosságra terjedt ki, praktikusan rendőrségi feladatokat látott el. Követelmény volt, hogy a belépő személy írni-olvasni tudjon, kifejezett kíváncsi legyen egy ilyesfajta szervezet tagjává lenni és rendelkezzen saját lóval a szolgálat ellátása érdekében. A fővároson kívül 17 további nagyvárosban teljesítettek a csendőrök szolgálatot. Az alakulatot 1836-ban átszervezték, feladatait pontosan behatárolták. A kezdetben 40 fős alakulat az évek során 70 főre duzzadt, amikor azonban az osztrák annexió következtében 1846-ban feloszlatták a gyalogos hadsereget, a csendőrség még négy évig, 1850-ig működött, amikor végleg beolvasztották az osztrák katonai szervezetbe.

Marian Matecki, a krakkói Jagelló Egyetem Egyetemes Jogtörténelmi Tanszékének belső munkatársa a lengyel katonai csendőrség helyzetét, történetét és szerepét vizsgálta egy zavaros időszakban, 1939-ben. A Lengyel Védelmi Háború során a csendőrséget kisebb csoportokra osztották, és a lengyel hadsereg nagyobb alakulataihoz rendelték. A csendőrök többsége azonban nem tudott eljutni a kijelölt szolgálati helyére. Aki nem

tudott megfelelő indokot szolgáltatni a távolmaradását illetően, azt dezertálás vádjával katonai bíróság elé állították. A védelmi háború második szakaszában azonban komolyabb problémákkal is szembe kellett néznie a csendőrségnek, hiszen az ukrán származású katonák nagy tömegekben dezertáltak, sőt itt-ott harcokba keveredtek lengyel társaikkal is. Így az 1939 szeptemberében fennálló katonai bíróság túlnyomórészt az ilyen ügyeket tárgyalta a szabotázs, rongálás és fegyveres támadás büntetési mellett. Nagyrészt a kommunikációs lehetőségek hiányosságának tudható be, hogy a katonai parancsnokok utasításai nem jutottak el a csendőrséghez, így azok teljesítése meghiúsult. A szovjet csapatok megjelenését követően a katonai és csendőr parancsnokok, mint háborús foglyok kerültek szovjet internálótáborokba, ahol kivégezték őket. Az a néhány katona, aki megmenekült a szovjetek elől, titkos ellenálló csoportok szervezésén munkálkodott a második világháború alatt.

A lengyel kollégák előadása jó alapot adott összehasonlító elemzésekre. A Csendőrség-történelmi Szakosztály konferenciája igen jó hangulatban, a késő délutáni órákban zárult.

Beke-Martos Judit

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2008. május 7-étől 10-éig került sor a fiatal jogtörténészek sorrendben immár tizennegyedik európai fórumára. Az 1990-es évek közepén, német kezdeményezés nyomán rendszeressé váló *Forum Junger Rechtshistoriker(innen)* (*European Forum of Young Legal Historians*) 2003 óta több ízben is kilépett már a német nyelvterületről,¹ s így talán még inkább szolgálni tudja hivatását, hogy ti. a fiatal európai joghistorikus generáció tagjainak évente személyes találkozási lehetőséget biztosítson, s elősegítse, hogy kutatásaikról nemzetközi szakmai közönség előtt adjanak számot.

Az idei találkozó mottója – *Turning Points and Breaklines* (Fordulópontok és törésvonalak) – elegendően széles volt ahhoz, hogy a legkülönbözőbb korok és jogtörténelmi témák kutatói egyaránt megszólítva érezhessék magukat. A szervezők 2007 novemberében szétküldött felhívásukban² egyrészt a jogi ítéleteket befolyásoló különböző normarendszerekre és kulturális tényezőkre (jog, szokások, vallási, erkölcsi normák), azok esetleges törésvonalaira és kölcsönhatásaira, az egyén és közösség jogtudatát, elméleti és gyakorlati jogászok problémálatását befolyásoló hatásukra, másrészt az e tényezők változásai nyomán időről-időre bekövetkező paradigmaváltásokra, fejlődési fordulópontokra irányították rá a meghívottak figyelmét.

A felhívásra kerek negyven előadás-tervezet érkezett, amelyeket a szervezők tíz témakör szerint osztottak szekciókra. A prezentációk viszonylag nagy száma miatt mindig két párhuzamos ülés zajlott egy-

Beszámoló a Fiatal Jogtörténészek XIV. Európai Fórumáról

szerre, a pécsi Jogi Kar Faluhelyi Ferenc- és Holub József-termeiben.

A programot a Kar dékánjának, Dr. Berke Gyulának a köszöntője és a szervezők megnyitója indította május 7-én kora este, a Baranya Megyei Közgyűlés dísztermében. A szakmai program nyitó előadását Prof. Dr. Kajtár István tartotta *Tradition und/oder Umwälzung in der neueren Rechtsgeschichte* címmel, melyben a „hagyomány”, „forradalom”, „rég”, „új” és „reform” fogalmakat értelmezte az európai jogtörténetből vett példák segítségével. Bemutatta a reformkori magyar jogászoknak a tradícióval és a forradalmi átalakulással kapcsolatos nézeteit, s kimutatta az egyes jogágak fejlődésében maradandónak bizonyuló és gyorsan átalakuló elemeket is.

Másnap a *Tradition and Modernization* című szekcióban Markus J. Prutsch (European University Institute, Firenze) az 1814. évi francia *Charte constitutionnelle* 1830-as revíziójáról szóló előadásában. A referens álláspontja szerint a júliusi forradalom valódi fordulópontot jelentett Franciaország alkotmánytörténetében és politikai kultúrájában, ugyanakkor a jogi

kontinuitás elemei is föllelhetők benne (*The Revision of the French Constitution in the Crisis of 1830*). Merike Ristikivi (Tartui Egyetem) arra a kérdésre kereste a választ, hogy az Észtország 1991. évi függetlenné válását követő jogi átalakulás miként tükröződött a jogász terminológiában, különös tekintettel a kontinentális európai jogi kultúra alapját képező római jogból származó latin terminusok használatára (*Latin Terms in Soviet and Post-Soviet Estonian Legal Journals During the Transition Period as Expressions Crossing the Eastern and Western Legal Cultures*). Pablo Avilés Flores (École des Hautes Études en Sciences Sociales de Paris) a francia forradalom nyomán kialakuló, a francia nemzeti kulturális örökség különböző tárgyaira és gyűjteményeire vonatkozó új tulajdoni rend kialakulását, e tulajdoni rend jogi szabályozásának történeti, filozófiai, sőt esztétikai mozzanatát ismertette referátumában (*Collections and the French Revolution: a New Property Regime*). Thomas Quentin Mohr (University College Dublin) az Ír Szabad Állam létrejöttének (1922) körülményeit elemezte. A függetlenség elnyerésekor egyetértés uralkodott abban, hogy – az Egyesült Királyság jogrendjével való szakítás jegyében – az ír jog radikális újjáalkotására van szükség, de ennek módját illetően több eltérő nézet érvényesült. Az átalakulás végül számos kontinentális minta (pl. az alkotmány tekintetében svájci elemek) átvételével zajlott le, mégsem történt meg az ír jog átfogó modernizációja, aminek okai az ír nacionalizmus természetében keresendők [*The Birth of the Irish Free State as a Watershed in Legal History*]. Végül Pálvölgyi Balázs (Széchenyi István Egyetem, Győr) a Boxer-lázadást követően az észak-kínai kikötővárosban, Tientsinben létrejött osztrák–magyar koncessziós terület történetét ismertette, különös tekintettel annak utolsó fázisára. A koncesszió révén Ausztria–Magyarország rövid időre koloniális kishatalommá vált a Távol-Keleten, azonban az I. világháború 1917-ben véget vetett a kolónia létének (*Événements étonnants à la fin d'une expérience audacieuse*).

Az *Interference of Law, Tradition and Culture* szekcióban elsőként előadó Niamh Howlin (Queen's University of Belfast) a 19. századi ír jury-eljárások alapján azt vizsgálta, hogy miként hatnak egymásra jog, társadalmi tradíciók, erkölcsi normák és vallási megfontolások. Az ír esküdtbírói rendszert a század közepén jelentősen átalakították annak érdekében, hogy a jury személyi összetétele jobban tükrözze az adott térség népességének társadalmi-vallási megoszlását (*The Interaction between Law, Culture and Religion: A Case-Study*). Eliana Augusti (Università degli Studi di Napoli Federico II.) arról a sajátos, a krími háborút lezáró párizsi béke (1856) után újra életbe léptetett kapitulációs rendszerről érkezett, amely biztosította az európai keresztény államoknak az Ottomán Birodalom területén élő polgárai számára az idegen jog- és igazságszolgáltatás alóli mentességet, és peres ügyeiknek hazai (vagy francia) jog szerinti elbírálását (*Protections and Capitulations: the European*

Language of Garentia in the Ottoman Empire). Fulya Ilcin Gonenc (Marmarai Egyetem, Isztambul) három korszakot átívelve az Ottomán Birodalomtól a Török Köztársaságon át egészen a jelenleg is folyó, a jogharmonizációra irányuló uniós csatlakozási tárgyalásokig elemezte a keresztény Európa és a törökök viszonyát, különös figyelemmel Törökország azon törekvésére, hogy közelítsen az európai kultúrkörhöz (*Turkey – Europe Relation: The Role of Culture and Law*).

Maebh Harding (Dublini Egyetem) referátumában (*The Fleet Marriages: A Product of Differences Between Culture, Religion and Law*) a londoni adósok börtönében, illetve annak környékén kötött házasságoknak (ún. Fleet marriages) a 17. század második felében kibontakozó gyakorlatáról szólt. Az elköteleződés privát jellegű szertartás keretében, kvázi lelkész jelenlétében zajlott, s mind az egyház, mind az állami hatóságok igyekeztek megfékezni a terjedő szokást, mindazonáltal – egyházjogi és állami jogi normák ellenében is – egészen 1753-ig, Lord Hardwicke házassági törvényéig virágzott ez a rendkívüli divat. A szekciót Pervin Somer (Kadir Has Egyetem, Isztambul) zárta, aki előadásában (*Kultur, Zivilisation und Recht: gegenseitige Beziehungen*) az ókortól napjainkig terjedő időszakból merített történelmi példákon keresztül mutatta be különböző kultúrák és civilizációk érintkezésének a jogrendet is átalakító, fejlesztő hatását.

Az *Ideological Tendencies of the 20th Century* című szekció keretében négy előadás hangzott el. Jaroslaw Kuisz (Varsói Egyetem) *The Legal Aspects of the August Agreements (1980) – the Turning Point in the Fall of Communism in the Eastern Part of Europe* című referátumában az 1980-as lengyel válságot lezáró ún. augusztusi megállapodásokat elemezte: mennyiben voltak ezek jogilag kikényszeríthetők, s tekinthetők-e a rájuk következő jogalkotás alapját képező társadalmi szerződésnek. Nadia Cerasela Dariescu (Petre Andrei Egyetem, Jászvásár/Iași) a kommunista ideológiának a román házassági vagyoni jogra gyakorolt hatását vizsgálta előadásában (*The Influence of the Communist Ideology over Romanian Matrimonial Regime*). A francia Code Civil alapján készült 1865. évi román polgári törvénykönyv még megengedte, hogy a házaspár szabadon rendezze vagyoni viszonyait, az 1954. évi családjogi törvény azonban ezt a lehetőséget megszüntette, s csak a házastársi közös tulajdont ismerte el. Lena Foljanty (Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald) a német jogtudományban a nemzetiszocialista éra után föllendülő természetjogi gondolatról érkezett (*Rechtstheologie als Antwort auf den Nationalsozialismus? Zur Bedeutung der Religion in der deutschen Rechtsphilosophie der Nachkriegszeit*). A jog teológiai megalapozása egyszerre szolgált a náci „Unrecht”-től való elhatárolódásra, a jogba vetett bizalom helyreállítására és a német jogászok egyfajta rehabilitálására. Végül Pablo Gutierrez Vega (Sevillai Egyetem) *The Right to Know, the Duty to Remember. The Spanish 2007 Historical Memory Act in the Light of the UN Set of Principles for the Protection and*

Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity című előadásában a spanyol polgárháború és az azt követő diktatúra által ideológiai-politikai alapon hozott, emberi jogokat sértő adminisztratív határozatokat és bírósági ítéleteket törvénytelennek nyilvánító spanyol „Történelmi Emlékezet Törvényt” (2007) ismertette s elemezte abból a szempontból, hogy a szabályozás mennyiben felel meg az ENSZ által elfogadott, a jogsértések utólagos felderítésével, az igazságtétellel és kárpótlással, az elkövetők felelősségre vonásával kapcsolatos állami kötelezettségekről szóló alapelvekkel.

A *Legislative Breaklines* témakörben szereplő négy referens közül elsőként Gabris Tomas (Comenius Egyetem, Pozsony) került sorra az 1918 és 1992 közötti csehszlovák alkotmányok által szabályozott szociális jogokat elemző előadásával (*The Factors of Social Law Development in Czechoslovakia*). A korabeli nemzetközi standardokkal való összevetés során fény derült arra is, hogy talán éppen a szociális jogok képezik azt a jogterületet, amely a leginkább érzékeny az ideológiai, politikai változásokra, a demográfiai, filozófiai, technológiai és gazdasági tényezőkre. Anat Rosenberg (Tel-avivi Egyetem) *The Culture of Promises: Promissory Relations Beyond the Legal Imagination* című előadásában a szerződéseknél, mint kötelezettségvállalással járó személyközi viszonyoknak a jogban és az irodalomban egymástól eltérő fölfogásairól számolt be; míg a viktoriánus korszak („Age of Contract”) joga egy atomisztikus társadalom autonóm egyéneinek interakcióját látta benne, addig a novellairodalom sokkal inkább egymástól kölcsönösen függő, társadalmi struktúrákba ágyazott személyiségek relációjaként értelmezte. Bruno Debaenst (Genti Egyetem, Belgium) a munkabalesetek jogának – európai összehasonlításban viszonylag kései – belgiumi kifejlődését ismertette (*The Relativity of Turning Points: Labour Accident Legislation and its 'Hidden' Prelude*). A munkabaleset fogalma már az átfogó törvényi szabályozást (1903) megelőzően is gyakran szerepelt a bírói gyakorlatban, így az aktákból jól nyomon követhető az a folyamat, amelynek során a korábban egyszerűen szerencsétlen esetként kezelt esemény jogilag releváns tényné vált. A szekciót Dmitry Poldnikov (Moszkvai Állami Egyetem) zárta a szerződések általános tanának kialakulásáról szóló előadásával (*Contractual Theory as a Symbol of New European Jurisprudence*). A szerződésstan megszületésében a jusztinianuszi *Digesta* újrafelfedezése és a glosszátorok által végzett elméleti feldolgozása mellett kulcsszerepet játszott az arisztotelészi filozófia középkori európai gondolkodásra gyakorolt hatása.

A *Roman Law in Connection with the Person and the Society* című szekció keretében öt előadást hallhattak a résztvevők. Barbara Abatino (Amszterdami Egyetem) a dolózus magatartásokkal szemben a *praetor* által bevezetett eszközök apropóján a római jogtörténet azon fordulópontjáról szólt előadásában (*Ut inter bonos agier oportet*), amelynek során megtörtént az áttérés a

merev, formális civiljogról a rugalmasabb, kifinomultabb *ius honorarium*-ra. A változás okai között gazdaságiak (egyre szélesedő és bonyolódó mediterrán kereskedelmi viszonyok) és kulturálisak (a görög filozófia hatása) egyaránt fölfedezhetők. Paulina Swiecicka (Jagelló Egyetem, Krakó) a mai európai magánjog fejlődési tendenciáit (dekodifikáció, „antiformalizálódás”, jogharmonizáció) állította párhuzamba a római jog fejlődésének és európai szerepének egy-egy korszakával, s amellet érvelt, hogy a római jogból meríthető tapasztalatok ma is képesek megóvni attól a kísértéstől, amely a magánjogot egyfajta pragmatizmus jegyében a gazdaság eszközévé kívánja silányítani (*Between Codification and Decodification – Experiences of Roman Law*). Anna Plisecka (Amszterdami Egyetem) azt vizsgálta, hogy miként változott a római tudójog a principátus kezdeti időszakában, mikor a centralizálódó politikai hatalom különböző eszközökkel igyekezett befolyást gyakorolni annak fejlődésére (*The Roman Jurists' Law During the Passage from Republic to Empire*). Seldag Ceylan (Ghazi Egyetem, Ankara) az ókori római nők jogi státusát, illetve az azt meghatározó tényezőket (*tutela mulierum*, férji hatalom stb.) vonta górcső alá előadásában (*Family Relations and the Legal Status of Women in Ancient Rome*). Végül Rosalia Rodriguez Lopez (Almeriai Egyetem) az antik római köztársaság utolsó másfél századának vallástörténetét elemezte referátumában (*L'officium comme outil au maintien de la religion Romaine et de la res publica*). Az emberi magatartások rendjét megszabó régi vallási hagyomány hanyatlásával párhuzamosan egyre hangsúlyosabbá váltak a római polgárnak a „*vir bonus*” eszményével kifejezett erkölcsi kötelességei.

Outstanding Characters of the Jurisprudence főcím alatt elsőként Bart Coppein (Leuveni Katolikus Egyetem) ismertette a bíró és professzor Edmond Picard (1836–1924) jogtudományi munkásságát (*Edmond Picard, Actor and Witness of the Socialization of Law in Belgium at the End of the 19th Century*). Életműve beilleszthető abba a folyamatba, melynek során az állam demokratikus átalakulása mellett Belgiumban is lezajlott a magánjog közjogiasodása; a törvényhozás – a gyengék érdekében – egyre gyakrabban avatkozott be az eredendően a felek magánautonómiájára épülő polgári jogi viszonyokba. Picard e változások egyik legjelentősebb – bár ellentmondásos – élharcosa volt. Daniel Rau (Heidelbergi Egyetem) a híres német közgazdász és publicista, Friedrich List (1789–1846) ellen 1821/22-ben lefolytatott bírósági eljárást és a württembergi tartománygyűlésből való kizárását elemezte alkotmányjogi és büntetőjogi szempontból. List több ízben hangot adott reformista nézeteinek, s a tartománygyűlési ellenzék sikeres vezetője lett, amit a tartományi kormányzat nem nézett jó szemmel, ezért a képviselői immunitási jogot is sértve nyomást gyakorolván a törvényhozásra, eltávolíttatta őt a közéletből (*Der Fall Friedrich List – Geschah Recht oder Unrecht?*). Jürgen Busch és

Kamilla Staudigl-Ciechowicz (Bécsi Egyetem) közös előadásukban Hans Kelsen és a bécsi jogi kar büntetőjogász és jogfilozófus professzora, Alexander Hold-Ferneck vitáját ismertették. A kettejük közötti konfliktus nem pusztán elméleti-módszertani különbségekre vezethető vissza, hanem a két tudós származásában, kulturális háttérében megnyilvánuló eltérésekre is, s végső soron része volt azon, egyre szisztematikusabb próbálkozásoknak, amelyekkel a zsidó származású tudósokat igyekeztek eltávolítani a bécsi egyetemről („*Ein Kampf ums Recht*”: *Bruchlinien in Recht, Kultur und Tradition in der Kontroverse zwischen Kelsen und Hold-Ferneck an der Wiener Juristenfakultät*). Frey Dóra (ELTE ÁJK) a második világháborút követő kitelepítések és lakosságcserek nemzetközi jogi és közigazgatás háttéréről tartotta referátumát (*Völkerrechtliche Vorgaben und ihre Verwirklichung zur Vollziehung des Bevölkerungsaustausches im Mitteleuropäischen Raum – mit besonderer Berücksichtigung von Ungarn*). Nemcsak a kérdés jogi szabályozása volt hiányos; valójában a végrehajtás során még azon szabályok sem érvényesültek, amelyek – többnyire rendeleti szinten – rendelkezésre álltak. A szekciót Tomislav Karlović (Zágrábi Egyetem) előadása (*Retroactivity in Preclassical Roman Law*) zárta a visszaható hatály tilalmának római jogi gyökereiről, melynek legfontosabb forrását Cicero Verres elleni beszéde képezi (In Verrem II, 1).

A *Turning Points on the Field of the Penal Law* témakörben elhangzó referátumok sorát Giorgica Sorin Apetrei (Petre Andrei Egyetem, Jászvásár/Iași) nyitotta meg, áttekintve Románia büntetőeljárásjog-fejlesztésének főbb csomópontjait (1864-es, 1968-as eljárási törvény, 1993-as bírósági szervezeti reform), különös tekintettel a külföldi (főként francia) eljárásjogok és a nemzetközi emberi jogi egyezmények hatására (*The Criminal Trial in Present-day Romania*). Mihaela Laura Pamfil (Petre Andrei Egyetem, Jászvásár/Iași) a halálbüntetés mellett és ellen felhozott érveket vizsgálta történeti és összehasonlító aspektusból, elsősorban a főbenjáró büntetés jövőjének kérdésére keresve a választ (*The Death Penalty – The Past and the Present: What about the Future?*). Bató Szilvia (Szegedi Tudományegyetem) a 18–19. századi osztrák és magyar büntetőjog-tudomány közötti „Wissenstransfer” kérdéseiről szólt (*Möglichkeiten der Forschungen der österreichisch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen*), s konkrét esettanulmányban hasonlította össze a magzatelhajtás bűncselekményének az 1803-as osztrák büntető törvényben és az 1830-as magyar büntetőjogi javaslatban található szabályozását.

A *Legislative Tendencies on the Field of Civil Law* címmel jelölt szekcióban három előadás hangzott el. Mázi András (Károli Gáspár Református Egyetem) az ősiség és az ági öröklés szabályozásának fejlődését ismertette a polgári átalakulást megelőző időktől az új polgári törvénykönyv tervezetéig (*Lineal Inheritance and the Hungarian Civil Law*). Judit Valls Salada (Gironai Egyetem, Spanyolország) az 1889-es spanyol

polgári törvénykönyv létrejöttének nehézségeiről számolt be (*The Codification of Civil Law in Spain*). A kodifikáció ügyét nemcsak az Ibériai-félszigeten egymás mellett létező, különböző, egymással nehezen összeegyeztethető szokásjogi territóriumok hátráltatták, hanem a történeti jogi iskola spanyol képviselői is, akik nem látták időszerűnek egy egységes spanyol Ptk. megalkotását. Dave de Ruyscher (Leuveni Katolikus Egyetem) a 15–16. századi antwerpeni csődjog változásairól beszélt referátumában (*From Individual Debt Recovery to Collective Liquidation Procedures. New Ideas on Creditors' Rights in Sixteenth-Century Antwerp*). Míg korábban az adósság egyéni behajtása, több hitelező esetén pedig a jelentkezés időbeli sorrendje szerinti kielégítés volt jellemző, addig a városi tanács 1516-ban és 1518-ban hozott rendeletei – kimutathatóan a *ius commune* hatására – egy, a hitelezők közösségén alapuló eljárást vezettek be, és követeléseik arányos megtérítését írták elő.

A konferencia utolsó napjára két szekcióülés maradt. *Interesting Legal Questions* cím alatt került sor Janwillem Osterhuis (Amszterdami Egyetem) előadására (*Industrialisation and Liberalism; Consequences for the Performance of Obligations in the German Territories and the Netherlands*), melyben a referens az iparosodásnak és a liberalizmusnak a 19. századi német és holland polgári jogra gyakorolt hatását vizsgálta; ennek egyik jeleként értékelte a szerződések természetbeni és azonnali teljesítése elvének visszaszorulását, s a pénzbeli, valamint a kellő időben való teljesítés gondolatának előretörését. Irina Apetrei (Petre Andrei Egyetem, Jászvásár/Iași) a humán reprodukciós eljárások tervezett romániai szabályozásáról, annak megengedett és tilos módjairól számolt be, ismertetve a román ortodox egyház álláspontját is (*The Settlement of Reproduction Health and Medically-assisted Human Reproduction – a Turning Point in the Romanian Legislation of Family Law*). Beke-Martos Judit (ELTE ÁJK) a protokoll természetéről értekezett (*Is Protocol a Fictio Iuris?*); a protokoll sajátos „jogi kísértet”, amely anélkül szabályoz emberi kapcsolatokat, hogy írott szabályai lennének.

Végül *The Effects of Moral Religious Norms* szekciócímen három további referátum hangzott el. Nótári Tamás (Károli Gáspár Református Egyetem) a salzburgi érsekség Karantánia és Alsó-Pannónia feletti iurisdícióját igazolni kívánó, 870-ben keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* kapcsán fölmerülő egyes kérdésekről szólt előadásában (*Rechtshistorische Bemerkungen zur Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), különös tekintettel a műben említett „*carta sine litteris*”-re, a betű nélküli pergamenre. Komáromi László (PPKE JÁK) az antik Róma vallási és erkölcsi normarendszereinek a jogban való megjelenését vizsgálta olyan *Digesta*-fragmentumok alapján, amelyek valamely jogi kérdés kapcsán a „*fas*”-ra, illetve a „*mos*”-ra hivatkoznak (*Elemente religiöser und moralischer Normensysteme in den Werken von klassischen römischen Juristen*). Végül Cosmin

Dariescu (Alexandru Ioan Cuza Egyetem, Jászvásár/Iași) azt a folyamatot ismertette, melynek során a moldvai és havasalföldi ortodox metropolita joghatósága alól kikerültek a házassági ügyek, s a két fejedelemség egyesítését követően, az 1864-es bírósági szervezeti törvényben végleg a civil hatóságok hatáskörébe utalták őket (*Jurisdiction over Marriage in the Romanian Principalities: from the Ecclesiastical Court to the Secular Tribunal*).

Az áttekintésből szembetűnhet egyrészt az, hogy az idei terítéken túlnyomó többségben voltak az újkori, sőt, kortárs jogtörténeti témák; ókori vagy középkori tárgyról az előadások alig negyede szólt. Érzékelhető továbbá az Európa keleti feléről érkező résztvevők számának az utóbbi évek találkozásaihoz képesti jelentős növekedése: kelet és nyugat ezúttal nagyjából azonos létszámban képviseltette magát.³ Ez nyilván a helyszín földrajzi elhelyezkedésének is betudható; a németek idei csekély szerepvállalása azonban így is meglepő. Az előadások nyelve tekintetében állandósulni látszik az angol túlsúly: idén 29 angol nyelvű referátum mellett mindössze 8 hangzott el németül (ebből is 4 magyar jogtörténészek részéről) és 3 franciául.

A jogtörténeti diszciplína fontosságáról, a jogi oktatásban betöltött szerepéről korábban (pl. 2003-ban Budapesten, 2004-ben Varsóban) folytatott eszmecsere mára cselekvésbe fordult. A tavalyi Fórum résztvevői zürichi székhellyel a svájci jog szerint egyesületet alapítottak (*Association of Young Legal Historians – AYLH*), amely mostantól jogilag szervezett formában kívánja intézni a fiatal jogtörténészek éves konferenciájával és az ott elhangzott előadások publikálásával kapcsolatos teendőket. Az utóbbit a müncheni Martin Meidenbauer Kiadó is segíteni fogja, amely 2006-ban külön sorozatot indított a Fórum referátumainak kiadására (*Yearbook of Young Legal History – Jahrbuch Junge Rechtsgeschichte*). Az AYLH főszabályként minden, nem habilitált jogtörténész számára nyitott szervezet; a tagság a 20 euro éves tagdíj befizetésével jön létre. A közgyűlésre minden évben az aktuális találkozót követően kerül sor; az elnökséget a legutóbbi és a következő találkozó szervezői alkotják. A szervezet tervbe vette egy honlap létrehozását is,

amely nemcsak az éves konferenciáról szóló információkat fogja közvetíteni, hanem állandó fórumot is biztosítani kíván a kutatásokról szóló eszmecserehez.

Az idei találkozó – a jelenlévők által is egyöntetűen megállapított – sikere nemcsak a fajsúlyos szakmai programnak köszönhető. Elvitathatatlan érdeme van benne a XIV. Fórum szervezőinek, Peres Zsuzsannának és Kovács Eszternek, s a munkájukat őszinte lelkesedéssel segítő számos kollégának, doktorandusznak, valamint az ügy iránt érdeklődő pécsi joghallgatóknak. Köszönet illeti őket azért is, mert a konferencia tudományos vonulata mellett nagy figyelmet szenteltek az Európa különböző vidékeiről érkezett vendégeket közösséggé formáló programoknak is. Így a Fórumot nemcsak a Pécs történelmi és kulturális emlékeit bemutató városnézés, hanem a villányi borvidék különlegeségeit terítékre helyező borkóstoló (Kecskés Borospince, Villány), a tihanyi kirándulás és az azt követő balatonfüredi vacsora is emlékeztetése tette. Kissé fájó, hogy a rendezvény mindezek ellenére viszonylag kevés hazai fiatal jogtörténészt vonzott, holott kiváló alkalom lehetett volna számukra is a diszciplína európai vérkeringésébe való bekapcsolódásra. Erre legközelebb – ebben a formában – 2009-ben, várhatóan Firenzében kerülhet majd sor, vagy azt követően 2010-ben, a – Pécs és Essen mellett – éppen akkor Európa kulturális fővárosaként is szereplő Isztambulban.

Komáromi László

Jegyzetek

¹ A Fórumot 2003-ban Budapesten, a Pázmány Egyetem Jogi Karán, 2004-ben a Varsói Egyetemen, 2007-ben pedig Sevilleben tartották.

² A jelen ismertetés elkészültekor még mindig elérhető a konferencia weblapján: <http://euforum.law.pte.hu/>.

³ Magyarországról és Romániából 7-7, Hollandiából, Lengyelországból és Törökországból 4-4, Németországból, Belgiumból, Spanyolországból és Írországból 3-3, Ausztriából, Olaszországból és Horvátországból 2-2, az Egyesült Királyságból, Franciaországból, Oroszországból, Szlovákiából, Észtországból és Izraelből pedig 1-1 ifjú jogtörténész érkezett. Az országok szerinti csoportosítás azonban nem teljesen egyezik a résztvevők nemzetiség szerinti megoszlásával: többen hazájukon kívüli egyetem, illetve kutatóközpont kötelékébe tartozóként látogattak Magyarországra.

Mind egy doktori iskola, mind pedig egy tan-szék számára igen nagy öröm, ha egy doktorandusz vagy doktoranda komoly, minőségi munkát tesz le az asztalra. Különösen nagy öröm ez a jogtörténet területén, hiszen mára ez a terület jórészt kívül került a graduális és a doktori képzésben résztvevő hallgatók érdeklődési körén. Ez persze jórészt érthető, hiszen a régiek jogának és gondolkodásának mélyebb megismeréséhez, vizsgálatához képest egyéb, jóval „izgalmasabb” és esetleg napi közérdeklődésre is számot tartó témák adódnak. Mi több, ha egy tételes és egy modern jogi téma között

Komáromi László doktori értekezésének nyilvános vitájáról

öröklődő hallgató esetében a végleges választás nagyban függ a jelölt nyelvi kvalitásaitól: jogtörténetet művelni a klasszikus nyelvek (bizonyos) ismerete nélkül nehéz.

Komáromi László számára a Piarista Gimnáziumban folytatott tanulmányok biztosították többek között a klasszikus műveltség alapjait, amelyet utóbb a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán tovább mélyíthetett. Már egyetemi tanulmányai alatt megmutatkozott érdeklődése és érzéke a jogtörténet és a római jog iránt; az utóbbi diszciplínával foglalkozó tanszék munkájában már hallgatóként is komoly részt vállalt. Gradualis tanulmányai befejeztével jelentkezett a PPKE JÁK Doktori Iskolájába jogtörténeti témával, Zlinszky János professzor úr tudományos vezetése mellett. Disszertációjában a középkori magyar jogra gyakorolt bizánci hatások kutatására és kimutatására vállalkozott. A felmerült alapkérdés az, hogy vajon volt-e hatása a keleti birodalomnak a magyar államra és jogra, és, ha volt, milyen mértékben. A kitűzött cél elérése érdekében anyagot gyűjtött, kutatott, olvasott, konferenciákon vett részt és görögül tanult. A Nemzetközi Összehasonlító Jogtörténeti Kutatóiskolába elnyert egyéves ösztöndíja jelentősen hozzájárult az anyaggyűjtés sikeréhez. Mindezek eredményeképpen készítette el *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban* című doktori értekezését, amelyet a szakmai közönség már a kutatóhelyi vitán is örömmel és elismeréssel fogadott, és amelynek nyilvános védésére 2008. február 6-án került sor a PPKE JÁK Dísztermében. A bíráló bizottság elnöke Szuromi Szabolcs Anzelm professzor, a két hivatalos bíráló Szabó Béla és Baán István professzor, a bizottság további két tagja pedig Földi András professzor és El Beheiri Nadja docens asszony volt. Mindannyian egyöntetű elismeréssel nyilatkoztak mind a dolgozatról, mind a jelölt szakmai felkészül-

ségéről. A bizottságban a kánonjogász, történész, jogtörténész és római jogász tagok mind-mind kicsit más szempontból közelítették meg az értekezést, és eltérő kritikai megjegyzéseket fűztek hozzá, összességében azonban akként foglaltak állást, hogy a jelölt a Szabó Béla professzor által „Zlinszky-féle sejtésként” aposztrofált kiindulási helyzetből konzekvensen és állhatatosan kutatta végig a témát, és kellő arányérzékkel elemezte az egyes, a vizsgálódás körébe vont kérdéseket. Minden felszólaló rámutatott arra, hogy a téma nehéz, mi több, embert próbáló, ugyanakkor ebben a témában ilyen átfogó munka még nem született, jóllehet az egyes részkérdések irodalma fellelhető, amelyek feldolgozása meg is történt. A kritikai megjegyzések kivétel nélkül jövőre mutatóak voltak, mintegy utat mutatva a további kutatásokhoz.

Bizonyos, hogy ez a dolgozat színesíti és árnyalja azt a képet, amely a középkori magyar állam és jog kutatása során eddig kialakult. Nyilvánvalóan a jelöltben is maradtak olyan kérdések, amelyek megválaszolására az adott munka keretei között nem vállalkozott/vállalkozhatott. Az elért eredmények kétségtelenül jól hasznosíthatók mind a további kutatások számára, mind pedig az oktatásban, legyen szó akár a középkori történettudomány vagy jogtörténet, de akár a római jog területéről.

A kutatóhelyi vita után Péter Orsolya tanácskezelő docens asszony a következő szavakkal gratulált a jelöltnek: Isten hozta a klubban. Eme gratuláció és köszöntés nyomán reméljük, hogy Komáromi László még nagyon hosszú ideig oszlopos tagja lehet/lesz a magyarországi jogtörténész szakmának.

Erdődy János

HÍREK

j• 2008. április 24–26-án, Szekszárdon, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karán Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti interdiszciplináris nemzetközi konferenciát rendeztek az MTA Néprajzi Bizottsága, az MTA IX. Osztályának Jogtörténeti Albizottsága, a PTE ÁJK–BTK Holub József Joghistoriai és Kultúrtörténeti Műhelye, a Magyar Néprajzi Társaság, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány és a PTI Illyés Gyula Főiskolai Kara közös szervezésében. A konferencia *A jogi néprajz interdiszciplinaritása* című plenáris ülésén előadást tartott Mezey Barna (Szokásjog és jogszokás: szabályok a jog határán), Prof. Gernot Kocher (Rechtsarchäologie, Rechtliche Volkskunde und die österreichische Rechtsgeschichte), Varga Csaba (Jogelmélet – jogi néprajz, avagy a népszokásvizsgálatok teoretikus hozadéka), Kajtár

István (Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán), H. Szilágyi István (Rokoni kapcsolatok – jogi etnográfia és jogi antropológia), Fleck Zoltán (Társadalmi gyakorlat és normák), Nagy Janka Teodóra (A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében), a *Szokásnorma, jogszokás, törvény, jogi népszokás, jogi néphagyományok* című szekcióban Bánkiné Molnár Erzsébet (A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában), Petercsák Tivadar (A közbirtokosságok törvényi keretei), Gelencsér József (Tulajdonjelek a Káli-medencében a 20. század első felében), Tomisa Ilona (A szokásjog és a kánonjog alakulása a 16–17. századi katolikus egyházi forrásokban) és Csapó Csaba (A szegedi betyárpercek), a *Jogi szimbólumok, processzuális jelképek* című szekcióban dr. Babják Ildikó (A barbár társadalmak szerződési szimbólumai), Nótári Tamás (Adalékok a római házasságkötés szimbolikájához), Selmeczi Kovács Attila (A magyar országcímer szerepe a

néphagyományban), Égető Melinda („...Gyertya Szentelő Boldog Aszszony napján és nem más napon, fogja veszszejét és azon napon vigye az hegy-mester asztalára...”). A szőlővessző mint jogi szimbólum). Föglein Gizella (A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948), a *Jog és folklór* című szekcióban Szabó Béla (Közmondásos jogtudás), Paczolay Gyula (Jog, igazság és erkölcs Baranyai Decsi János adag-iában), Lanczendorfer Zsuzsanna (Jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán), Domokos Mariann (A gyűjtő joga: szerzői jogi kérdések a 19. századi folklórszövegek kapcsán) és Tancz Tünde (Népmese és jogi népszokás: rekonstrukciós olvasatok a *Fehérlófia* hőmese alapján), *A jogi néprajz, a jogtörténet kutatástörténeti kérdései, a jogi néphagyományok forrásai* című szekcióban Horváth József (A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra), Veres Gábor (Népi jogszokások kutatása Heves megyében), Bognár Szabina (A jogszokásgyűjtés tudományos programja – Tagányi Károly), Katona Viktória (A magyar népi jogéletkutatás eredményei Papp László műveiben), a *Bűnök és büntetések* című szekcióban Balázs-Kovács Sándor (A paráznság és büntetése a sárközi református egyházban), Kriston Vízi József (Szabálykövetés a gyermekjátékokban), Domokos Andrea (Büntetőszankciók a székely falvakban), Bató Szilvia (A bűnözés szerkezete a reformkori Békés vármegyében) és Frey Dóra (A konfliktuskezelés sajátos eszközei a magyarországi cigányság körében), *A mindennapok joga* című szekcióban Homoki-Nagy Mária (A mezővárosok mindennapi joga a 18. században), Kocsis Gyula (Szokásnorma, jogszokás, törvény a nők öröklésében), Kiss Emília (Törvény és hagyomány: az örökléssel kapcsolatos szokásjogi normák és az írott jog szabályainak összevetése a Csepel-szigeten élő nemzetiségek 19–20. századi gyakorlatában), Barna Gábor (Válási társulatok – a kánonjog, a jogszokás és a polgári egyesületi jog), Pakot Levente (Házasságkötés és házasságszerveződés: normák és gyakorlatok a Székelyföldön a 19. század második felében), Virág Gábor (Móringolás a bácskai Feketicsen), Szőcsné Gazda Enikő (Törvény és szokás viszonya: a hozomány példája), Kolumbán Zsuzsanna (A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században) és Varga István (A törvénytelen-születés interdiszciplináris megközelítése). A konferencia zárszavát Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra tartotta.

- **2008. április 25-én, a Debreceni Egyetem** Kassai úti campusán, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (Miskolc), SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (Szeged), DE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, a DE Bölcsé-

szettudományok Doktori Iskola (Debrecen) részvételével rendezték meg az **V. Debreceni Doktorandusz Konferenciát**, amelyen előadások hangzottak el a Polgári és Kereskedelmi Jog I–II., a Polgári Eljárásjog, az Agrár-, Környezet- és Munkajog, az Európa Jog, a Nemzetközi Közjog, a Jog-, Állam- és Alkotmányelmélet, a Közjog és a Jogtörténet szekcióban. A jogtörténeti szekció referátumait Lehotay Veronika (Az első zsidótörvény jogtörténeti vonatkozásai), Kisida Tamás (Az 1947: XXII. tc. létrejötte és hatása az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokra, különös tekintettel a 15. választókerületre) és Vásár Szilvia (Hivatalrendszer az Oszmán Birodalom magyarországi peremvidékén) tartotta (mindhárman a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatói).

- **2008. május 13-án, a Magyar Történelmi Társulat rendezésében**, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében tartották meg a *Roma identitás – roma történelem Magyarországon c. kerekasztal-beszélgetést*. Pók Attila, az MTT főtítkára és Száva Vince, a Magyarországi Nemzeti-Etnikai Kisebbségek Érdekvédelmi Egyesülete elnöke megnyitója után Bana József, Győr Város Levéltára igazgatója, Katona Csaba, a Magyar Országos Levéltár munkatársa, Márfi Attila, a Baranya Megyei Levéltár főlevéltárosa, Nahalka István az ELTE PPK Neveléstudományi Intézet egyetemi docense és Romano Rácz Sándor, az ELTE PPK Cigánypedagógiai Szakcsoport volt vezetője tartott előadást.
- **2008. május 14-én, a budapesti Politikátörténeti Intézetben** Ráday Mihály, a Budapesti Városvédő Egyesület elnöke nyitotta meg a Politikátörténeti Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum közös, *Budapest a hatvanas években* című fotókiállítását, amelyet Kiscsatári Marianna főmuzeológus és Feitl István rendezett. A kiállításhoz kapcsolódva került sor a *Budapest a hatvanas években* című **tudományos konferenciára**, amelyen Földes György igazgató megnyitója után Feitl István (Fővárosi párt), Fejes Antal Károly (Sarlós István, a várospolitikus), Kocsis János Balázs (Bolygóvárosoktól külvárosi lakótelepekig: beköltözési stop és tömeges lakásépítés Budapesten az 1960-as években), Kondor Attila Csaba (Iparfejlesztés és iparpolitika), Tóth Eszter Zsófia (Munkáspolitikai a 60-as évek Budapestjén), Horváth Sándor (Szociális helyzet, szociálpolitika), Pál István (A budapesti közlekedés helyzete a politika napirendjén), Sallai János (Budapest kriminalitása a '60-as években), Kovács Emőke (A fővárosi mozik fénykora, 1960–1970), Mann Miklós (Közoktatás a fővárosban) és Valuch Tibor (Fővárosi életmódváltozások) tartott előadást.

- **2008. május 20-án, a Magyar Történelmi Társulat rendezésében**, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében Pálffy Géza tudományos

főmunkatárs (MTA Történettudományi Intézete) tartott előadást *Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma?* címmel.

- **2008. május 20-án**, a budapesti Egyetemi Könyvtár Dísztermében Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja és Madas Edit, az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport vezetője nyitotta meg a *Mátyás király – Magyarország a reneszánsz hajnalán* című kiállítást, amelyen 12 corvina mellett többek között Beatrix királyné egyik kódexe, Pier Paolo Vergerio és Vitéz János sajátkezű bejegyzései, Janus Pannonius 11. századi, görög nyelvű, kéziratos evangéliumos könyve, III. Frigyes német-római császár egyik ősnymtatványa, valamint Hess András budai műhelyének termékei, az Egyetemi Könyvtár nyolc nyelvemlék-kódexe látható.
- **2008. május 20–25. között**, a Reneszánsz Év 2008 programsorozata keretében, az **ELTE Bölcsészettudományi Karán**, a **Gólyavárban** rendezték meg a *Matthias Rex (1458–1490). Magyarország a reneszánsz hajnalán* című konferenciát. A Mátyás királlyal és korával kapcsolatos új kutatási irányok áttekintésére vállalkozó tanácskozás az alábbi nagyobb tematikus csoportok köré összpontosult: 1. Mátyás király kormányzata a 15. század világában; 2. Corvin Mátyás, az ember és uralkodó; 3. Írott kultúra Mátyás király korában; 4. Életmódok és attitűdök a középkorból a reneszánsz korba való átmenet idején; 5. Művészet és patronátus Corvin Mátyás korában; 6. A hagyományban élő Mátyás király. (A program megtalálható a konferencia honlapján: <http://www.eltebtk.hu/mathiasrex.aspx>)
- **2008. május 22-én**, a budapesti Fókusz Könyváruházban Zlinszky János egyetemi tanár mutatta be Kahler Frigyes *Jogállam és diktatúra II.* című könyvét, amelyet a Kairosz könyvkiadó jelentetett meg.
- **2008. május 22-én Tarpán és május 23-án Vaján**, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tarpa Nagyközség Önkormányzata, Vaja Nagyközség Önkormányzata, valamint a Vay Ádám Múzeum és Baráti Köre tudományos ülésszakot rendezett Esze Tamás halálának 300. évfordulója alkalmából. A konferencia első napján Kelemen Béla, Tarpa polgármestere köszöntője és Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés elnöke megnyitója után Köpeczi Béla (Esze Tamás a szabadságharc kezdetén), R. Várkonyi Ágnes (Utak és találkozások – Esze Tamás személyiségében szimbolikusan is kifejeződő társadalom, a termelő, kereskedő, szervezkedő parasztság és a felsőbb társadalmi rétegek), Takács Péter (A mezővárossá rangosodás eltorlaszoló politikai és gazdasági akadályok egy szabolcsi [Vaja] és egy szatmári [Tarpa] falu történetében), Kovács Ágnes

(Sikerek és kudarcok Esze Tamás pályáján kapcsolatai tükrében), Nyakas Miklós (Bihari hajdúság – korai kurucság), Ulrich Attila (Rákóczi-birtokok elkobzása 1701-ben), Seres István (Kis Albert életének vitás kérdései), János István (Esze Tamás irodalmi recepciója), Mészáros Kálmán (Források Esze Tamás kuruc brigádéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706), a második napon Dám László megyei múzeumigazgató köszöntője után Kovács Árpád (A közigazgatás és hatalom gyakorlása: tükörcserepek a magyar közigazgatás atipikus korszakaiból), Mezey Barna (A hajdúság és a nemesi jogok a rendi alkotmányban), Zachar József (1708: Oudenaard és Trencsény. Sorsdöntő francia és magyar csatavesztés a Habsburg-ellenes háborúban), Czigány István (1708: A kuruc hadsereg válságos esztendeje), Gebei Sándor (Rákóczi és Bercsényi 1703-as lengyelországi tartózkodása), Völgyesi Levente (Magyarország városfejlődése a Rákóczi-szabadságharc időszakában), Ólveti Gábor (Azonosságok és különbségek Debrecen magatartásában Thököly és Rákóczi idején), Csorba Dávid (Prédikátorok kuruckodásai), Bagi Zoltán (Kőszeg városának terhei a kuruc korban), Kónya Péter (Rákóczi-szabadságharc és az evangélikus egyház), Sasvári László–Diószegi György Antal (Adalékok a Rákóczi-kor gazdaságtörténetéhez, avagy a felső-magyarországi görögök kereskedelmi tevékenységének jellemzői 1660–1710 között) és Mercs István (Egy „labanc” főúr, Koháry István portréja a történelmi irodalomban) tartott előadást. A konferenciát Molnár Sándor múzeumigazgató zárta be. A programot színesítette Nagy Csaba tárogatóművész és a Bereg Citerazenekar fellépése, valamint a Vay Ádám Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből rendezett tárlat.

- **2008. május 28-án**, a budapesti Károlyi Palotában (Petőfi Irodalmi Múzeum) dr. Lőrincz Lajos akadémikus és Dr. Máthé Gábor dékán mutatta be a Magyar Hivatalos Közlöny Lap- és Könyvkiadó új kiadványait, dr. Nótári Tamás *A Jognak asztalánál...*, valamint a dr. Király Tibor, dr. Máthé Gábor és dr. Mezey Barna által szerkesztett jogtörténelmi könyvsorozat új kötetét: a *Honunk státuszjogi állása és az Elemi Magyar Közjog* című könyveket.
- **2008. május 30-án**, az **ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében** került sor dr. Filó Mihály *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban* című PhD-értekezésének hivatalos vitájára. A jelölt témavezetője dr. Wiener A. Imre, a bíráló bizottság elnöke dr. Király Tibor akadémikus (ELTE), a bíráló bizottság tagjai dr. Sándor Judit CSc. egyetemi docens (CEU) és dr. Vókó György CSc. egyetemi tanár (PPKE JÁK), a disszertáció hivatalos bírálói dr. Györgyi Kálmán CSc. egyetemi

docens (ELTE) és dr. Tóth Mihály CSc. egyetemi tanár (PTE) voltak.

- **2008. június 4-én, a Wesley János Lelkészképző Főiskola Kline termében a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont és az MSZT Oktatásszociológiai Szakosztálya rendezésében, *Nemzeti érzés és európai identitás* címmel Csepeli György, Örkény Antal, Poór János, Székelyi Mária és Várhalmi Zoltán könyvről tartottak vitaestet. A két felkért bíráló Erős Ferenc és Sík Endre volt.**
- **2008. június 6-án, a budapesti Egyetemi Könyvtár Dísztermében, a *Mátyás király: Magyarország a reneszánsz hajnalán* című kiállításához kapcsolódóan rendezték meg *A Mohács előtti magyarországi humanizmus emlékei az ELTE Egyetemi Könyvtárban* című tudományos ülést, amelyen Kulcsár Péter (Humanista szövegek kiadása), Pajorin Klára (Ioannes Argyropoulos magyar hívei), Ritoókné Szalay Ágnes (Brodarics István Janus Pannonius-kézirata), Véber János (Váradai Péter humanista kapcsolatai), Bárczi Ildikó (Humanizmus és egyházi műveltség – ferences prédikációs szerzőink reflexiói), F. Romhányi Beatrix (Későközépkori pálos élet a Formulárium és a Vitae fratrum tükrében), Szögi László (Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár középkori oklevelei), Wehli Tünde (Művészettörténeti megjegyzések a kiállított könyvekről), Papp Júlia (Az Egyetemi Könyvtár metszet- és könyvritkaságainak XIX. századi hasonmásai), Boreczky Anna (Magyar királyok ismeretlen képmássorozata a Thuróczykrónika egy XV. századi kéziratos példányában) tartott előadást.**
- **2008. június 12-én, a Parlamentben mutatták be az Országgyűlési Könyvtár legújabb számítógépes adatbázisát. Az Országgyűlési naplók és irományok 1861–1918 adatbázisa 57 év teljes parlamenti dokumentációját tartalmazza digitalizálva, ami írott formában 769 kötetben, összesen 312 670 oldalon található meg. A polgári kori Magyarország törvényhozásának mindennapjait megelevenítő – a képviselőház és a főrendiház üléseiről készült – szó szerinti naplók, valamint a képviselőház előtt tárgyalt irományok lapjait a legmodernebb technológiával tették elérhetővé, hasonmásként is kereshető formában. A dokumentum-gyűjtemény ingyenesen hozzáférhető a Magyar Parlamenti Gyűjtemény honlapján (<http://mpgy.ogyk.hu>).**
- **2008. június 9–15. között, a Nagy Imre és társai elleni per ötvenedik évfordulóján, az OSA Archivum és az 1956-os Intézet szervezésében, az OSA Archivum budapesti, Arany János utcai épületében, a Centrális Galériában, nyilvános előadáson lejátszották az 1958. júniusi Nagy Imre-per teljes, 52 órás hanganyagát (beleértve a vádlottak és a tanúk kihallgatását, a vádiratot, a védőbeszégeket és**

az utolsó szó jogán elmondottakat), amelyet a per során a Belügyminisztérium hangtechnikusai a tárgyalóteremben elhelyezett két készülékkel az első naptól a kegyelmi kérvények benyújtásáig folyamatosan magnószalagra rögzítettek. A hanganyagot 1990-től a Magyar Országos Levéltár őrzi (MOL xx-5-h jelzet alatt), az eredeti felvételeket a Magyar Országos Levéltár megrendelésére 2007-ben az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésével digitalizálták. – A hangfeltételt a per eredeti lefolyásával megegyező időpontokban játszották le. A per első és második napján (június 9–10.) került sor a nyolc vádlott kihallgatására. Az első tanú, Haraszi Sándor a második nap végén lépett színre. A harmadik napon (június 11.) folytatták le azokat a tanú kihallgatásokat, amelyek elsősorban a „Nagy Imre-csoportra”, vagyis a forradalom előzményeire, a forradalom előtti értelmiségi mozgolódásra, a Rákosi-klika ellen fellépő pártellenzékre és Nagy Imre kormányainak tevékenységére vonatkoztak, beleértve Tildy Zoltán szerepét. A negyedik napon (június 12.) a tanúkat Maléter Pállal kapcsolatban hallgatták ki. Az ötödik napon (június 13.) került sor Nagy Imre titkárnőinek a kihallgatására, a Kopácsi Sándorra vonatkozó tanúkihallgatásokra. Ekkor vetítették le a vádlottaknak az 1956-os népi tételekről összeállított anyagot, majd Szántó Zoltán többórás kihallgatása, végül a vádbeszéd következett. A hatodik napon (június 14.) került sor a nyolc védőbeszédre, valamint a vádlottak utolsó szó jogán elmondott beszédére. A hetedik napon (június 15.) Vida bíró ítéletet hirdetett, a halálra ítélték nyilatkoztak a kegyelmi kérvényről. Ekkor hangzott el Nagy Imre második, az utolsó szó jogán elmondott rövid szövege. Mivel az eljárás nem tette lehetővé, hogy az elítéltek fellebbezzenek az ítélet ellen, az ítélet azonnal jogerőre emelkedett. Az esti órákban a Vida vezette népbírói tanács önmagát változatlan összetételben kegyelmi tanácsá nyilvánította, és rövid tanácskozás után a kegyelmi kérvényeket egyhangúlag elutasította. A határozatot este 11 óra tájban hirdették ki a Kozma utcai börtönbe hurcolt áldozatoknak. Június 16-án hajnali 5 órakor Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst a Kozma utcai börtön udvarára vezették. Felolvasták az ítéletet, majd a jegyzőkönyv szerint 5 óra 9 perckor elsőként Nagy Imrén hajtották végre az ítéletet, majd következett Maléter és Gimes. A Nagy Imre és társai ellen lefolytatott perrel szóló hivatalos közleményt 1958. június 16-án, éjfélkor olvasták fel a Kossuth Rádióban; mivel az eredeti hangfelvétel már nem található meg a Magyar Rádió Archivumában, 2008. június 15-én, vasárnap a rekonstruált hangfelvételt adták le.

- **2008. június 19-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében az ELTE ÁJK, a Magyar Kriminológiai Társaság, az MTA Jogtörténelmi Albizottsága, a Magyar Jogász Egylet és az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport tu-**

dományos emlékülést tartott a büntető novella kibocsátásának 100. évfordulója alkalmából. Mezey Barna megnyitója után Máthé Gábor (1843-tól 1878-ig. A büntető kodifikáció története), Balogh Elemér (A büntetőjogi dogmatika kezdetei és első félévszázada), Szabó Béla (Bernolák Nándor, az I. Büntető novella egyik kodifikátora és kommentátora), Madai Sándor (A csalás tényállása a Csemegikódex és az I. Büntető novella tükrében), Lévy Miklós (Az I. Büntető novella fiatalokúakra vonatkozó rendelkezései), Bárándy Péter (A feltételes elítélés megjelenése a magyar büntetőjogban az I. Büntető novella révén), Mezey Barna (Válasz a kriminalitás kérdéseire a 20. század elején: a határozatlan tartalmú elítélés), Papp László (Új büntetőjogi irányzat a századfordulón: a kriminálantropológia kezdetei Magyarországon) tartott előadást.

- **2008. június 28-án, Szegeden**, az újszegedi Rendezvényház Kht. adott helyet a *Politika és társadalom a Horthy-korszakban* című előadásorozatnak. A konferenciát a Csongrád Megyei Közgyűlés alelnöke, Zakar Péter történész nyitotta meg. Miklós Péter, a Csongrád megyei Móra Ferenc Múzeum történész-muzeológusa a Horthy-korszak politikai és ideológiai tendenciáiról, Zombori István, a Móra Ferenc Múzeum igazgatója a kormányzó szegedi kötődéséről, a városhoz fűződő kapcsolatairól, a „szegedi gondolat” kialakulásáról, Vincze Gábor történész, a Tornyai János Múzeum munkatársa a Bethlen Istvántól Teleki Pál-ig terjedő időszakról, valamint a kormány 1920–1930-as években kifejtett Erdély-politikájáról, Csath Magdolna, a Szent István Egyetem tanára a Horthy-korszak gazdaságpolitikájáról, Szakály Sándor egyetemi tanár a magyar haderő két világháború közötti történetéről, Pál József, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára a korszak irodalmi életéről, illetve irányzatairól, Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés alelnöke Klebelsberg Kunó oktatáspolitikájáról, Lóránt Csaba rendvédelmi kutató a Magyar Királyi Csendőrségről tartott

előadást. A Horthyról az elmúlt évtizedekben kialakított különféle álláspontokat a Haág Zalán újságíró, Szeged város kulturális bizottságának alelnöke által moderált kerekasztal-beszélgetésben A. Sajti Enikő egyetemi tanár (SZTE), Sipos József egyetemi docens (SZTE), Zakar Péter, valamint Miklós Péter ütköztette, végkövetkeztetésként fontosnak tartva a kormányzóról és koráról rajzolt kép újrakonstruálását. A konferenciához kapcsolódott a *Tárgyak és pillanatok a Horthy-korszak Magyarországról* című kiállítás.

- **2008. június 28-án, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus termében** került sor a Magyar Történelmi Társulat 2008. évi közgyűlésére. Orosz István elnöki megnyitója után Bárány Attila egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet) *Mátyás, az európai uralkodó* címmel tartott előadást. Ezt követték Pók Attila főtitkárnak, a Századok Szerkesztőbizottsága elnökének, a Tanári Tagozatnak, a Nőtörténelmi Tagozatnak és a vidéki tagszervezeteknek, tagozatoknak a beszámolóit.
- **2008. június 30-án, a Politikátörténelmi Intézet konferenciatermében**, a Politikátörténelmi Alapítvány és a Politikátörténelmi Intézet Társadalomelméleti Kutatócsoportja szervezésében rendezték meg a *Nemzetfelfogások és integráció* című műhelykonferenciát. Előadást tartott Kántor Zoltán (A nemzet: a tudomány és a politika mezsgyéjén), Tófalvi Zselyke (Európai jövőképek, az európai közösségépítés [nemzetépítés] lehetőségei), Wéber Attila (Jobboldal és nemzet – 1990 után), Egry Gábor (Nemzetfelfogás és közösségépítés Magyarországon a rendszerváltás után: a baloldal viszonya a nemzetépítéshez), Gagy Ágnes (Európai elváráshorizontok. Az uniós csatlakozás értelmezése és funkcionálitása kisközösségi szinten), Parászka Boróka (Párhuzamos nacionalizmus. Nemzetpolitikák és szimbolikus politika a rendszerváltás és a csatlakozás után Kelet-Európában).

RECHTSGESCHICHTLICHE STUDIEN

Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte

Herausgeber: DR. GÁBOR MÁTHÉ – DR. BARNA MEZEY
Passau–Budapest, 2008, 83 p.

A 2008-ban Passauban megrendezett 37. **Deutscher Rechtshistorikertag** alkalmából készült, immáron hagyományá váló tisztelegő tanulmánykötetet a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara jelentette meg a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszéke Jogtörténelmi Kutatócsoportjának közreműködésével.

A tartalomról: **HOMOKI-NAGY, MÁRIA:** Der Fuhrvertrag · **MÁTHÉ, GÁBOR:** Formation of the Hungarian Royal Supreme Court of Justice in the bourgeois era · **MEZEY, BARNA:** Richter und Gerichtshöfe – Jahrhunderte des ungarischen Gerichtssystems · **RUSZOLY, JÓZSEF:** Ein Leben für die Rechtsgeschichte. Zum Lebenswerk von György Bánis, 1914–1985 · **STIPTA, ISTVÁN:** Diskussionen über den Inhalt des Verwaltungsrechtsschutzes in Ungarn, 1848–1896

A kiadványról érdeklődni lehet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszékén: H-1053 Budapest V. Egyetem Tér 1-3., E-mail: agihorvath@ojk.elte.hu

RECHTSGESCHICHTLICHE VORTRÄGE/ LECTURES ON LEGAL HISTORY

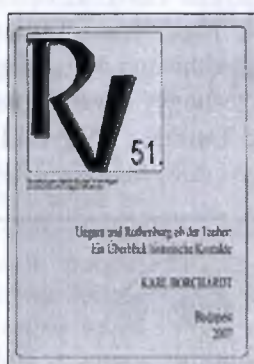
Publikation der Rechtsgeschichtlichen Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische – Rechtsgeschichte – Eötvös Loránd Universität Budapest

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem - Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Kutatócsoportjának Dr. Mezey Barna által szerkesztett, német és angol nyelvű tanulmányokat publikáló kiadványsorozatának újabb kötetei:

50.

Jubileumsband

51.

Borchardt, Karl: Ungarn und Rothenburg ob der Tauber: Ein Überblick historische Kontakte

52.

Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867

53.

Nótári, Tamás: Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria

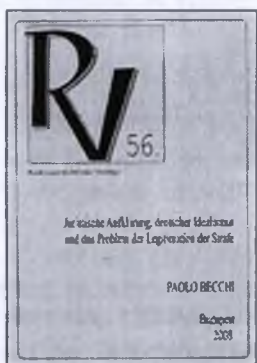
54.

Jerouschek, Günter: "Wer Menschenblut vergießt, des Blut soll auch durch Menschen vergossen werden". Überlegungen zu peinlicher Strafe, Fehde und Busse im mosaischen Recht

55.

Hirte, Markus: "Non iuris neccessitate sed importunitate petentis". Innozenz III. als Richter und Schlichter im Umfeld der Besetzung des Erzbistums Esztergom

56.

Becchi, Paolo: Juristische Aufklärung, deutscher Idealismus und das Problem der Legitimation der Strafe

57.

Szigeti, Magdolna: Die verfassungsrechtlichen Änderungen der politischen Wende in Ungarn

A kiadványokról érdeklődni lehet
az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Magyar Állam- és Jogtörténeti
Tanszékén:

H-1053 Budapest, V., Egyetem tér 1-3.

E-mail:
agihorvath@ajk.elte.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bató Szilvia, PhD, régész, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat; **Beke-Martos Judit**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Erdődy János**, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Herger Csabáné**, PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Jakab András**, PhD, alkotmányjogász, Lecturer in Law, University of Liverpool; **Jutai Péter**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; **Kertész Gábor**, főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola, Kecskemét; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Komáromi László**, PhD, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kormány Attila**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogszociológiai Tanszék; **Lehotay Veronika**, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Lenkovics Judit**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Rigó Kinga**; **Sulyok Gábor**, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem (Győr), Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

E lapszám megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kara támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

– a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

– a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

– az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

– az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

– az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;

– a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

– az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

– a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

- HERGER, Csabáné: Einfluss des Csemegi Kodexes auf die Religionsverhältnisse – Gerichtspraxis in der Branau zwischen 1880-19001
SULYOK, Gábor: Der Völkerbundsrat: Vorgeschichte, Organisationsstruktur, Abstimmung8

WERKSTATT

- JUTAI, Péter: Schwierigkeiten um die Schaffung der ungarischen juristischen Fachsprache in der ersten Hälfte des 19. Jh.22
KERTÉSZ, Gábor: Entwicklung der Postregelung von den Anfängen bis zum Systemwechsel31
KORMÁNY, Attila: Abriss des Rechtssystems im China der Kaiserzeit41
LEHOTAY, Veronika: Beiträge zur Ghettoisierung der Juden des Kreises Mezocsát52

WISSENSCHAFTSGESCHICHTE

- JAKAB, András: Wissenschaft und Lehre des Verfassungsrechts in Ungarn60

QUELLE

- KAUTILYA: Arthaśāstra (Ausschnitt) – RIGÓ, Kinga68

ÜBER BÜCHER

- Über die Rechtswissenschaft des Mittelalters und der Neuzeit
– durch die Brille der Rechtstheorie – BATÓ, Szilvia70
Trizentenarium der Kodifikation des selbstständigen
ungarischen Militärstrafrechts, 1707–2007 – VÖLGYESI, Levente71
Studienbänder der Doktorandenschule für Geschichtswissenschaften
an der Philosophischen Fakultät der ELTE – KISS, Bernadett73

RUNDSCHAU

- Eine kaum bekannte Welt... – Konferenz über die Geschichte der Gendarmerie
– BEKE-MARTOS, Judit76
Bericht über das XIV. Europäische Forum Junger Rechtshistoriker – KOMÁROMI, László77
Disputation der PhD-Dissertation von Dr. László Komáromi – ERDŐDY, János81

NACHRICHTEN

- Die Autoren dieser Nummer88

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Qin Shi Huangdi
(260–210 v. Chr.)

Unter dem Namen Ying Zheng König des Staates Qin (247–221 v. Chr.), erster Kaiser von China (221–210 v. Chr.), Gründer des Kaisertums in China und sein Entwickler zum einheitlichen Reich, Herausgeber des Gesetzbuchs für das Kaiserreich

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Sarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Nagy Endre – Rácz Lajos:
MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS KÖZIGAZGATÁSTÖRTÉNET
 Szerkesztette: Máthé Gábor

Az alkotmány- és közigazgatás-történet új szemléletű megközelítését nyújtó tankönyv a jogász és a közigazgatási szakemberképzés számára egyaránt jól használható munka. Az alkotmánytörténeti jellemzők bemutatása; az államterület, a népesség, az egyedi tisztségviselők, a testületi szervek modellje, időrendfüggvényű alkalmazása biztosítja az államfejlődés intézményrendszerének és kölcsönhatásainak jobb megértését. Az egyetemi tankönyvekkel szemben elsődleges elvárás a tudományterület fogalomrendszerének, kategóriáinak pontos magyarázata, a kutatási eredmények, az alteráló álláspontok tudományos igényű interpretálása. Ezt szolgálja a hatalmi szimbolika bemutatása, az alapfogalmakat elemző heraldikai fejezet (az államcímerek és használatuk, az állami felségjelvények), továbbá a száz címszavas fogalomtár, a jogtudományi latinítás magyarázata és a kiemelkedően fontos intézmények jellemzőinek esszézerű összefoglalása. A tankönyv részben adós marad az újkori közigazgatás kormányserveinek beható értékelésével, a polgári kori magyar közigazgatás-tudomány történetének irányzatait tárgyaló zárófejezet azonban figyelemreméltó átmenetet képez a 19-20. századi intézménytörténet feldolgozó későbbi kiadáshoz.

ISBN 978 963 7490 67 5 – HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2007, 505 p.

S. Varga Katalin:
AZ 1674-ES GÁLYARABPER JEGYZŐKÖNYVE – Textus és értelmezés
 Historia Litteraria 24.

Az elhíresült gályarabper a 17. század utolsó negyedének egyik legtöbbet traktált politikai és közjogi botránya, a protestáns interpretációk nyomán az „ellenreformáció” erőszakossá válásának eklatáns példája volt. A perben 573 prédikátort és iskolamestert marasztaltak el, ítélték száműzésre, jószágvesztésre, több tíz prédikátort pedig gályarabságra. Őket a Földközi-tengeren 1676-ban de Ruyter holland admirális szabadította ki. A per eredeti jegyzőkönyve 2002-ben vált olvashatóvá latin és magyar nyelven, főként a perirat megtalálójá, a kötet szerzője, szerkesztője, szöveggondozója, fordítója, S. Varga Katalin jóvoltából (Vitetnek ítélszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve, Kalligram kiadó, 2002). Jelen kötetben a szerző a per iratanyagának keletkezési körülményeit, a lehetséges szerzőket, a perhez való szubjektív viszonyukat, az egyes iratok és irattípusok irányultságát és fogalomvilágát, a sztereotípiákat tárja fel, többek között azt, hogy a szöveg mennyire volt alkalmas a vád állításainak igazolására – akár a tények tiltakozása ellenére is –, illetve a megvádolt személyeken keresztül hogyan próbálták a vádat az általuk képviselt közösség egészére kiterjeszteni.

ISBN 978 963 9671 20 1 – Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2008, 296 p.

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián:
ELHALLGATOTT MÚLT – A PÁRTÁLLAM ÉS A BELÜGY
 A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990

Tabajdi Gábor, a 20. század második fele politikatörténetének kutatója, valamint Ungváry Krisztián, a II. világháború és az állambiztonság történetének szakértője a magyar állambiztonság 1956-1990 közötti működésének eddigi legteljesebb összefoglalását készítette el. A politikai rendőrségnek hazánkban is döntő szerepe volt a kommunista diktatúra kiépítésében és fenntartásában. Az 1956. évi forradalom és szabadságharc leverése után az újjászervezett állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt hatalma – a megszállóként jelenlévő szovjet erőkhöz kívül – az állambiztonsági szervekre támaszkodott. A „Párt” által működtetett állambiztonsági szolgálatok mindvégig messzemenően megsértették az alapvető emberi jogi normákat, a magyar alkotmány deklarált elveit, s a társadalomnak mély sebeket okoztak. A szerzők a jelenlegi társadalmi közbeszéd „ügynökközpontúságán” túllépve bemutatják az ügyek valós irányítóit és felelőseit is. Részletesen, szervezeti egységekre lebontva tárgyalják az állambiztonság szervezetét és vezetőit, az állam- és társadalmi viszonyokat, a kommunista párt kapcsolatát, a Belügyminisztérium különböző profiljait létrehozott, de szorosan együttműködő osztályait. A „pártállam” és a „legvidámabb barakk” életének mögöttes és mind ez ideig láthatatlan közegét, az egyéni tragédiák sorozatait végigkísérő esettanulmányok világítják meg.

ISBN 978 963 1357 17 2 – 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest, 2008, 516 p.

A FŐVÁROS ÉLÉN
BUDAPEST FŐPOLGÁRMESTEREI ÉS POLGÁRMESTEREI 1873-1950
 Szerkesztette: Fejtő István

Az 1873-ban, Pest, Buda és Óbuda egyesítésével létrejött főváros, Budapest élén a – tulajdonképpen főispáni funkciót ellátó – főpolgármester állt, akinek szerepe főként a közgyűlés irányításában és az állami közigazgatás felügyeletében merült ki. A központi igazgatást és az önkormányzatot gyakorlatilag a polgármester irányította, akit hat évre, a főváros fejlesztési irányvonalait is meghatározó program alapján választottak meg. Hogyan lehetett ebben a sajátos kettősségben működtetni a várost? Ki volt a meghatározó a két tisztségviselő közül? Kinek a várospolitikája érvényesült? Egyáltalán kik voltak ők? A kötet írásai emberként és politikusként is bemutatják az első számú vezetőket, akik között nagy formátumú és szürke, karrierista, a városhoz hű, mérsékelt-kiegyensúlyozó és radikális, bal- és jobboldali, liberális és konzervatív, fasiszta és kommunista egyaránt volt. A kötet lapjain feltárul a kormány és a főváros együttműködésének és csatáinak változatos világa. A záró pont 1950, amikor az önkormányzat korszakát az 1990-ig tartó tanácsigazgatás váltotta fel, s a polgármester helyét a tanácselnök vette át.

ISBN 978 963 9697 19 5 – Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 304 p.